

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА, ПСИХОЛОГІЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

НАУКОВІ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ
Випуск 11

ПЕРСОНАЛІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ – ТВОРЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

МАТЕРІАЛИ ОДИНАДЦЯТОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

www.lp.edu.ua/idp/zbirnyky-naukovyh-internet-konferenci-y-kafedry

29 ТРАВНЯ 2020 Р.

ЛЬВІВ – 2020

УДК 314. 151: 34 (091) (063)

Схвалено і рекомендовано до друку кафедрою теорії, історії та філософії права (ТФП)
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти (ІППО)
Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 13 від 8 квітня 2020 р.).

Адреса оргкомітету:

79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, кім. 333
тел. 067-9.22.33.58
E-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

**Персоналії українських правників – творців
Української державності:**

історія і сучасність: матеріали Одинадцятої
Всеукраїнської наукової інтернет-конференції /
Наук. інтернет-конференції. Вип. 11 / Терлюк І.Я. (укладач) /
ІППО НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2020. 211 с.

У збірнику вміщено оприлюднені на інтернет-сторінці www.lp.edu.ua/idp/zbirnyky-naukovyh-internet-konferenciya-kafedry матеріали повідомлень учасників Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, проведеної **29 травня 2020 року** за ініціативою кафедри ТФП (теорії, історії та філософії права) ІППО (Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти) НУ «Львівська політехніка».

Матеріали друкуються у редакції авторів.

Повну відповідальність за достовірність, оригінальність, відповідність діючому законодавству та коректність висновків поданих матеріалів несуть автори, а також їх наукові керівники (у випадку авторства студентів, аспірантів, здобувачів).

Оргкомітет не завжди поділяє думки учасників (авторів).

Усі права захищені.

***При будь-якому використанні матеріалів конференції
посилання на джерело є обов'язковим.***

ISBN 978-966-397-288-2-11

© автори публікацій;
кафедра теорії, історії та філософії права
ІППО НУ «Львівська політехніка», 2020 р.

ЧАСТИНА І.

Місце і роль українських правників, юридичної науки і освіти у розбудові української державності: питання історії та сучасності

Тарас АНДРУСЯК
andrusiak@bigmir.net

НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВНИКИ ЯК ТВОРЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Розвиток держави і права пройшли довгий і складний шлях до усвідомлення базових та беззастережних основ, які дають підставу стверджувати, що право є необхідною умовою існування суспільства та його збереження і розвитку. В праві визначальним є визнання рівності всіх людей і неприпустимість обмеження прав однієї людини чи групи людей за етнічною, расовою, соціальною, релігійною чи будь-якою іншою ознакою.

Людство пройшло і заплатило дуже велику ціну за те, що частина індивідів позбавлялась будь-якого прав, як от раби чи кріпаки. Навіть десятки і сотні повстань одних і других не переконали суспільство, що люди позбавлені будь-яких прав будуть зацікавлені тільки в одному – зруйнувати це суспільство. Зрештою, новий етап в історії людства починається від усвідомлення та закріплення і забезпечення ідеї, що всі люди, не залежно від будь-яких обставин, є рівними як суб'єкти права.

Розвиток людства, в силу різних обставин, проходив так, що відбувався поділ за різними критеріями. Завершальним етапом стало виникнення народів, які жили на певній території. Боротьба за території та подальший поділ призвели до появи держав, які творились завоюванням та підкоренням одних народів іншими. В державах порушувалось та заперечувалось право, бо представники сильнішого народу ставали завойовниками, які мали всі права, а підкорений народ позбавлявся усіх

прав. Результатом зазначеного є війни за національне визволення, які тривають століття.

XIX ст. відзначилось існуванням імперій в історії людства. Імперіалістичний шовінізм забезпечив зміцнення такого державного утворення, однак заперечив усім поневоленим народам право на самостійне життя, їх окремішність та самобутність, стверджуючи, що вони є тільки частиною одного правлячого і панівного народу, а всі відмінності – це тільки регіональні особливості.

Постійна боротьба з владою імперій, які головно були династичними монархіями, призводить до усвідомлення народами свого права на самостійне та незалежне державне існування. Воно отримує назву національного відродження або весни народів. Перша світова війна стала припиненням та завершенням існування майже всіх попередніх імперій. Заперечення та порушення права кожного народу на створення власної держави стали поштовхом до Другої світової війни. Реально важкі та небезпечні для всього людства види зброї спричинили усвідомлення необхідності забезпечення права кожного народу на створення власної держави. Наслідком людиноненависницької ідеології однієї та іншої тоталітарної системи стало подальше протистояння на рівні небезпечному для існування людства.

Після другої світової війни продовжив та завершився процес звільнення від імперіалістичної влади поневолених народів. Єдиною державою, яка заперечувала право кожного народу на створення власної національної держави та вільне і самостійне життя, був СРСР. Цей союз, який утверджуючи та нав'язуючи всім народам імперіалістичний шовінізм прийшов до створення «нової історичної спільноти, яким був російськомовний радянський народ. Це знайшло своє закріплення в Конституції СРСР в Преамбулі якої закріплено: «на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей - радянський народ». Для розуміння суті та специфічності радянської юридичної науки можна не шукати законодавчого закріплення та наукового пояснення понять «нація», «народність» і «народ», а також зміст «братського співробітництва». За цивільним та сімейним кодексом – це діти одних батьків, а в чому його суть для трьох невизначених понять юридично не вияснялось ніколи.

Розвал СРСР, обумовлений правом кожного народу на власне самостійне державне існування, привів до жорстоких конфліктів та проблем в кожній новоствореній державі. Ці конфлікти були обумовлені насильною русифікацією та масовими переселеннями народів одних

республік на територію інших, що призвело до неготовності кожної з держав до легкого та повного звільнення від систем і структур радянської тоталітарної системи. Якщо СРСР був утворений поневоленням народів, які вже мали власні національні держави, то значна частина Російської імперії, де народи не почали або не встигли створити власних національних держав стали основою і центром СРСР. Тому, якщо всі республіки могли стати незалежними після розвалу СРСР, то намагання вийти зі складу Російської Федерації зупинилось військовою силою та знищенням значної частини мирного населення.

В Україні, де серед членів парламенту були і правники, зокрема Левко Лук'яненко, було проведено референдум, на якому переважна більшість підтримала ідею державної незалежності України. В Російській Федерації жоден народ до сьогодні не мав і немає права висловитись та реалізувати своє право на самовизначення.

З формуванням, становленням та розвитком національної державності нерозривно пов'язаний процес творення і розвитку національної юридичної науки.

В XIX ст. український народ мав засадничо відмінні умови існування та розвитку в обох імперіях. В Австро-Угорській, правляча влада розуміючи, що в її складі знаходяться різні народи прагнула підтримувати всі народи. Особливо з огляду на те, що деякі з них мали свої імперські шовіністичні амбіції. Саме тому в Австро-Угорській імперії у Львівському університеті почала розвиватись українська національна юридична наука і освіта. В Російській імперії, де було заборонене навіть книгодрукування українською мовою, це було неможливе. Австро-Угорська імперія маючи парламент дала поштовх до розвитку українського парламентаризму, оскільки українці обирали своїх депутатів, які творили окрему фракцію та відстоювали інтереси українського народу. В Російській імперії початок формування парламентаризму був жорстко обмежений великодержавним російським шовінізмом тому українська фракція не мала суттєвого впливу, як і парламент. Навіть в міжвоєнний період в парламенті Польщі були українські депутати, а в СРСР і парламент був декоративним і депутати від УРСР ніколи не були українськими депутатами.

Цей радянський підхід не був належно врахований всіма державами, які утворились після розвалу СРСР. В УРСР, як і в будь-якій іншій республіці, не було власної національної юридичної науки та освіти. В СРСР існувала єдина радянська юридична наука та освіта, яка була практично повністю російськомовна. Здобутками і результатом радянської науки була і конституція і законодавство і скасування графі «національність» у свідоцтвах про народження і в паспортах.

Найстрашніше, що від 1991 р. і далі нічого не було зроблено для повернення мільйонів українців, які були вивезені та заслані в інші радянські республіки та скеровані туди на працю, як молоді спеціалісти після здобуття вищої освіти. А також жодним чином не було використано юридичний досвід мільйонів українців, які були змушені покинути рідні землі та переїхати в країни вільного світу, де вони ставали і адвокатами, і суддями, і представниками органів місцевої та загальної влади, в Канаді, США, Австралії, Аргентині, та інших країнах. Досвід і практика найближчих до України європейських держав свідчать про те, що кожен народ творить і розбудовує власну національну державу. Україна немає іншого шляху, окрім шляху подальшого розвитку як національна держава українського народу, який зможе в неї повернутись з інших держав куди він був змушений виїхати і розбудовувати демократичну, розвинуту правову державу.

Олександра БЕЛІЧЕНКО

beli.alexandra14@gmail.com

Юлія ЧОРНА

yuliachorna15@gmail.com

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Перша половина 20 століття ознаменувалася для українців справжньою боротьбою за утвердження державності в умовах Української революції. Цей нелегкий для України період характеризується з діяльністю правника, українського громадсько-політичного діяча Євгена Петрушевича, більш відомого як президент та Уповноважений диктатор Західноукраїнської Народної Республіки. Та попри всі труднощі завдяки йому на західноукраїнських землях виникла та функціонувала демократична держава, збудована в найкращих традиціях габсбурзької політичної культури й українського козацького республіканізму.

Народився Є. Петрушевич 3 червня 1863 р. у місті Буськ на Львівщині в сім'ї місцевого пароха і декана Греко-католицької церкви. Закінчив Академічну гімназію, а згодом студії правничого факультету Львівського Університету. Очолив групу студентів-українців «Академічне братство». Євген Петрушевич отримав практичні навички, вже як доктор права, від досвідченого адвоката й філантропа Степана Федака, який пізніше став державним секретарем харчових справ уряду ЗУНР. Згодом відкрив у місті Сокалі адвокатську канцелярію. У грудні 1899 р. Є. Петрушевич вступив до Української національно-демократичної партії (УНДП), його

однопартійцями стали М. Грушевський, К. Левицький, І. Франко, Ю. Романчук, В. Нагірний та інші відомі політики.

Під час перших виборів до парламенту у травні 1907 р. Петрушевича обрали послом від виборчої округи Сокаль-Радехів-Броди. Пізніше був обраний заступником (1913) і головою (1916) парламентської репрезентації [2, с. 497]. Аби забезпечити краще майбутнє для українців, Петрушевич закликав австрійський уряд поділити Галичину на Західну та Східну, перебудувати Габсбурзьку імперію на федеративних засадах. Неодноразово критикував політику австрійського уряду в національному питанні, висував вимоги до парламенту не нехтувати українською мовою, інтересами сільської бідноти, наполягав на впровадженні реформ, щодо виборів до Галицького крайового сейму, в якому українці мали лише 12 представників Українсько-руського клубу (1908) [1, с. 398].

У 1910 р. був обраний послом до Галицького крайового сейму (вищої представницької інституції влади краю). На вересневій сесії виступив з промовою під час дискусії щодо виборів до сейму. На виборах 30 червня 1913 року до Галицького сейму увійшли вже 32 українські послы, зокрема Сидір Голубович, Іван Куровець, Теофіл Кормош, Іван Макух, Роман Перфецький, Лонгин Цегельський. Наполеглива діяльність щодо збільшення числа українців у представницьких органах мала позитивний результат, адже Є. Петрушевич і К. Левицький домоглися збільшення квоти українців із 12 представників у сеймі до 62 мандатів.

Проте, коли австрійський уряд проголосив маніфест про свободу народам, які входять до Австрійської імперії, то у переліку цих народів не було згадано українців. Оприлюднення цісарського маніфесту 23 жовтня 1916 р. фактично закріпило зверхність поляків над українцями, адже полякам було надано право на відновлення державності. Це означало поглиблення кризи у стосунках між українськими та польсько-австрійськими парламентарями. Завданням Петрушевича і його прибічників було не допустити передання території Східної Галичини до складу Польщі. Він провів низку зустрічей з впливовими діячами Австро-Угорщини, зробив чимало звернень у публічних виступах і опублікував статті у газеті “Діло”, відстоюючи історичну справедливість щодо Галичини – української етнічної території та її народу. Стверджував, що українці мають таке ж саме право на становлення державності як і поляки чи інші народи імперії. Євген Омелянович не покладав надій на відновлення Галицько-Волинської держави, тому 30 травня 1917 р. він виголосив у парламенті заяву, в якій вимагав відновлення держави. Незважаючи на те, що бажаного відновлення не відбулося та все ж, позитивних результатів не довелося довго очікувати, вже восени 1917 р.

українці обійняли керівні посади в місцевих та регіональних установах [2, с. 516].

Важливим етапом у державотворчій діяльності Євгена Омеляновича Петрушевича було утворення ЗУНР.

18 жовтня 1918 р. у Львові відбувся з'їзд українських депутатів обох палат австрійського парламенту та делегатів національно-демократичної, радикальної, християнсько-суспільної, соціал-демократичної партій, причому на цих зборах також були присутні представники УГКЦ та академічної молоді. Вони проголосили утворення нової незалежної держави на українських етнічних землях - Українська Національна Рада (УНРада), а президентом обрали Є.Петрушевича. На жаль, як президент УНРади він виконував суто представницько-репрезентативні функції, тому і не мав реальних прав для втілення власних поглядів на внутрішню й зовнішню політику держави. Сучасники стверджували, що його надмірний конституціоналізм іноді себе не виправдовував у період складних часів, проте він намагався діяти як справжній політик, застосовуючи демократизм й свободу слова під час президенства. УНРада під його провідом діяла як справжній парламент [4, с. 146].

Початком польсько-української війни стали події 1 листопада 1918 року, коли військовий комітет на чолі з Д. Вітовським здійснив переможне повстання у Львові й на теренах Галичини та Буковини [3, с. 124]. У розпал національно-демократичної революції 1 листопада було проголошено утворення Української Держави. Захоплення влади у Західній Україні одразу показало низку важливих проблем, які потребували якнайшвидшого вирішення: проведення національно-державного будівництва, соціально-економічних реформ, захист від поляків, котрі не змирилися з втратою краю. 9 листопада 1918 р. було створено уряд – Державний Секретаріат на чолі з К. Левицьким, а 13 листопада УНРада ухвалила «Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», в якому було визначено назву держави «Західноукраїнська Народна Республіка», герб та її кордони. До скликання Установчих зборів вища законодавча влада залишалася за УНРадою на чолі з Є. Петрушевичем [4, с.147].

Вперше сесія Української Національної Ради (законодавчого органу ЗУНР) відбулася у Станіславові в січні 1919 року. Вже 3 січня 1919 року було зібрано УНРаду у театральній залі готелю «Австрія», на якій було заявлено про об'єднання з УНР [6, с. 404]. Потім ця злука святкувалася на Софійському майдані вже 22 січня 1919 року. 22 січня 1919 р. УНР і ЗУНР задекларували злуку в соборну незалежну державу. На жаль, це об'єднання мало лише декларативний характер, політичні погляди лідерів двох республік розходилися й протиріччя між ними іноді не знали меж.

27 лютого 1919 року відбулася дуже цікава подія: у місті Ходорів між місією Ю. Бартелемі (Антанти) та Петрушевичем й Петлюрою відбувалися перемовини. Саме там Петрушевич почув від Петлюри, що він готовий віддати Львів та Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн (5% видобутку нафти у світі), аби поляки спільно із армією УНР виступали проти більшовиків. Є. Петрушевич не міг цього допустити, але й Петлюра не міг зрозуміти цю трагедію для очільника ЗУНР. Петлюра найбільшим своїм ворогом вважав Росію, для Петрушевича основний ворог - це Польща. Тому переговори з місією Ю. Бартелемі завершилися без укладання угоди. Це заклало тріщину у взаєминах між Петлюрою та Петрушевичем. Ще однією проблемою, з якою стикнулися Петлюра та Петрушевич було об'єднання армії. Війна йшла на два фронти: Галичина воювала з Польщею, а Велика Україна з Росією. Армія УНР програвала війну на Лівобережжі, Західна Україна програвала війну полякам [7, с. 24]. Тому всі ці події не сприяли посиленню зв'язків з Директорією.

10 березня 1919 р. виділ УНРади своїм рішенням призначив Є. Петрушевича представником ЗОУНР у Директорії.

Особливо загострилися відносини між лідерами УНР і ЗОУНР, коли 9 червня 1919 р. у Заліщиках Є. Петрушевича проголосили диктатором, який фактично виконував функції міністрів, тобто поєднання функції глави держави та уряду. Такий перебіг справ викликав велике невдоволення наддніпрянців, адже вони вбачали в цьому сепаратистські дії. Тому Петрушевича усунули з Директорії. Формально цей крок призначення диктатором не мав принципового значення, оскільки останнє слово у важливих рішеннях галицького уряду й так належало голові УНРади [4, с. 146].

Події кінця визвольної боротьби змусили Євгена Петрушевича перебратися до Відня, рятуючись від помсти поляків, які захопили Кам'янець-Подільський. Перебуваючи у вигнанні він продовжував виборювати незалежність для свого народу [6, с. 29]. Євген Омелянович створив закордонний уряд з уповноважених осіб різних сфер діяльності (К. Левицький, С. Витвицький, О. Назарук, Р. Перфецький та ін.). До його складу увійшли Військова й Президентська канцелярії. Цей орган плідно працював: опікувався західноукраїнською еміграцією, займався виробленням основ державного ладу Східної Галичини, кодифікацією права тощо [7, с. 74]. Він неодноразово звертався по допомогу до США та найвищих світових структур. Уряд Петрушевича навіть презентував Лізі Націй проєкт «Галицької Республіки» як незалежної та демократичної держави, яка надає гарантії прав і свобод всім трьом основним національностям краю (українцям, полякам і євреям). Після 1923 року,

коли західноукраїнські землі відійшли до Польщі, він розпустив уряд і переїхав до Берліну.

Справді постать Євгена Петрушевича в історії України є надзвичайною, адже він був справжнім патріотом своєї країни, доклав чимало зусиль аби об'єднати Україну. Не менш важливим досягненням є парламентський досвід, який своїми зусиллями виборював Євген Омелянович, тому його намагання заклали прекрасний фундамент для побудови незалежної та демократичної держави.

Література

1. Велика історія України [Текст] / до 1923 р. опрац. проф. д-р Іван Крип'якевич і ред. Микола Голубець; до 1948 р. допов. проф. д-р Дмитро Дорошенко; праісторію України допов. проф. д-р Ярослав Пастернак. Львів. Вінніпег: Іван Тиктор, 1948. XXIII, 967 с.
2. Західно-Українська Народна Республіка: 1918-1923. Ілюстрована історія / Авт. ідеї, гол.ред. і кер. автор. кол. Микола Кугутяк. Львів – Івано-Франківськ: “Манускрипт – Львів”, 2008. 524с.
3. Макарчук С.А.Українська Республіка галичан : [нариси про ЗУНР]. Львів: Світ, 1997. 190 с.
4. Тимченко Р. В. Євген Петрушевич – лідер Західноукраїнської Народної Республіки (до 150-річчя з дня народження та 95-річчя з дня утворення ЗУНР). *Український історичний журнал*. 2013. № 5. С. 143-156.
5. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-те, зі змінами. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.
6. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. Львів: Ставроп. ін-т, 1921. 40 с.
7. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія: Накладом гуртка прихильників, 1956. 182 с.

**Петро ЗАХАРЧЕНКО,
Марія МІРОШНИЧЕНКО**
z0609@ukr.net

СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКА МОНАРХІЯ В РОСІЇ : НАУКОВИЙ ДИСКУРС ІСТОРИКА ПРАВА Б. ЧИЧЕРІНА (1828-1904)

«Жоден інститут, жодне питання російської історії, можна сказати безпомилково, не викликали такого глибоко життєвого інтересу як серед фахівців істориків і юристів, так і серед широкої публіки, як московські

земські собори. Інтерес обумовлювався багатьма причинами: одним, земські собори здавалися своєрідним інститутом, створеним самостійними умовами еволюції російського життя; для інших, земські собори були політичним ідеалом, який модифікувався згідно з умовами історичного моменту і епохи, нарешті, для багатьох земські собори були установами аж ніяк не своєрідними, навпаки, установами типовими, властивими певним етапам історичного розвитку формування державного життя. Ніде також не позначалися з такою силою і випуклістю політичні і суспільні ідеали, філософський світогляд як при розробці історії земських соборів», – ці слова належать досліднику історії земських соборів С. Аваліані [1, с. 3]. Вони були висловлені у 1910 р. у той період, коли в Російській імперії розпочиналися пошуки оптимальної моделі державного устрою та майбутнього конституційного ладу країни.

Від сказаного дослідником нас відділяє ціле сторіччя, але інтерес до земських соборів не згасає. Досі залишається нерозв'язаною наукова проблема, що лежить в площині віднесення земських соборів історіографією радянської доби та й нинішньою російською, до установ станово-представницької монархії, що потребує наполегливої додаткової роботи та доказового обґрунтування. У означеній площині ні ким із фахівців сфери історичної чи юридичної науки України таке дослідження досі не проводилося, хоча курс історії держави і права зарубіжних країн з викладом матеріалу про еволюцію інститутів державної влади в Росії ніхто не відміняв. На тих джерелах, якими користуються сучасні російські дослідники (для реконструкції цілісної моделі функціонування представницького інституту їх не вистачає – *Авт.*), остаточну крапку поставити ніяк не вдається. Слід шукати і залучати до наукового обігу інші, невідомі історичні чи правові джерела або ж проводити дослідження компаративістського характеру, в яких демонструвати схожість (якщо вона є – *Авт.*) інститутів станово-представницької монархії в Західній та Східній Європі з політико-правовим реаліями середньовічного Московського царства, чим довести або спростувати належність останньої до європейської інституційно-правової традиції.

Для відповіді на одне із ключових і дискусійних для політичної історії Росії питань щодо того, чи пройшла вона в минулому період станово-представницької монархії, і чи включена в цій частині в коло європейської правової традиції, закономірностей її політико-правової еволюції, слід відповісти на інші супутні питання, відповідь на які, ймовірно, забезпечить вирішення поставленого наукового завдання.

Ознаки станово-представницької монархії, що виявлені дослідниками історико-правового профілю, на загал виглядають так: **1.**

Наявність станового суспільства у період формування станово-представницьких установ; **2.** Захист представниками окремих станів корпоративних інтересів усього стану, який вони презентують у відповідному органі влади; **3.** Наявність політичної опозиції, її активність у критиці монарха, сформованих ним інститутів влади, а також здатність організувати дієвий контроль за її діяльністю; **4.** Представницький характер установ, до яких обиралися представники окремих станів. Тобто – це наявність представників народу (в нашому випадку – станів) в органах управління та їхня участь у виборах даних органів. При цьому, окремий стан, що обрав своїх представників до станово-представницької установи, мав наділяти виборну особу повноваженнями на здійснення належної йому влади [2, с. 110]; **5.** Здатність станово-представницької установи обмежувати владу глави держави, адже станово-представницькою монархією сучасна російська енциклопедія вважає форму правління, при якій влада государя була обмежена представниками різних станів суспільства (знаті, духовенства, городян і навіть селянства) [3]; **6.** Правове становище станово-представницької установи в державі та рівень законодавчої регламентації її діяльності. Ось такими вбачаються основні властивості, притаманні станово-представницькій організації монархічної влади. Щоправда, формат наукової доповіді не дає можливості в достатньому обсязі висвітлити заявлену наукову проблему.

Нині маємо намір ознайомити науковий загал з поглядами відомого юриста і філософа XIX століття Б. Чичеріна (дядько радянського дипломата Г. Чичеріна – *Авт.*) на проблему народного представництва в Московському царстві, яка в його інтерпретації не викликає захоплення у багатьох сучасних російських дослідників. Робота наражається здебільшого або на критику опонентів, або на ігнорування багатогранної історично-правової спадщини вченого.

Названій проблемі він присвятив фундаментальну працю «О народном представительстве» (вийшла у світ двічі, у 1866 і 1899 рр.), що стала однією із перших спроб застосування методу правової компаративістики в царині порівняння земських соборів Московщини і станово-представницьких установ Західної Європи. Одразу зазначу, що дослідник не побачив в соборах ні оригінальності, ні нового типу представництва, ні органічної відповідності даного інституту російському менталітету. «Така бідність змісту, – зі співчуттям констатував автор, – найкраще свідчить, що земські собори ніколи не могли стати істотним елементом державного життя» [4, с. 562].

Слід відволіктися дещо від історично-правової спадщини Б. Чичеріна та зупинитися на часі і місці появи в науковому обігу поняття «земський собор».

Відомий радянський джерелознавець доби середньовіччя академік Л. Черепнін визнав, що термін «земський собор» документами XVI століття не фіксується, а в XVII столітті лише подекуди застосовується. «Документи XVII століття, що говорять про скликання земських соборів, частіше вживають просто «Собор», «Совет», «Земський Совет», – наголошує вчений в одній із своїх робіт [5, с. 63].

Услід за тим, німецький дослідник Г. Торке розвінчав спроби частини російських дослідників перенести появу словосполучення «земський собор» на більш ранній період, уточнивши, що цей термін «є видумкою слов'янофілів, які, запроваджуючи його, хотіли довести, що давньоруський народ був самостійною силою, котра протистояла уряду» [6, с. 263].

Слов'янофільство як світоглядно-ідеологічна і суспільно-політична течія з'являється у 1840-1870 рр.. На противагу російській орієнтації на Західну Європу (так званих «західників»), слов'янофіли перейшли на шлях російського панславізму, ідеалізували суспільно-політичний устрій Московської держави, общинні порядки на селі тощо.

Як бачимо, обговорюваний нами термін, отримує найменування в літературі, а не в документах, із запізненням на кілька століть після появи самого явища.

Станово-представницькі установи у їхньому класичному вигляді мали законодавчі повноваження і часто користувалися своїм правом ухвалення законодавчих норм, змістом яких було обмеження влади царя. Таких випадків у країнах Західної і Східної Європи було безліч.

Як стверджують європейські джерела, станово-представницькі установи скликалися королем періодично, за необхідності, у тому разі, коли вирішувалися питання станових прав. Вибірні особи чи очільники окремих станових корпорацій, що направлялися на сесії, здебільшого отримували інструкції і відповідали за свої дії перед виборцями. Якщо вони не справлялися з обов'язками, то могли бути відкликаними тими ж станами, хто їх делегував. На обраних представників покладалися обов'язки захищати не власні інтереси, а права і свободи своєї станової корпорації.

Кожен стан збирався окремо, мав свою палату, вів переговори з королем, укладав з ним відповідні договори чи угоди. Король з окремим станом вів перемовини на більш-менш паритетних засадах. «Якщо суспільний стан вважав свої права порушеними, він міг відмовитися від покори королю, взятися за зброю для свого захисту і застосувати

примусові заходи. Це право самозахисту нерідко вносилося в угоди, що укладалися з королем», – наголошував Б. Чичерін [4, с. 156].

На відміну від європейських країн, у Московщині земські собори мали лише дорадчі функції і не мали жодного впливу на всевладність глави держави. «Цар скликав їх (земські собори–*Авт.*), коли хотів, як хотів, і кого хотів. Голос їх не мав жодної законної сили, а нижчий стан узагалі не запрошувався на них», – стверджував дослідник [4, с. 560].

Не бачить Б. Чичерін нічого спільного у московських земських соборах із типовою формою станового представництва в Європі у частині становлення суспільних станів. Абсолютно слушно він вказав на своєрідність становості у Московському царстві, що полягала у слабкості корпоративних зв'язків, відсутності регламентації їхнього правового статусу, гарантій від зловживань та свавілля щодо них, наявності кріпосницьких відносин і, як наслідок, відсутності прав залежної особи щодо свого господаря. Відзначається, що станове представництво встановлювалося не природнім шляхом як на Заході, а дією зверху, внаслідок необхідності та потреби здійснити це самою державою.

Слушно зазначено, що в історичних умовах формування Московської держави, її залежності від татарського владарювання, орієнтиром політичного розвитку країни став політичний режим східної деспотії. Рухаючись у цьому напрямку, можливість розвитку інститутів станового представництва була дуже обмеженою. Якщо на Заході головною «пружиною», що надавала прискорення становленню установ станово-представницького типу, було стягування податку, то на батьківщині Б. Чичеріна про таку формулу мова не йшла з тієї причини, що місцеве населення сплачувало данину завойовнику – татарському хану [4, с. 532]. Відтак, дослідник підводить власні міркування до цілком закономірного висновку про те, що в Московському царстві про функціонування станового представництва «не могло бути й мови» [4, с. 534].

Отже, застосувавши метод правової компаративістики при аналізі станово-представницьких установ Західної Європи, їхнього правового статусу, організації виборів, регламентації станового представництва, врахувавши інші елементи представницької демократії, російський дослідник історії права Б. Чичерін прийшов до науково вмотивованого висновку про те, що в умовах залежності від Золотої Орди, розбудова Московського царства відбувалася на засадах східної деспотії. Остання не мала тут жодних передумов для створення станово-представницької монархії західного типу. А так звані «земські собори» в історії Росії XVI–XVII ст. були лише дорадчими органами при московському цареві і не більше.

Література

1. Авалиани С. А. Земские соборы. Литературная история земских соборов. Изд. 2-е. Одесса. 1916. 138 с.
2. Васильченко О. Ю. Народне представництво як інститут демократичної держави: теоретико-методологічний аналіз. *Економіка та держава*. № 7. 2013. С.110-113.
3. Сословно-представительская монархия. URL: [bigenc.ru › domestic_history › text](http://bigenc.ru/domestic_history/text) (дата звернення: 01.04.2020).
4. Чичерин Б. Н. О народном представительстве. М.: Типография, М.Д. Сытина, 1899. 810 с.
5. Черепнин Л.В. Земские Соборы Русского Государства в XVI - XVII веках. М.: Наука, 1978.
6. Торке Г.И. Так называемые «Земские Соборы». К вопросу о сословно-представительной монархии в России. *Спорные вопросы Отечественной истории XI-XVII веков. Тезисы докладов и сообщений Первых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина*. Москва, 13-18 мая 1990 г. Институт истории СССР АН СССР. М., 1990. Ч. 2. С. 257-273.

Михайло КЕЛЬМАН,
Ростислав КЕЛЬМАН
muchaylo_lviv@ukr.net

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ – ВІДОМИЙ АДВОКАТ Й БЕЗКОМПРОМІСНИЙ ЗАХИСНИК УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

Аналіз різноманітних джерел, дає нам підстави стверджувати, що в особі В. Старосольського поєдналися риси глибокого теоретика і практика. Яскравим виявом цього стала його адвокатська діяльність, що розпочалася 1908 р., коли він після здобуття ступеня доктора права у Львівському університеті (1903) й шестирічної адвокатської практики разом із Миколою Шухевичем відкрив у Львові адвокатську канцелярію. Згодом як відомий адвокат В. Старосольський входив до складу керівних органів Союзу українських адвокатів (далі – СУА) і Палати адвокатів Львова. Був членом редколегії друкованого органу СУА “Життя і право”, референтом захисту прав української мови й особистих справ СУА, а також обирався членом комісії адвокатських іспитів та ініціатив Палати адвокатів від українських правників.

Як адвокат-практик В. Старосольський займався захистом підсудних у справах цивільного та кримінального характеру. Серед його підзахисних

були люди багатьох національностей – українці, поляки, євреї, а також різних соціальних прошарків. Однак, більшість судових процесів була пов'язана з українцями в Другій Речі Посполитій, що становили національну меншину, права якої зневажалися.

В умовах відсутності української державності та асиміляторської політики польського уряду правозахисну діяльність В. Старосольського можна розглядати як “елемент служіння нації”. Він постійно наголошував на національному поневоленні українського народу під час захисту підсудних, яких звинувачували в “антидержавній діяльності”. Увага до правничих проблем, що існували для українського населення різних соціальних прошарків під польською владою, зумовлювалося загальною “включеністю” В. Старосольського в український національний рух. Таке переплетення професійної діяльності з активною участю в національно-визвольній боротьбі було характерне не тільки для В. Старосольського, однак у його особі цей взаємозв'язок простежувався особливо яскраво.

Адвокатська діяльність В. Старосольського охоплювала насамперед політичні процеси над українськими політичними діячами, кримінальні справи, порушені щодо українських селян, громадських організацій та установ, а також захист прав політичних в'язнів під час перебування під арештом.

Справжнє визнання до В. Старосольського як адвоката прийшло під час процесу над М. Січинським, який 12 квітня 1908 р. здійснив замах на намісника Галичини А. Потоцького. Незважаючи на те, що В. Старосольський був наймолодшим за віком і досвідом серед усіх оборонців М. Січинського, все ж, за оцінками спостерігачів, він “виступав активно та самостійно” [1, с. 57]. Лінія оборони полягала в акцентуванні уваги на психічних мотивах вчинку М. Січинського та запереченні деяких недоведених тез звинувачення. Усі внесення були судом відхилено, а 30 червня 1908 р. винесено вирок: “кара смерті через повішання”. Одразу після цього адвокати подали апеляцію у Найвищий Касаційний Трибунал. Проте, в результаті перегляду 17 квітня 1909 р. вирок був залишений у силі й тільки втручання у справу особисто цісаря змінило ситуацію. 26 липня 1909 р., цісар помилував підсудного від смертної кари, а трибунал затвердив вирок, засуджуючи М. Січинського до 20 років ув'язнення” [2, с. 29].

Серед резонансних справ початкового періоду професійної діяльності В. Старосольського можна відзначити також захист С. Дністрянського, якого було притягнуто до відповідальності за політичну промову на несанкціонованому місцевою владою передвиборчому вічі наприкінці квітня 1911 р. у Городку. Цікавим моментом у цьому процесі було те, що С. Дністрянський був вчителем

В. Старосольського, двох українських правників, науковців, політичних діячів єднали особиста дружба, близькі ідейно-політичні та наукові погляди.

Заслуговує на увагу участь В. Старосольського спільно з полковником легіону УСС В. Габсбургом у захисті українців від переслідування гетьманських урядовців та окупаційної влади на Лівобережній Україні в 1918 р. [3, с. 53]. Під гаслом боротьби з більшовизмом, німецькою окупаційною владою проводилися масові арешти та реквізиції, переслідування національно свідомих українців, які за часів Центральної Ради виявили себе у громадсько-політичному житті.

Однією з найгучніших справ у Галичині середини 1920-х років була “справа Собінського”. 19 жовтня 1926 р. Б. Підгайний і Р. Шухевич здійснили замах на львівського куратора С. Собінського, однак власті звинуватили в цьому І. Вербицького та В. Атаманчука. Окрім них, на лаві підсудних опинилося ще 15 осіб, звинувачених у приналежності до УВО [4, с. 122]. Під час судового процесу, що розпочався 24 січня 1928 р., В. Старосольський захищав Івана, Михайла та Ольгу Вербицьких [5, с. 361]. Захист виявився надзвичайно напруженим (лише кінцева промова В. Старосольського тривала 5 годин), але не приніс бажаних результатів: обидвох головних підсудних засудили до смертної кари через повішання. Доля інших підзахисних В. Старосольського була значно кращою: О. Вербицьку було звільнено, а її брат Михайло отримав один рік ув’язнення. Після мотивованого протесту адвокатів, смертну кару було замінено 15 роками ув’язнення суворого режиму.

Останній великий процес, в якому В. Старосольський взяв участь, була політична справа у Рівному, що проходила 22–26 травня 1939 року. На лаві підсудних опинилися 23 молоді українці з Волині, Полісся й Галичини, звинувачені в “державній зраді”, яку вони вчинили через приналежність до “збройно-революційної підпільної організації ОУН” та через свою діяльність із метою відірвати від Польщі її “землі східні”, тобто, Західну Україну. Крім В. Старосольського, захист представляли С. Шухевич зі Львова та Н. Підгірський з Ковеля. Внаслідок кваліфікованих дій адвокатів трьох підсудних звільнили, шестеро отримали незначні терміни ув’язнення, решту – від 6 до 13 років тюрми.

Політичні процеси принесли В. Старосольському не тільки визнання і славу відомого адвоката, а й дозволили усвідомити драматизм і безвихідність ситуації, коли молодь, не маючи змоги реалізувати себе в суспільстві, йшла на смерть.

Члени УВО й ОУН намагалися терористичними акціями привернути увагу цивілізованої Європи до українського питання в Польщі. Молоді, а то й зовсім юні патріоти України, які потрапляли в жорна поліцейської

машини, без належної підготовки і відповідного життєвого досвіду, не зносили тортур і знущань під час слідства, зізнавались у скоєних, а часто навіть нескоеєних злочинах. Лише високе професійне вміння адвоката і велика громадянська мужність допомагали В. Старосольському протистояти польському звинуваченню в судових політичних процесах та рятувати молодих українців від важкої кари, а то й смерті. Як адвокат, він вигравав, здавалося б, явно програшні справи, чим створив собі репутацію високопрофесійного правника та освіченої інтелігентної людини. Як адвокат В. Старосольський здійснював правовий захист і опікувався політичними в'язнями під час їхнього перебування в ув'язненні. Так, під час голодування 60 українських політичних в'язнів 17–21 квітня 1931 р. у львівській в'язниці “Бригідки”, за повідомленням часопису “Діло”, А. Ганкевич і В. Старосольський провели кілька годинну конференцію [6, с. 5].

Варто відзначити, що у польській пресі В. Старосольського децю саркастично називали “заклиначем вужів” [7, с. 372]. На нашу думку, це свідчило про переконливу й аргументаційну силу слова українського адвоката. Він мав власний, характерний для нього стиль ведення процесу. За свідченнями тогочасних студентів та юристів В. Старосольський вводив в оборону підсудного елементи філософії і психоаналізу, а також аналіз польського кримінального кодексу на тлі староримського права або кодексу Наполеона” [8, с. 390–391]; він користувався дуже сильними аргументами та прикладами, вмів влучно висловлюватися [9, с. 383]. Його промови на судових процесах були не лише зразком професійності, а й виявом громадянської позиції.

Про поведінку В. Старосольського ходили легенди серед його знайомих. Однією із його засад було дотримуватися принципу “ультімо”, тобто останньої хвилини. Він виходив з того, що пишучи відповідь на обвинувачення, краще її подати в останню хвилину перед остаточною датою, оскільки тоді опоненти не матимуть достатньо часу на заперечення поставлених зауваг. Характерною рисою ведення справи було те, що він ніколи не робив політичних в'язнів нещасними жертвами і не принижував їхньої гідності [10, с. 375].

Отже, адвокатська діяльність В. Старосольського, не відкидаючи значення матеріального аспекту, як засобу для прожиття себе і родини, стала важливою складовою громадської роботи, давала правовий захист для наростаючого опору серед галицьких українців польській окупаційній адміністрації. Захищаючи інтереси молодих радикалів з УВО та ОУН, український адвокат своїми промовами аргументовано показував, як за одиничними акціями криється важлива суспільна проблема, невирішеність національного питання, зростання національно-

політичної свідомості й прагнення до власної державності. Виступаючи активним захисником у політичних процесах 1920–1930-х рр. В. Старосольський не солідаризувався з радикальною тактикою боротьби своїх підзахисних. Адвокатську діяльність В. Старосольського можна розглядати як своєрідний обов'язок перед суспільством, який мала здійснити передова українська інтелігенція. Молоді патріоти, розчарувавшись у легальних, парламентських методах боротьби, були готові до насильницьких кроків, щоб привернути увагу польського уряду і суспільства до вирішення українського питання. Необхідно було подбати про правовий захист українських діячів і національних інтересів у Другій Речі Посполитій, що в 1930-х роках все більше набувала авторитарних рис.

Література

1. Федевич К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920 – 1930-ті рр.). К.: Основа, 2009. 280 с.
2. Розенбаум М. М. Спомини соціал-революціонера. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* / [ред. У. Старосольської]. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. Т. 210. С. 55.
3. Вишиваний В. Українські Січові Стрільці з весни 1918 р. до перевороту в Австрії. *Гірняк Н. Полковник Василь Вишиваний*. Вінніпег, 1956. 70 с.
4. З партійного руху. Дрогобич. *Робітничий голос*. Львів, 1938. Вересень. С. 3.
5. Качмар В. Незрівнянний оборонець українських політичних в'язнів. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* / [ред. У. Старосольської]. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. Т. 210. С. 360–369.
6. Заява. *Діло*. 1938. 20 листопада. С. 3.
7. Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект. Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2002. 260 с.
8. Кедрин І. Володимир Старосольський. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* / [ред. У. Старосольської]. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. Т. 210. С. 389–392.
9. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно- визвольному русі на Західній Україні (1918–1939 рр.). Львів: Край, 1993. 165 с.
10. Мірчук П. Нарис історії ОУН / За ред. Ленкавського С., Штикала Д., Чайківського Д. Мюнхен– Лондон–Нью-Йорк, 1968. Т. 1: 1920–1939. 597 с.

ЮЛІАН ЗАЯЦЬ - ПРАВОЗНАВЕЦЬ ТА МИТЕЦЬ **(1880- 1971рр.)**

Юліан Заяць народився 2 вересня 1880 р. в селі Богутин Золочівського повіту (тепер Золочівський район Львівської області) у родині греко-католицького священика Степана Зайця. Коли Юліану виповнилось чотири роки, він з батьками переїжджає до міста Ходорова, де батька було призначено парохом у місцеву церкву. Після закінчення початкової школи навчається у німецькій гімназії у Львові, яку закінчує із відзнакою. За пропозицією батька Юліан Заяць вступає на юридичний факультет Львівського університету.

Під час навчання разом з іншими українськими студентами протестує проти полонізації навчального процесу в Львівському університеті. У 1901 – 1903рр. навчається у Ягелонському університеті на юридичному факультеті. Паралельно здобуває освіту в Краківській академії мистецтв (у класі Л. Вичулковського). У 1902 р. подав на розгляд історико-філософської секції НТШ працю в галузі римського права "Jususfructusnominis", яку опублікував у "Часописі правничому і економічному". У 1907 р. ця робота була захищена на юридичному факультеті Львівського університету, а Юліан Заяць отримав науковий ступінь доктора права (кандидат юридичних наук). Згодом в усіх документах Юліан Заяць підписує «Доктор» або «Доктор права».

В період Австро-Угорщини працював у Державній прокуратурі скарбу у Львові. Протягом 1909-1912 рр. отримував стипендію австрійського Міністерства освіти і віросповідання для проходження наукового стажування у Берлінському університеті з метою підготовки габілітаційної роботи з римського права.

У Берлінському університеті Юліан Заяць також досліджував тексти папірусів стародавньої Греції. Одночасно навчався у Берлінській Академії мистецтв. У Берлінському університеті Юліан Заяць підготував наукову працю з римського права "Jusjurandum in litem" польською мовою, яку подав до захисту на юридичний факультет Львівського університету в 1912 р. Через позицію польських професорів університету, як зазначав у своїй автобіографії Юліан Заяць, текст дисертації був втрачений і захист не відбувся. У роки Першої світової війни викладав балістику у артилерійському училищі в Будапешті та воював на австрійсько-італійському фронті, де потрапив у полон наприкінці війни.

Після повернення до Львова викладав римське приватне і цивільне право в Українському таємному університеті та працював адвокатом у Комарно і Львові. Знову продовжує працювати юристом вже у Польському державному скарбі. Вирісши у родині священика, Юліан Заяць тривалий час перебував у близьких дружніх стосунках з керівництвом греко-католицької церкви. На прохання митрополита Андрея Шептицького виступає його особистим правовим радником, підготував звернення до країн Ліги Націй та Ватикану щодо дискримінаційної політики Польської держави відносно українського населення під час пацифікації.

У міжвоєнний період навчався у Львівській консерваторії та виступав з сольними концертами у Львові, Тернополі, Кракові, Варшаві та інших містах Західної України і Польщі. Одночасно продовжував займатися малюванням, неодноразово організовують виставки його мистецьких робіт. У 1939 р., маючи високий авторитет у середовищі польських юристів, призначений суддею Найвищого Адміністративного Трибуналу Речі Посполитої.

У роки Другої Світової війни після окупації західноукраїнських земель військами нацистської Німеччини було створено дистрикт Галичина, який був включений до складу Польського Генерального губернаторства. На зразок інших дистриктів Польського Генерального губернаторства тут було створено окупаційну судову систему, яка складалась з військових та надзвичайних військових судів, поліцейських і надзвичайних поліцейських судів, спеціальних судів німецьких, вищих німецьких та польських судів (з 1942 р. ненімецьких судів). Польські (ненімецькі) суди розглядали цивільні та незначні кримінальні справи місцевого населення за участі польських суддів, а на західноукраїнських землях – з українських та польських суддів. Система ненімецьких судів складалась з гродських, окружних та апеляційних судів у центрах дистриктів Польського Генерального губернаторства Краків, Варшава, Люблін, Радом, Львів. У складі гродських та окружних судів дистрикту Галичина, на думку польського дослідника Я. Шариша, українці становили близько 75% від загального складу суддів, а у апеляційному суді у Львові українці та поляки становили приблизно рівну кількість.

На території дистрикту Галичина судочинство велось українською мовою, а у міських та сільських повітах, де польське населення становило не менше 20 % могла використовуватись польська мова. Відповідно, в інших дистриктах Польського Генерального губернаторства у польських (ненімецьких) судах судочинство велось польською мовою. У повітах Краківського та Люблінського дистриктів на Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині, там, де українське населення становило не менше

20 відсотків, також могла використовуватись українська мова. Діяльність польських суддів під час окупації підтримувалось польським підпіллям, а після звільнення польських земель від військ нацистської Німеччини – новою владою.

Більшість вироків і рішень польських (ненімецьких) судів зберегли свою силу, а переважна більшість суддів продовжували виконувати свої професійні обов'язки. Судді-українці у ненімецьких судах перед страхом репресій емігрували на Захід, а ті, що залишались в Україні, зазнавали утисків та переслідувань.

Юліан Заяць на прохання митрополита Андрея Шептицького залишився в Україні. Після приходу Червоної Армії його було заарештовано і протягом трьох місяців перебував у слідчій тюрмі у Львові (тепер Національний музей-меморіал окупаційних режимів тюрма на Лонцького). У 1945 р. Юліан Заяць отримує диплом доцента (професора) ВАК СРСР. У 1945 – 1946рр. викладає римське приватне право на юридичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка. Після звільнення з університету в 1946 р. працював бібліотекарем та палітурником у науковій бібліотеці Академії наук УРСР імені В. Стефаника, де підготував бібліографію історії міста Львова (1947 р.), матеріали до бібліографії М. Возняка (1946 р.) та ін.

Упродовж життя не припиняє малювати, лише у віці 86 років, коли після падіння зламав руку, змушений покинути улюблене заняття. Учасник художніх виставок 1929, 1932, 1934, 1935, 1937 рр. Його картини знаходяться у картинних галереях Львова, Третьяковській галереї у Москві, численних приватних колекціях.

Помер у 1971 р., похований на Личаківському цвинтарі у Львові поруч з родиною.

Микола КУЧЕРЯВЕНКО

nrkucheryavenko@ukr.net

Ігор КРИНИЦЬКИЙ

krynytskyy@ukr.net

ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «ПОДАТКОВИЙ ЮРИСТ»: ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Перехід економіки України на «ринкові рейки» та подальший стрімкий розвиток податкових відносин, їх значимість для забезпечення нормального функціонування нашої держави, вплив на приватні інтереси кожного вимагають як адекватного наукового супроводження, так і організації належної освітньої діяльності з підготовки, зокрема, податкових юристів.

Юридична освіта намагається реагувати за запити працедавців, натомість потреба у фахівцях такого профілю досі існує.

У Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого поглиблене вивчення податково-правової матерії відбувається не тільки в межах навчальної дисципліни другого (магістерського) рівня «Податкове право». Вирішенню цього завдання сприяє й новітня освітня професійна програма «Податковий юрист». Вона впроваджена в освітню діяльність Університету в 2014 році (спочатку як сертифікаційна програма) і спрямована на поглиблене вивчення найбільш актуальних питань законодавчої регламентації податкових відносин та на підвищення обізнаності слухачів щодо наявних проблем правозастосування, націлена на набуття ними практичних умінь і навичок достатніх для вирішення конкретних правових ситуацій в сфері оподаткування, на формування відповідних особистісних та групових компетентностей.

Напрацьований кафедрою фінансового права курс зазначеної програми спрямований на поглиблення слухачами (переважно студентами V курсу денної форми навчання - 1 курсу магістратури) теоретичних і практичних знань у сфері податкового права. «Податковий юрист» - це курс, що передбачає вивчення актуальних питань правового регулювання вітчизняної податкової системи, адміністрування податків і зборів, податкового планування, міжнародного податкового права і податкового права Європейського Союзу, з'ясування специфіки механізму трансфертного ціноутворення, відповідальності за порушення податкового законодавства тощо. Він спрямований на отримання слухачами навичок розв'язання податкових конфліктів, на здатність використовувати фахово-профільні знання для побудови ефективної правової позиції у податкових спорах; на вміння надати допомогу в організації бізнесу із найбільш сприятливими податковими наслідками; на обрання ефективних способів захисту як публічних інтересів, так і приватних прав і законних інтересів платників податкових платежів тощо.

Особливим завданням, що ставиться перед програмою, є фундаментальна освітня підготовка з теорії податкового права, а також практики застосування чинного податкового законодавства. Окрім того, програма «Податковий юрист» синтезує: актуальні світові тенденції глобалізації економічної діяльності та руйнування кордонів у бізнесі; вузьку спеціалізацію фахівців, що наближує вищу освіту до практики.

У 2015 році програма зазнала суттєвих якісних змін. Було удосконалено викладання матеріалу, що дозволило підвищити ефективність навчального процесу, впровадити нові механізми співпраці викладачів та аудиторії. Слухачі не лише отримують інформацію від лектора, але й пропонують власні теми для обговорення.

Програма набула практичного характеру. Висвітлення багатьох питань окрім викладачів кафедри фінансового права здійснюється представниками провідних вітчизняних юридичних та аудиторських фірм (зокрема, адвокатського об'єднання «Шкрєбець і Партнери», корпорації «Рубаненко і партнери»), членами Асоціації податкових консультантів та Асоціації фінансового права України. До проведення вебінарів залучаються фахівці та випускники знаних закордонних вишів (Institute for Austrian and International Tax Law Vienna University, Leiden University, Tilburg University, Central European University), співробітниками авторитетних світових компаній, що надають аудиторські, бухгалтерські, консультативні та юридичні послуги (Deloitte, DLA Piper, Crowe Global, KPMG, Loyens&Loeff).

Особливості розгляду податкових спорів у судах досліджуються за допомогою та під керівництвом суддів Верховного суду, апеляційних та окружних адміністративних судів. Слухачам надається можливість прийняти участь у судових засіданнях із подальшим аналізом прийнятих суддями рішень. До новацій програми можна віднести щорічні Судові дебати з податкового права. Участь в цьому заході дозволяє кожному слухачеві застосувати здобуті за навчальний рік знання та, навіть, отримати запрошення на стажування (та, зрештою, на працевлаштування) від журі конкурсу - керівників та провідних фахівців податкових практик відомих юридичних фірм.

Бажання узяти участь у програмі «Податковий юрист» виявили не лише студенти Університету (вони становлять близько 80% слухачів), а й сторонні особи (працівники органів державної влади та місцевого самоврядування). За роки існування її успішно пройшли та в урочистій обстановці отримали сертифікати 176 осіб.

Курс освітньої програми зараз розрахований на один семестр (раніше - на 2 семестри). Його структура є сталою та збалансовано поєднує десять дисциплін: 1. Правове регулювання податкової системи України. 2. Митні платежі. 3. Трансфертне ціноутворення. 4. Адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів). 5. Податкові спори. 6. Відповідальність за порушення податкового законодавства. 7. Міжнародне податкове право. 8. Податкове право Європейського Союзу. 9. Податкове планування. 10. Документальне забезпечення адміністрування податків та зборів [1, с. 5]. Загальний обсяг годин передбачених для опанування курсу має стійку тенденцію до скорочення (у поточному році він становить 174 години). З кожної дисципліни здійснюється підсумковий контроль знань у формі заліку.

Складні сучасні реалії економічної кризи та світової пандемії наштовхують до переосмислення підходів обраних для підготовки

податкових юристів. Вважаємо, що напрацьований кафедрою фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого досвід в окресленій царині дозволяє перейти до нового етапу в розвитку відповідної освітньої професійної програми. Її якісна трансформація повинна торкнутися не тільки змістовного наповнення, але і форми аудиторних занять. Так, на наш погляд, назріла потреба задля формування навичок командної роботи активно використовувати «ділові ігри». Заслуговує на увагу й проведення майстер-класів авторитетних науковців та практикуючих юристів. Натомість, головне - це необхідність впровадження, поряд з існуючим, і нового формату програми (дистанційного інтерактивного навчання). Таке рішення дозволить значно розширити коло слухачів, як за географією охоплення, так і за категоріями (зокрема, залучати студентів інших вишів), йти «у ногу з часом» в умовах проведення глибоких реформувальних податкової системи України, мінімізувати ризики можливого негативного розвитку пандемії. Крім того, вважаємо, що урешті-решт освітня професійна програма «Податковий юрист» зазнає логічної трансформації та набуде нової якості, як освітньо-наукова (магістерська) програма з цієї затребуваної спеціалізації.

Література

1. Інформаційний пакет із сертифікатної освітньої професійної програми «Податковий юрист» / укладачі М.П. Кучерявенко, Д.О. Білінський, О.О. Головашевич та ін.; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2014. 96 с.

Оксана ЛЕВИЦЬКА
oxanapravo2017@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ СТОРІНКИ ПРОФЕСІЙНОЇ БІОГРАФІЇ АНАТОЛІЯ КОНІ, ОДНОГО ІЗ НАЙВИДАТНІШИХ СУДОВИХ РИТОРІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Анатолій Коні народився 1844 року в Санкт-Петербурзі в інтелігентній сім'ї; батько – викладач історії в гімназії, доктор філософії; мати – актриса і письменниця. У 1865 році Анатолій Коні закінчив юридичний факультет Московського університету, трудову діяльність розпочав помічником секретаря Петербурзької судової палати, пізніше – товаришем прокурора окружного суду в Сумах, Харкові, де звернув на себе увагу громадськості як сміливий, об'єктивний обвинувач [2].

У 27 років Анатолій Коні стає прокурором Петербурзького окружного суду, а через шість років призначається головою столичного окружного

суду – першого суду Російської імперії. Як голова суду пов'язав своє ім'я з одним із найвідоміших політичних процесів того часу – процесом Віри Засулич [2].

Висока судова адміністрація вимагали від голови суду винесення звинувачувального вироку, причому якнайсуворішого. Проте А. Коні не лише не пішов на компроміс із власною совістю, але й відстояв незалежність своїх поглядів. Розгляд справи В. Засулич закінчився виправдувальним вердиктом. На непокірного суддю падає гнів начальства. «Вигнати» із суду його не могли, оскільки судді обиралися довічно, і Коні переводять у цивільну колегію «воювати з паперами». А його покровителя – міністра юстиції графа Палена було звільнено «за недбале ведення справи В. Засулич» [4].

Після семирічного забуття, коли вляглися політичні пристрасті, вже за іншого царя, А. Коні присвоюють генеральський чин дійсного статського радника і призначають обер-прокурором Урядового Сенату, сенатором, членом Державної ради. В 1888 році він знову в Україні, в Харкові, керує слідством у справі про аварію царського потягу в районі ст. Борки. Невдовзі вченою радою Харківського університету йому присвоєно вчений ступінь доктора кримінального права за сукупністю [4].

У 1917 році указом Тимчасового уряду А. Коні призначено головою касаційних департаментів Сенату. А через рік його обирають професором кафедри кримінального судочинства Першого Петроградського університету, професором Інституту живого слова – унікального навчального закладу, де готували судових ораторів, спеціалістів з мистецтва мовлення, письменників, акторів. На той час лише в Оксфордському університеті існувала кафедра поезії [3].

В 1910 році Академією наук Російської імперії А. Коні (разом з А. Толстим, А. Чеховим і В. Короленком) був обраний академіком словесності. Нагороджений шістьма золотими медалями Академії наук, вісьмома орденами царського уряду, причому перший орден Святого Станіслава II ступеня з імператорською короною отримав у 24 роки в Харкові, останній орден – Олександра Невського – у віці 71 рік. За архівними даними, майже 150 разів обирався почесним членом юридичних, медичних, філологічних та інших товариств [3].

У 1927 році, читаючи лекцію в холодному приміщенні, отримав запалення легенів, що призвело до смерті. Похований у Санкт-Петербурзі поряд з могилами І. Тургенева, І. Гончарова, М. Салтикова-Щедріна. На могилі зберігся надпис: «Мислив, чувствовав, трудився» [3].

Про Анатолія Коні написано багато, всі відзначають його прекрасне ораторське мистецтво, оригінальність промов, відсутність шаблону. Він по

праву вважається першим серед судових ораторів «чародієм слова», як його називали сучасники. І така оцінка беззаперечна [1].

Протягом 1966–1969 рр. у Москві видавництвом «Юридическая литература» було випущено зібрання творів А. Коні у восьми томах. Його праця «Судові промови», що вперше вийшла 1888 року і де зібрані звинувачувальні промови, напутні слова присяжним засідателям, касаційні висновки, витримала кілька видань [1].

Отже, А. Коні залишив багато корисних порад і рекомендацій судовим риторам. Він вимагав від прокурора й адвоката логічності, глибокої аргументації, об'єктивного і обґрунтованого розбору доказів. Сучасники визначали, що навряд чи існував тоді обвинувач більш небезпечний, стійкий і сильний внаслідок такту і почуття міри, відсутності натяжок і односторонності, ніж А. Коні. Він завжди глибоко вивчав і добре знав матеріали справи, хоча виписки робив не часто. Сила ораторського мистецтва А. Коні проявлялась і в тому що він умів показати не лише саму подію, але й ті умови, які до неї призвели. У Коні дар психологічного аналізу поєднувався з даром художника слова. Його промова була багата образами, порівняннями, узагальненнями, влучними зауваженнями. Це все надавало їй життєвої правдивості, захоплювало слухачів.

Література

1. Вітчизняна риторика. - URL: <https://vseosvita.ua/library/vitciznana-ritorika-62413.html>
2. Начерк історії красномовства. URL: http://www.ahmerov.com/book_1371
3. Ораторське мистецтво правників. Видатні теоретики і практики судового красномовства українською походження. - URL: http://lib-net.com/content/10249_
4. Судова риторика як жанр красномовства. - URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11974/>

Олег СОРОЧКІН
o.sorochkin@ukr.net

КОСТЬ ПАНКІВСЬКИЙ - АДВОКАТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ТА ПУБЛІЦИСТ

Незаслужено призабутий відомий львівський адвокат, громадський діяч та публіцист міжвоєнного періоду Кость Паньківський народився 6 грудня 1897 р. у Львові, у сім'ї українського громадського діяча, журналіста і видавця, члена-засновника наукового Товариства ім. Т. Шевченка Костя Федоровича Паньківського. Його молодший брат Степан Паньківський,

під час Листопадового чину у Львові 1 листопада 1918 року з групою стрільців встановив на вежі Львівської ратуші синьо-жовтий український прапор.

Навчався Кость Паньківський у Празі на правничому факультеті Карлового Університету, де очолював українську студентську організацію - Групу Української Поступової Молоді [1].

Після закінчення навчання у 1924 р. працював спочатку помічником у Степана Федака, а згодом – в адвокатській конторі Володимира Старосольського. З 1930 р. вже самостійно практикував як адвокат. Виступав захисником у політичних процесах над членами Української Військової Організації та Організації Українських націоналістів. Зокрема він у грудні 1932 р. разом з Володимиром Старосольським був адвокатом Дмитра Данилишина [2]. Також на відомому Львівському процесі над членами ОУН 1936 року, він був захисником Олександра Пашкевича (який був засуджений до п'яти років ув'язнення, але внаслідок амністії термін був зменшений до двох з половиною років) та Ярослава Маркарушки (який був засуджений до 6 років ув'язнення). Брав активну участь у роботі добровільних організацій, зокрема Українського товариства допомоги інвалідам, товариства охорони дітей і опіки над молоддю, був очільником туристично-спортивного товариства «Плай».

З приходом радянської влади від 15 жовтня 1939 р. почав працювати завідувачем планово-економічного відділу Львівської обласної філії Аптекоуправління України. Як потім він згадував у своїх спогадах «одна зустріч із приятелем фармацевтом заважила на моїй цій кар'єрі. Може їй і завдячую, що в затишку аполітичного Аптекоуправління даним мені було перебути щасливо весь час большевицької окупації. Із колег-адвокатів більше ніж половина не уникнули тюрми і заслання» [3, с. 23].

В роки німецької окупації Львова не стояв осторонь захисту українських інтересів. З липня 1941 очолював Генеральний Секретаріат Української Національної Ради у Львові, яка відстоювала інтереси українського населення західних земель України перед німецькою окупаційною владою (заборонена наказом Г. Гіллера в березні 1942 р.). Від вересня 1941 – голова Українського Крайового Комітету (УКК). Після об'єднання в березні 1942 УКК з Українським Центральним Комітетом (УЦК) у Кракові К. Паньківського обрали заступником голови УЦК Володимира Кубійовича [1].

1945–1949 рр. перебував у Німеччині, член Української соборної громадськості, згодом – Української націонал-демократичного союзу. 1945–1948 рр. – голова уряду Державного центру УНР на еміграції [5].

З 1949 р. жив у США. 1950р. – разом з М. Ветухівим і М. Шлемкевичем створив Союз Українських Національних Демократів

(СУНД), у 1950–1966 - його голова, згодом очолював представництва виконавчого органу УН Ради у США і американський відділ Ліги Поневолених Росією Народів. Помер 20 січня 1973, Лівінгстон, штат Нью-Джерсі [2].

К. Паньківський - автор низки опублікованих в діаспорі спогадів: «Від держави до комітету» (1957), «Роки німецької окупації» (1965), «Від комітету до Державного Центру» (1968), «Спогади про НТШ» (1973), в яких, зокрема, роздумував про три періоди окупації українських земель.

Так, міжвоєнний період Кость Паньківський розглядав як період польської окупації західноукраїнських земель. Він вважав, що цей період (1919-1939 рр.) можна поділити на дві рівні частини. «У першій, загальною тенденцією поляків була національна асиміляція. Коли ж це не йшло, а навпаки стверджено живучість і відпорну силу українства, вжито інших, нових заходів для його ліквідації. У другому десятиріччю прийшов безоглядний похід на знищення. Його започаткувала військова пацифікація Галичини 1930 р., за нею йшли постійні дрібніші місцеві «успокоєння». Зросла самоволя адміністрації й поліції, яка, зокрема на Холмщині й Волині, перейшла у відкритий терор. Відбувались руйнування православних церков, та насильно здійснювалось навернення на католицизм. Створено концентраційний табір у Березі Картуській, витримував порівняння з советськими чи німецькими таборами» [3, с. 16].

На його думку, мінімальне допущення українців до «співпраці» з польськими політичними середовищами, - було тимчасовим тактичним ходом, передовсім з огляду на західний світ. Метою польської політики була не співпраця, а знищення непольських народів. Українці також не трактували співпраці інакше, лиш як тактичний хід. За всі роки нормалізації не вироблено ніякого плану політичного співробітництва. Після початку війни не було коли і не було з ким домовлятися щодо форм і способу дальшої співпраці [3, с. 20].

Незважаючи на те що договорами яким завершилась Перша світова війна, було надано народам Східної та Центральної Європи право на самовизначення українські землі були поділенні між новими окупантами.

Практично всі представники національно-державницького напрямку говорили про несправедливість щодо України Версальського міжнародного устрою. Кость Панківський стверджував що зміна чи відміна постанов мирних договорів було в інтересі українства в цілому, а також і в інтересі українців у Польщі. І саме з тим була надія на зміну становища [3, с. 14].

Кость Паньківський наголошував у своїх спогадах, що тогочасні спроби українських політиків зав'язати стосунки з світом «великих західних демократій», не давали успіхів. Америка, знеохочена, відійшла від

європейських справ, Франція, покровителька усіх західних окупантів українських земель, була з ними в союзі. В Англії практично з початкових стадій не було зацікавлення українською справою [3, с. 14].

І тому загал українського населення пов'язували свої надії з Німеччиною. Оскільки Німеччина була великою державою, покривдженою договорами й зацікавленою в їх поваленні [3, с. 14]. Цей історичний урок показує, що якщо Україна буде втрачати підтримку західного демократичного світу, то українці цілком вірогідно, вимушені будуть шукати опори та підтримки в тоталітарних режимах, які існують чи можуть виникнути.

Настав 1939 р., і на зміну Польській окупації прийшло радянське «визволення».

Характеризуючи період 1939-1941 рр. Кость Панківський зазначав: «Два періоди мала їх окупація: спочатку лагідної пропаганди, прикрашеної українізацією, згодом суворого натиску, советизації й асиміляції. В перших днях було щось, що нас тішило, заглушуючи прикре почуття. Українська мова, українська пісня ..., по місті пишалися написи «Хай живе стародавній український Львів». До керівництва державними установами притягали наших людей, творили українські високі школи, театр, письменникам і мистцям давали змогу працювати, розвиватися!... Тріумфувала також і безмежна наївність. Простодушні люди захоплювалися тими зовнішніми проявами, затачуючи міру в підході до хитрих «визволителів». Захоплення швидко минуло, та наслідки його створювали прикрі ситуації» [3, с. 22-23]. Попри безліч негативів радянської окупації він наголошував на одному на позитивному моменті «Попри всіх страхіннях тих днів вивели вони нас із вузького кола наших дрібніших галицько-українських зацікавлень і справ та кинули на широкі води загально-українських проблем» [3, с. 27].

Наприкінці червня 1941 р. радянську окупацію змінила німецька. «Для мене німці не були відірваним явищем, яке вимагало б застосування окремого підходу. Вони були черговим окупантом, і так як із попередніми, чи то були в днях моєї молодости австрійці, чи росіяни 1914-1917 рр., чи поляки у двадцятиріччі поміж двома великими війнами, чи більшовики 1939-1940 рр. - ми як нація мусіли жити», - писав він у своїх спогадах [4, с. 6-7].

Засади його діяльності періоду німецької окупації можна охарактеризувати наступними його словами : «Я вже дуже швидко здавав собі справу з того, що першим і головним нашим завданням і обов'язком було якомога зменшити тягар окупації. Другим завданням, не менш важним, здобути собі і справі, яку ми репрезентували, деякий респект і пошану. Було ясно, що великі справи лежали поза обсягом наших впливів.

Тому ми мусіли свідомо старатися не думати про великі справи, а займатися дрібними, місцевими справами» [4, с. 22].

Хоча він, як фахівець, був номінований до уряду Ярослава Стецька, він дуже скептично ставився до, як до цієї номінації так і до тогочасних ініціатив ОУН. Зокрема він говорив що «люди, що претендували на національний і державний провід, мусіли б були мати почуття відповідальності за те, що роблять. Тимчасом провідники ОУН створювали перед широким загалом - патріотичним, відданим справі, але політично невиробленим - ілюзію будови української державності під своїм проводом, затемнюючи при тому й відсуваючи на бік болючу проблему розвитку організації. Вони не доросли були до того, щоб узяти в свої руки таке керівництво. Ці завдання переростали сили організації. Не було в її рядах людей відповідних, що надавалися б до праці в управі міста (інтелігенція, освіта, досвід, знання мови), а що ж говорите про управління державою» [3, с. 52].

Проте, К. Паньківський дуже добре відгукувався про митрополита Андрея Шептицького, кажучи: «Не зважаючи на важку хворобу, яка прикувала його до крісла, митрополит живо цікавився усіми проблемами громадянства, старався про всебічну інформацію, включався завжди активно в справи, коли вважав це потрібним, і реагував живо на всі прояви громадського життя. Труднощі того життя були його постійною журою, але він ніколи не шукав дешевої популярності у тих, що свої вчинки намагалися прикривати його авторитетом. Митрополит, так як ми всі, непокоївся погубними впливами нацизму на наше життя. У критичних хвилинах завжди лунало відважне слово Владики... Та не тільки німцям не подобався зміст Послання. Митрополит писав постійно і відкрито і в цьому Посланні і пізніше, про що ще нераз згадаємо, про болючі внутрішньо-українські справи. Він закликав до національної єдності, зберігання Божих заповідей, тощо, і хоч не називав нікого по імені, ті, про кого він думав, знали, що це до них відноситься» [4, с. 30-32].

Отже, Кость Паньківський був людиною свого часу, який достатньо адекватно давав оцінку тогочасній реальності та намагався в питаннях, які залежали від нього максимально допомагати людям, як адвокат в період польської окупації, чи як керівник Українського Крайового Комітету в період німецької окупації.

Література

1. Коротка біографія К. Паньківського. - URL: http://history.franko.lviv.ua/Пр_1.htm (останній перегляд: 27.05.2020)

2. Кость Паньківський. - URL: http://uahistory.com/topics/famous_people/9741 (останній перегляд: 27.05.2020)
3. Паньківський К. Від держави до комітету. Друге видання. Нью-Йорк-Торонто, 1970. 151 с.
4. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк-Торонто, 1965. 480 с.
5. Поїздник І.І. Паньківський Кость. - URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pankivskyj_K (останній перегляд: 27.05.2020)

Богдан СТЕЦЮК

bohdan1702@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВА ДЛЯ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ

Авіаційне право України є досить складною галуззю та проходить постійну адаптацію під вимоги законодавства Європейського Союзу й міжнародні стандарти з цивільної авіації. Саме українське законодавство в сфері цивільної авіації зараз знаходиться на стадії реформування та удосконалення, метою якої в області лібералізації повітряних перевезень є створення умов у яких повітряний транспорт буде мати змогу розвиватися стабільним чином, не зменшуючи рівня безпеки польотів та авіаційної безпеки [1, с. 5].

У довгостроковій перспективі основною метою лібералізації є встановлення найбільш сприятливих та ефективних економічних та торгових зв'язків між державами, та максимальному сприянні зростанню та розвитку економіки в національному та регіональному масштабі, а також забезпеченні при цьому права кожної держави на змістовну участь у діяльності міжнародного повітряного транспорту.

Процес узгодження національних та загальноєвропейських стандартів і норм є довготривалим, вимагає значних зусиль та велику кількість заходів з боку держави та проявляється як в позитивних так і негативних наслідках, які потребують ретельного розгляду та аналізу.

Тому однією з обставин для успішного розвитку будь-якої складової цивільної авіації є високопрофесійні фахівці з права із вмінням кваліфіковано розв'язувати юридичні питання, що відносяться до зазначеної галузі. Юрист в цій царині повинен бути своєрідним експертом з авіаційного права, володіти теоретичними знаннями та практичними навиками необхідними у всіх важливих галузях повітряного права. З часом він повинен набути компетентностей в галузі судочинства з авіаційних питань, придбання та лізингу повітряних суден як комерційного

використання, так і ділової авіації, загального регулювання діяльності авіакомпаній. Не менш важливим є вміння юриста надавати повний спектр юридичних консультацій та послуг з усіх аспектів авіаційного права. Значущим також є виконання функцій експерта в галузі авіаційного права представляти інтереси кредиторів, інвесторів, авіакомпаній, чартерних операторів, орендодавців літаків і двигунів, лізингоодержувачів.

Юристи авіації повинні вміти надавати допомогу авіаційним клієнтам в транзакційних, нормативних та судових справах, пов'язаних з їх діяльністю в Україні у їхніх взаєминах з аеропортами, наземними і хендлінговими компаніями, та пасажирями, яких вони перевозять.

Кожен авіаційний юрист крім знань з юриспруденції повинен бездоганно володіти знаннями авіаційних правил України, що стосуються діяльності цивільної авіації. Тому майбутні фахівці права в галузі цивільної авіації повинні отримувати не тільки фундаментальну професійну підготовку через засвоєння знань із загально юридичних навчальних дисциплін (блок загально правових, адміністративно-правових, цивільно-правових, кримінально-правових дисциплін) відповідно до стандартів вищої освіти [2], але й здійснювати поглиблене вивчення авіаційного права (міжнародне повітряне право, космічне право, правове регулювання аеропортної діяльності, організаційно-правове забезпечення авіабезпеки, правове забезпечення льотної підготовки та експлуатація повітряних суден, авіаційне законодавство).

Підготовка юристів поєднує отримання однієї із спеціалізації «Правове забезпечення міжнародної авіаційної діяльності» з поглибленим вивченням іноземної мови. Для роботи з документами, ведення переговорів, чи участі в різних міжнародних заходах майбутні юристи з цивільної авіації повинні поглиблено володіти іноземною мовою як на загальному, так вузькопрофесійному рівні [3, с. 124].

На сьогодні навчання у будь-якому закладі вищої освіти не може проходити чисто теоретично. Важливою складовою є поєднання теоретичних і практичних компонентів у юридичній освіті.

Освітня програма зі спеціальності повинна бути побудована на врахуванні пропозицій зовнішніх стейкхолдерів щодо набуття практичних компетентностей майбутніми фахівцями. Це може реалізуватися шляхом тісної співпраці юристів-практиків з вищим закладом освіти у рамках проведення науково-практичних заходів, залучення юристів-практиків до навчального процесу, врахування їх пропозицій щодо навчально-методичної наповненості навчальних дисциплін та програм проходження практики, залучення їх до атестації здобувачів вищої освіти [4].

Метою, крім набуття практичних навиків, є також адаптація до майбутнього місця роботи та вивчення специфіки практичної складової

майбутньої професії. Під час практики стейкхолдери мають змогу оцінити рівень підготовки майбутніх фахів, їх практичну підготовки та готовність у майбутньому працювати в колективі.

Також не менш суттєвою стороною щодо успішної підготовки майбутніх фахівців права в галузі цивільної авіації є використання інноваційних методів навчання. Все більшої популярності набувають тренінгові методи навчання, що орієнтовані на відпрацювання й закріплення ефективних моделей поведінки, максимально активну участь слухачів (учасників), взаємний обмін досвідом та використання ефективної групової взаємодії [5, с. 114]. Позитивним є застосування таких методичних прийомів, як проведення міні-лекцій (у т. ч. з використанням презентації), демонстрація навчального відео, робота в малих групах, експрес-опитування з використанням клікерів.

Отже, підготовка юристів для потреб цивільної авіації має як спільні риси з підготовки фахівців за напрямом 081 «Право», так і низку особливостей. Для успішної реалізації мети, щодо підготовки висококваліфікованих фахівців права для потреб цивільної авіації України, необхідно в освітню програму запроваджувати спеціальні навчальні дисципліни, курси та спецкурси, а також забезпечувати навчальний процес новими ідеями, інноваційними технологіями, сучасними інтерактивними засобами пізнання з практичним спрямуванням. що стане надійною основою фахової підготовки висококваліфікованих юристів.

Література

1. Цимбалюк В.С. Забезпечення безпеки інформаційних систем у цивільній авіації. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, 2008. № 4(9). С. 4-8.
2. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 12 грудня 2018 року № 1379. - URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>.
3. Щербина С.В. Формування професійної надійності авіаційних операторів при веденні радіообміну англійською мовою в рамках науково-дослідної роботи. *Наука і сучасність: зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. К.: Логос, 2000. С. 179-183. (Том XXIII; вип. 2.4.3).
4. Єлов В. А. Готувати юристів, а не «випускників юридичних вузів». *Юридичний вісник України*. 2003. № 34. С. 9.

5. Мачинська Н.І., Стельмах С.С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.

Іван ТЕРЛЮК
i.terlyuk2406@gmail.com

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ЗАКОНОПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ВІДСТОЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ УКРАЇНЦІВ

Російська революція 1905-1907 рр., заснувавши першу в історії Росії законодавчу представницьку установу – Державну Думу, започаткувала кардинальні зміни державного ладу імперії [Див.: 1, с. 221-222]. А вже сам факт скликання Державної Думи, особливо ж перших двох скликань (перше – в 1906 р., друге – в 1907 р.), коли до участі в ній залучалися широкі верстви населення, засвідчив, з одного боку, кризу політичної системи царського самодержавства, а з іншого – впровадження схеми союзного устрою Росії, яка мала базуватися на правах людини й громадянина, включаючи також і право націй (національностей). А це, закономірно, активізовувало національні рухи у просторі Росії, яка, ще донедавна, здавалася такою стійкою й непорушною «тюрмою народів».

Виявом української політичної активності того часу стало заснування українських парламентських фракцій у першій та другій Державних думах.

Так, у Першій думі було організовано українську фракцію – так звана Українська думська громада (або «Український парламентський клуб»). Робота фракції, що об'єднувала 44 депутати від українських губерній на чолі з І. Шрагом, будувалася на принципах західноєвропейських парламентів. Ідейним натхненником фракції став М. Грушевський, який спеціально для підтримки її роботи переїжджає зі Львова до російської столиці, і стає найбільш видатним співробітником її друкованого органа – громадсько-політичного і економічного тижневика «Украинскій вѣстникъ». Саме на сторінках цього видання, що виходило в Петербурзі від 21 травня до 7 вересня 1906 року (всього вийшло 14 чисел), українська фракція інформувала українське і російське громадянство щодо основних напрямків вирішення проблеми національних прав українців.

У нових суспільно-політичних умовах, що склалися після проголошення царського Маніфесту 17 жовтня 1905 р., українські інтелектуали розуміли національні права свого народу як і національні

права будь-якого іншого народу тодішньої Російської імперії однозначно - «народність мала отримати можливість розвиватися на своїй національній основі» [2, с. 10]. Себто право українців на досягнення громадянської свободи в оновленій, як їм здавалося, Російській державі мало співвідноситися з їхнім правом «на національне самовизначення й на життя за звичаями свого народу з усіма місцевими особливостями» [3, с. 96]. Саме тому депутати як основний шлях вирішення проблеми національних прав українців бачили у контексті перебудови всієї держави на принципах рівності народностей, областей і національно-територіальної автономії, справедливо вважаючи їх складовою загальноросійських проблем [4, с. 6-7].

Українська фракція заходила розробляти т. зв. Декларацію про автономію України, що мала стати основою для законопроекту про національні права українців. Її основи виклав М. Грушевський виклав у статті «Наші вимоги», що була опублікована в п'ятому числі «Украинского вѣстника» [Див.: 5, с. 267-273].

Основна ідея статті, яку українська фракція намагалася реалізувати своєю повсякчасною діяльністю, була вимога федеративного ладу як основи майбутнього устрою політичних і національних відносин у Російській державі. Виходячи з цієї засади, на думку М. Грушевського, українська територія мала вийти зі складу тодішніх адміністративних одиниць Російської імперії і приступити до створення на широких демократичних засадах органів самоврядування, управління якими мало б здійснювати народне представництво у формі Українського Сейму, що обирався на засадах загального, рівного, прямого і таємного голосування.

Далі йшлося про розмежування повноважень між майбутнім Українським сеймом і центральним парламентом й загальнодержавними міністерствами. Так, парламенту передбачалося надати право формувати державний і суспільний лад, керувати засобами, необхідними для утримування органів центрального і загальнодержавного управління, однак тільки у тих сферах, які в державних інтересах залишилися у компетенції загальнодержавних міністерств.

Однак наголошувалося, що для управління цими сферами загальнодержавна конституція мала залишити широкі повноваження місцевим органам (у випадку українців - Сейму) у сфері місцевих відносин з правом законодавчої та іншої ініціативи щодо центральних органів. Зокрема, вимагалось заборонити будь-яку централізацію у сфері церковного управління, а також штучну перестановку національних елементів у війську. Також, спеціальними загальнодержавними законами мали встановлюватися права, якими могли б користуватися громадяни,

які володіли різними мовами й діалектами в державних закладах, а ще мали б забезпечуватися умови проживання національностей, які проживають на певній території в меншості, надання їм гарантій для нормального існування і задоволення своїх національних і культурних потреб. У першу чергу для вирішення цього питання пропонувалося запровадити навчання у народних школах рідними мовами національних меншин. Йшлося також про визнання усіх прав української мови із збереженням за російською статусу загальнодержавної.

Наприкінці М. Грушевський наголошував, що українська фракція вимагатиме, щоб ця декларація була прийнята «в інтересах усієї спілки та її складових частин», в інтересах успішного вирішення великих завдань, поставлених визвольним рухом Росії, ефективної спільної роботи її областей та кордонів у їх здійсненні. Члени фракції вважали, що національно-обласна програма, яка стала постулатом українства, у нерозривному зв'язку з перебудовою всієї Росії на «підставах національної рівноправності і обласної автономії має бути здійснена – і здійснена негайно» [Див.: 5, с. 273].

Дослідник Леонід Коваленко наголошує на тому, що розглядаючи національно-територіальну автономію як стратегічну лінію всього українства, українська фракція розробила й конкретні кроки щодо досягнення основної мети. Для цього в законопроекті про мову у школі, який підготував О. Лотоцький, а подав його до І Думи І. Шраг пропонувалося звернути увагу на народну освіту всіх рівнів. Українські депутати розуміли, що вся освіта має бути однаково доступною всьому народові, а для її отримання не має бути жодних привілеїв і перешкод, крім розумових здібностей самих учнів [4, с. 10].

На нашу думку, така позиція українських депутатів на зорі російського парламентаризму засвідчує, що вже тоді, понад сто років тому, наші інтелектуали чітко усвідомлювали, що національну державу мають будувати не тільки свідомі, а, передовсім, національно-освічені громадяни.

Отже, попри короткий термін свого існування (близько двох місяців) українська фракція Першої Державної думи Російської імперії встигла досить багато зробити у справі захисту українських інтересів, а також для роз'яснення і пропаганди українських вимог в межах Російської держави. І чільна роль у такій діяльності фракції належала історичу Михайлові Грушевському. Не будучи депутатом, він фактично став її ідейним керівником, розробляючи основні засади вирішення проблеми національних прав українців.

Література

1. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-те, зі змінами. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.
2. Грушевський М. Национальный вопрос и автономия. *Український вѣстникъ*. 1906. № 1. - URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17058/file.pdf>
3. Быков Н. О федерализме. *Киевская старина*. 1905. № 11-12. - URL: <http://koldog.univ.kiev.ua/library/all-journals/%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%E2%84%9611-12-1905>
4. Коваленко Л. Законодавче вирішення українських питань у Державних думах Російської імперії на сторінках російськомовної української преси кінця XIX – початку XX ст. *Юридичний журнал*. 2004. № 7. - URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1304>
5. Грушевський М. Наши требования. *Український вѣстникъ*. 1906. № 5. - URL: [http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=STZ=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0002058/1906/5%20\(18%20%D0%B8%D1%8E%D0%BD%D1%E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%8F267](http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=STZ=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0002058/1906/5%20(18%20%D0%B8%D1%8E%D0%BD%D1%E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%8F267)

Антоніна ТОКАРСЬКА
ninatokarsky@gmail.com

«ЗА ЗДОБУТТЯ ВЛАСНОЇ СВЯТИНИ НАУКИ»: ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО

Відомий український правник доктор права (1894), академік Всеукраїнської академії наук (1927), громадський діяч Станіслав Дністрянський, як ніхто інший із тогочасних правознавців, вписав в історію національної та європейської науки віхи результативної і самозреченої праці, скерованої на її розбудову, а відтак і національної культури та її майбутнього.

Народжений 1870 р. Станіслав Дністрянський здобув освіту у Тернопільській (польській) гімназії (1888 р.), а вже 1893 р. завершив

навчання на юридичному факультеті Віденського університету. На цьому його потяг до науки не зупинився: у 1895–1896 рр. він навчався в університетах Берліна і Лейпцига.

Перші наукові праці, серед яких «Трилітній реченець» з 1487, з. к. з. ц.» була присвячена проблемам австрійського приватного права, за що її автор одержав почесний титул доктора права 1895р. Із 1898 р. Дністрянський працював у Львівському університеті на юридичному факультеті на посадах доцента, надзвичайного професора –з 1901р. і звичайного професора – від 1907 до 1918 рр. Особливо насиченим був життєвий етап відомого правознавця із 1919р. під час якого він емігрував до Праги. Відтак ім'я Дністрянського вписане до ініціаторів та засновників Українського вільного університету в Празі, а також як першого декана факультету права та політичних наук. Пізніше у цьому році (1921-у) він став ректором навчального закладу, де пропрацював до 1922 р. В окремих роках :1923, 1933–1935 роках він виконував обов'язки проректора цього навчального закладу. У той же час відбувалася співпраця з іншими закладами освіти – з Українською Господарчою академією в Подєбрадах та Українським науковим інститутом у Берліні. Коли Дністрянський виявив бажання повернутися на рідні терени, польська влада не дозволила повернутися на західноукраїнські землі, а тому йому довелося прийняти чехословацьке громадянство у 1932р. і переїхати до Ужгорода.

Доказом особливо результативної праці була діяльність Дністрянського як голови правничої комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові, видавця Правничої бібліотеки (4 томи), головного редактора історико-філософської секції «Часописі правничої і економічної» 10 випусків з 1900-го до 1912-го років, ініціатора утворення Товариства українсько-руських правників (1909р.), редактора товариства «Правничий вісник» (1910–1913-й роки), організатора і учасника з'їздів українських правників у Львові (1914 р.) і Празі (1926 р.; 1933 р.). Науковий спадок Станіслава Дністрянського становить більше 140 праць із загальної теорії держави і права («Границі науки права», «Природні засади права»(1911р.), «Генеза та основи права» (1927 р.), «Загальна наука права і політики»(том 1-й 1923 р.). Цікавим був історичний погляд на державу і право, концепція якого ґрунтувалася на виникненні української державності як складової теорії природного права, що засвідчено у праці «Погляд на теорію права та держави»(1925 р.) та «Нова держава» (1923 р.).

Вражає різноспрямованість і широта поглядів на розвиток права, що особливо примножила творчий спадок правника. Дністрянський залишив свій доробок у таких галузях права, як звичаєвому, конституційному праві, цивільному та трудовому праві, сімейному, міжнародному приватному праві.

Чимало праць Станіслава Дністрянського на сьогоднішній день вже введені в науковий обіг дослідниками з України. Однак цікавими та малодослідженими є творчий і організаційний таланти Дністрянського. Доказом правничої журналістської вправності є його редакторські спомини, викладені у статті «Наші правничі часописи», написаній 1928 року. На початку свого допису автор віддає заслужену шану своєму соратникові Костеві Левицькому, який започаткував видання правничих часописів на Галицькій Україні, а саме йому як редакторові «Часописі правничої». Всю свою творчу роботу Дністрянський називає «сизифовою працею», рівних якій в історії наукових змагань українського народу немає багато, собі рівних» [1, с. 107].

Дністрянський згадує свої ініціативи як засновника «Часописі правничої та економічної» і опісля «Правничого вістника». Його видання припинила війна, а коли відновили наукове видавництво у Збірнику правничої комісії – «Союз українських адвокатів». У Львові він приступив до організації випуску нового часопису «Життя і право». Першу працю з приватного права, яку реферував перед докторатом (1894 р.) на семінарі професора Гофмана у Відні, Дністрянський переклав з німецької мови. «Українська правнича термінологія була мені чужа, пише автор, бо привик усі наукові думки викладати німецькою». На це він витратив «один з половиною місяць часу». Така ж доля спіткала автора і з другою науковою розвідкою «Полагода шкоди з огляду економічного і соціального», яку він писав не більше одного місяця, а на переклад якої витратив він витратив «не менше трьох місяців». Дністрянський був надто самокритичним, бо згадує, як Павлик готував його габілітаційну працю до друку «Das Wesendes Werklieferungsvertrages» і мав «багато з ним клопоту». Саме незнання української термінології стримувало автора у вільному передаванні правничих наук рідною мовою. Досвід ретельної перекладацької праці дав свої результати вже у статті «Загальна наука права». Станіслав Дністрянський не використовував навіть німецьких висловів і «хоча наша мова вельми гнучка, що я дібрав у своєму викладі дуже пригожих термінів, яких немає в польській мові, все ж таки я був свідомий того, що мій український правничий стиль лишав тоді дуже багато до бажання» [1]. Перша праця українською мовою (не перекладена), яку Дністрянський опублікував у «Часописі правничій», мала назву «Чоловік і його потреби в правнім системі». Успіхи Дністрянського стали ще більш відчутними із сприянням тодішнього Голови наукового товариства імені Шевченка професора Михайла Грушевського, завдяки якому у 1900 році вийшов перший випуск «Часописи правничої і економічної» за редакцією Дністрянського. Це була тяжка праця.

Видання трималося виключно на ентузіазмі видавців, адже передплатників майже не було: часописи, як згадував Дністрянський, «більше для збереження наукового престижу та для потреби самих авторів, поміщувати свої наукові твори на рідній мові, ніж для потреби правничих кругів, користати зі свого органу для наукової чи національної цілі» [1, с. 110].

С. Дністрянському доводилося займатися рутинною редакторською працею: «не тільки справляти мову, а й перероблювати текст, щоб зробити розвідку здатною до наукової публікації, треба було відділювати потрібне від непотрібного, доповнювати важне та заокруглювати розвідку в одну наукову цілість» [1, с. 112]. Дуже мало було матеріалів, які задовольняли б скромні вимоги видатного правника. Він згадує лише праці д-ра К. Левицького, д-ра М. Зобкова, д-ра В. Старосольського, д-ра В. Панейка. Після зупинення 10-го видання «Часописі правничої та економічної» (1912 р.) з допомогою Наукового Товариства імені Шевченка почав виходити «Правничий вістник» за редакцією Дністрянського. Це був орган товариства українських правників з 1910 р. починаючи: всього вийшло три випуски за рік, два випуски за 1911 р. і один великий за 1912 р. Завершуючи свої спогади, відомий правник зауважує, що «культурна боротьба за здобуття власної святині науки витворила вже два осередки, в яких групуються наші наукові сили: Львів і Прагу. Створилося «поважне число одиниць, що стануть у своєму фаху провідниками наукової праці», творцями основи «під правну конструкцію нашої майбутности». Заслуги такого творіння фундаменту, такої конструкції заклав саме Станіслав Дністрянський як правничий провідник національних та культурних стремлінь нашого народу.

Література

1. Антологія правничої думки в Галичині (1901–1939 рр.) / укл. докт. юрид. наук проф. А.С. Токарська. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Т.2. 420 с.

Соломія ЦЕБЕНКО
smombd@ukr.net

ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО І УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

Українська Гельсінська Спілка з прав людини є найбільшою асоціацією правозахисних організацій України. Її метою є сприяння розвитку громадянського суспільства, базуючись на основних цінностях, визначених в конституції — повага людського життя та гідності людини.

Але ця організація якраз звертає увагу на ті порушення прав людини, які відбуваються у суспільстві. Історія цього правозахисного руху сягає 70 років ХХ століття, коли 1 серпня 1975 року в місті Гельсінкі був підписаний «Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі» або як його ще називають Гельсінськими угодами.

Учасники цього документу, а їх 32 країни Європи (крім Албанії), США, Канада та СРСР, були визначали напрями свого співробітництва в політичній, економічній і гуманітарній сферах та визначили принципи, якими зобов'язувались керуватись у взаємних відносинах. Першими серед цих принципів було названо право кожної держави на рівність, на територіальну цілісність, свободу і політичну незалежність. Крім того, учасники зобов'язалися не застосовувати сили у міжнародних відносинах, визнавати цілісність інших держав, вирішувати спірні проблеми лише мирними засобами, не втручатися у внутрішні справи один одного, поважати права і свободи людини та право народів самим вирішувати власну долю. Вони висловили намір розвивати співробітництво між собою і зобов'язалися дотримуватись міжнародного права [1, с. 9]. Правозахисники різних країн вирішили, що ці угоди можна прочитати в гуманітарному вимірі, і почали у своїх країнах створювати Гельсінські групи – в Москві, Литві, Грузії, Вірменії, Польщі. Завдяки цьому цей рух швидко став міжнародним.

В Україні, за ініціативи Миколи Руденка, Олеся Бердники, Миколи Матусевича, Іван Кандиби, Левка Лук'яненка та інших, 9 листопада 1976 року також створили Українську Гельсінську Групу [2].

Це була перша легальна організація, що протистояла тоталітарному радянському режимові. Дисидентське об'єднання діячів правозахисного руху, яке було створене з метою ознайомлення української громадськості з Декларацією прав людини, а також контролю щодо її дотримання державою в УРСР. Для досягнення такої мети правозахисна організація випустила велику кількість меморандумів, маніфестів, звернень, декларацій які інформували український народ, а також весь світ [3, с. 402].

Зокрема, у деклараціях та відкритих листах йшлося про геноцид українського народу, придушення культурних надбань, боротьби Москви проти української повстанської армії, наводилися відомості про тих українців хто знаходився на засланні, оприлюднювалися відомості про українців-політ'язнів які перебували у таборах і тюрмах Мордовії, Пермської та Володимирської областях [4, с. 478].

Левко Лук'яненко – людина, яка могла зробити кар'єру успішного юриста, закінчивши юридичний факультет Московського університету. Однак він обрав інший шлях – шлях, який сприяв виходу України з-під

гніту СРСР та здобуття незалежності України. І цей шлях хоч і був тернистим, однак його ім'я тепер, через пару поколінь, ввійшло в історію як батька «Акту незалежності України».

Але його боротьба за незалежність почалась не у 70-х роках. А ще задовго до того. За свою діяльність в Українській робітничо-селянській спілці в 1959-1961 рр. Левко Лук'яненко був написав програму цієї партії, але її було визнано занадто радикальною. І, хоча він був прихильником беззбройного опору, ті ідеї, що були записані в програмі стали доказом у суді. За це він був засуджений до страти. Правда, пізніше цей вирок було замінено на 15 років таборів [5].

Повернувшись після заслання – він став одним з лідерів Української Гельсінської Групи, яка мала на меті домогтися того, щоб Україна як суверенна держава, в складі окремої делегації була представлена на міжнародних нарадах; поширювала та підтримувала відносини з іншими країнами, а також мала право вільного обміну інформацією між ними; домогалась акредитування в Україні представників іноземної преси [6].

Як писав колись В'ячеслав Чорновіл «Українська гельсінська група є водночас прямим продовженням у нових умовах українського національного демократичного руху, що зародився на післясталінському згарищі, діставши скромну назву шістдесятники...УГГ є сьогодні найбільш дієвою формою ознайомлення українського народу, усього світу з проблемами українства» [7, с. 658].

Незважаючи на абсолютну законність діяльності правозахисної організації радянська влада продовжували на неї тиск та переслідування її членів. Таким чином, станом на березень 1981 року всі учасники групи опинились в ув'язненні на засланні [2]. У тому числі і Левка Лук'яненка у червні 1978 року було засуджено до 10 років ув'язнення як особливо небезпечного політичного рецидивіста [5].

Хоча правозахисний рух було послаблено, все ж політична ситуація в країні змінювалась. І ідея здобуття незалежності продовжувала поширюватися в місцях позбавлення волі та в підпіллі. З усіх груп, які свого часу були створені на території СРСР фактично лише українська продовжувала діяти в таборах, видаючи різні документи, які друкувались в самвидавах за кордоном. А саме, закордонне представництво Гельсінської групи видавало «Вісник репресій в Україні», діяло українське видавництво «Смолоскип» імені Василя Симоненка, а також повідомлення лунали на «Радіо Свобода» [2].

Відбувши заслання, Левко Лук'яненко в січні 1989 року повернувся в Україну. Пару місяців перед тим, у березні 1988 року на основі Української Гельсінської групи була утворена Українська Гельсінська спілка яка стала

найавторитетнішою опозиційною групою. Левко Лук'яненко заочно погодився очолити виконком цієї спілки [5].

Він, як уже було сказано, не був прихильником збройного конфлікту вирішення ситуації і здобуття незалежності. Він не ставив гостро питання про це, а дотримувався політики поміркованості, в тому числі і висував ідеї конфедерації незалежних держав в складі ще тодішнього СРСР [8].

Свою участь у спілці Левко Лук'яненко розглядав як повернення в політику. 4 березня 1990 року 11 членів Української Гельсінської Спілки були обрані до Верховної Ради УРСР. Вони йшли на вибори в складі Демократичного блоку. Однак, попередні розбіжності у поглядах на розбудову держави і здобуття незалежності привели до того, що на установчому з'їзді 29-30 квітня 1990 року було прийнято рішення про припинення Спілки, а на її основі було утворено Українську Республіканську партію [8]. Прихід до влади у 1990 році демократично налаштованих людей спричинило ряд позитивних змін у політиці. Зокрема, 16 липня 1990 року цим складом парламенту було проголошено «Декларацію про державний суверенітет України». А 24 серпня 1991 року було прийнято «Акт проголошення незалежності України». Автором тексту останнього документу вважається саме Левко Лук'яненко.

Література

1. Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення: історія, документи / Упорядн.: О. Зінкевич, В. Овсієнко. К.: Смолоскип, 2006. 128 с.
2. 9 листопада відзначається 40-річчя заснування Української Гельсінської Групи. Український інститут національної пам'яті: офіц. веб-сайт. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/9-listopada-vidznachaetsya-40-richchya-zasnuvannya-ukrainskoi-gelsinskoi-grupi> (дата звернення 24.05.2020).
3. Історія України : [навч. посіб. для семінарських занять для студ. Неісторичних спеціальностей ВНЗ] / Олег Полянський, Руслана Труба. Л.: ЛДУФК, 2011. 468 с.
4. Історія України : навч. посіб. / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Знання-Прес, 2006. 598 с.
5. Левко Лук'яненко: політв'язень і батько незалежності (07.07.2018). BBC news / Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38587235> (дата звернення 24.05.2020)/
6. Декларація Української Гельсінської Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод від 05.12.1976 р. URL: <http://olexa.org.ua/ukr/helsinki/declare.htm> (дата звернення: 24.05.2020).

7. Чорновіл В. Заява до Української Гельсінської групи / В. Чорновіл. Твори в 10 томах. Т.5. К.: Смолоскип, 2007. 658 с.
8. Кіпіані В. Українська Гельсінська Спілка: політичні дискусії та долі літерів. Історична правда. (25.04.2011). URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36951/> (дата звернення 24.05.2020).

Лілія ЯРМОЛ
yarmol.lilia@gmail.com

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ З ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

Свобода вираження поглядів є однією з фундаментальних можливостей людини, яку людство тривалий період виборювало. Реальне та максимальне її забезпечення становить критерій демократичності держави, а ефективна реалізація – важливий показник рівня забезпечення низки інших прав людини.

Дослідженню міжнародних, теоретико-правових та галузевих аспектів свободи вираження поглядів присвячені праці багатьох вітчизняних науковців. Їх аналіз свідчить про те, що основна увага у розвідках вітчизняних дослідників з міжнародних аспектів забезпечення свободи вираження поглядів зосереджена на питаннях захисту цієї свободи Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ).

На особливу увагу заслуговує монографія С. Шевчука «Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі» [1], в якій розкриваються теоретичні підходи до східної та західної концепцій прав людини, акцентується на важливості універсального розуміння юридичної природи прав людини у процесі їх судового захисту, ролі прецедентного та порівняльного права у цьому процесі. Особливе місце у дослідженні С. Шевчука посідає аналіз прецедентного права ЄСПЛ щодо захисту свободи вираження поглядів, а також прецедентного права у цій сфері судів ФРН, Великої Британії, США та інших держав [1].

Міжнародно-правові аспекти правового забезпечення свободи вираження поглядів, прав людини у сфері інформації відображені також у дисертаціях вітчизняних дослідників. Так, правознавець Е. Тітко проаналізувала міжнародно-правові аспекти правомірного обмеження свободи вираження поглядів згідно права Ради Європи та практики ЄСПЛ, визначила основні критерії правомірного обмеження свободи вираження поглядів, зокрема їх законність та необхідність у демократичному суспільстві [2].

Значна увага в юридичній науці присвячена дослідженню теоретико-правових та галузевих аспектів свободи вираження поглядів, окремих її елементів (зокрема інформаційних прав), питанням юридичного забезпечення цієї свободи в Україні та в інших державах. Необхідно виокремити також розвідки, в яких висвітлюються національні правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів дітьми, журналістами.

Різні аспекти цієї проблематики розкриті у працях О. Жуковської [3], Є.Захарова [4], С. Кравченко [5], О. Кохановської [6], Н. Кушакової-Костицької [7], О. Марценюка [8], В. Павликівського [9], А. Токарської [10], М. Швеця [11] та інших учених.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки досліджуються різні аспекти свободи віросповідання людини, а також взаємозв'язок цієї свободи зі свободою вираження поглядів. Їм присвячені праці М. Бабія [12], Д. Вовка [13], В. Єленського [14], А. Колодного [15] та інших учених.

Варто виділити дисертаційні праці, захищені в останні роки в Україні – у них досліджуються актуальні питання, присвячені свободі вираження поглядів та її складовим (зокрема інформаційним правам) в кількох важливих напрямках:

1. Теоретико-правові та історичні аспекти свободи вираження поглядів, інформаційних прав

У 2019 р. захищено Ярмол Л.В. докторську дисертацію на тему «Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження). У роботі досліджено загальнотеоретичні аспекти свободи вираження поглядів як природного та суб'єктивного юридичного права. Подано системний аналіз юридичного механізму забезпечення реалізації свободи вираження поглядів в Україні та сформульовано пропозиції щодо його вдосконалення [16].

Заслуговує на увагу праця Н. Коноваленко про інститут свободи слова в Україні в період становлення державності (1991–1997 роки) [17].

2. Конституційно-правові аспекти свободи вираження поглядів, думки, слова, інформаційних прав та правові гарантії їх реалізації, охорони, захисту.

Вітчизняний правознавець Н. Кушакова-Костицька дослідила зміст, структуру, юридичні гарантії реалізації конституційного права на інформацію, а також розкрила питання історичного розвитку права на інформацію, з'ясувала його місце та роль у системі конституційних прав людини [7].

Українська дослідниця О. Нестеренко здійснила комплексний науково-практичний аналіз конституційного права на доступ до

інформації як окремого суб'єктивного права, описала стан та окреслила способи удосконалення механізму його забезпечення в Україні [18].

3. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України, правові відносини, пов'язані з її формуванням і реалізацією

Український дослідник Б. Кормич у своїй науковій розвідці обґрунтував наявність специфічних правовідносин, які складаються в інформаційній сфері; концепцію формування галузі інформаційного права з виокремленням її предмета та методу правового регулювання. Вчений констатував, що значна частина цих відносин пов'язана з реалізацією завдань інформаційної безпеки. Б. Кормич розробив класифікацію складу та напрямів інформаційної безпеки, визначив поняття і моделі державно-правового механізму інформаційної безпеки України [19, с. 7].

Вітчизняний правознавець О. Логінов запропонував новий підхід до вирішення проблеми організаційного та адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки органів державного управління [20].

4. Правові, політичні, філологічні аспекти діяльності ЗМІ.

У цьому контексті необхідно виокремити дисертаційні праці, в яких досліджуються система конституційних прав і свобод громадян у сфері діяльності ЗМІ, свобода преси – її поняття, сутність, зміст, структура (В. Гвоздєв [21]), роль преси у правовому інформуванні громадян України (О. Денісова [22]).

5. Цивільно-правові аспекти права на інформацію, інформаційні відносини.

Серед дисертаційних праць цього напрямку на особливу увагу заслуговує комплексна розвідка вітчизняного правознавця О. Кохановської, в якій розкриті теоретичні та прикладні цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні. За висновком дослідниці, складна природа інформації, зокрема її нематеріальна сутність, свідчить про недоцільність виділення інформаційного права в окрему галузь права [6, с. 5]. Таке твердження О. Кохановської викликає заперечення. Підтримуємо тих учених, які виокремлюють інформаційне право як окрему галузь права, оскільки вона має свій предмет і метод правового регулювання. На сучасному етапі розвитку суспільства інформаційні відносини проникають у всі сфери суспільного життя, не обмежуючись лише цивільною сферою. На нашу думку, інформаційне право є комплексною галуззю права.

Право на інформацію в цивільному праві України – об'єкт вивчення Є. Петрова [23], Б. Гоголя [24]. Дослідники окреслили поняття та правовий режим інформації, сформулювали пропозиції з цих питань до цивільного законодавства України.

6. Кримінально-правові аспекти забезпечення свободи слова, права на інформацію та професійної діяльності журналістів.

На особливу увагу заслуговує праця вітчизняного науковця В. Павликівського, в якій досліджуються кримінально-правові аспекти свободи слова та діяльності журналістів в Україні. Учений детально проаналізував ознаки й елементи складів злочинів, спрямованих на свободу слова та професійну діяльність журналістів, запропонував систематизацію зазначених злочинів, визначив систему заходів протидії таким злочинам [9, с. 341].

Як висновок, вітчизняні науковці в сучасний період розвитку юридичної науки внесли суттєвий доробок у дослідження правових аспектів свободи вираження поглядів, яка є фундаментальною можливістю кожної людини.

Безперечно, що залишаються ще малодослідженими окремі питання щодо розглядуваної свободи. Можемо окреслити майбутні напрями наукових досліджень з розглядуваної сфери:

- історико-правові аспекти свободи вираження поглядів;
- свобода вираження поглядів дітьми;
- свобода вираження поглядів невербальними засобами та ін.

Література

1. Шевчук С. Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі. Київ: Реферат, 2005. 192 с.
2. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
3. Жуковська О. Л. Право на свободу слова та інформації в українському законодавстві та судовій практиці (деякі аспекти проблеми). *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / за ред. О. Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. 960 с.
4. Захаров Є. Черговий наступ на свободу вираження поглядів. *Свобода висловлювань і приватність*. 2004. № 2. С. 5–12
5. Кравченко С. Право на інформацію. *Право України*. 2010. № 5. С. 109–114.
6. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2006. 34 с.

7. Кушакова Н. В. Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2003. 17 с.
8. Марценюк О. Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2009. 22 с.
9. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2017. 36 с.
10. Токарська А. С. Комунікативна стратегія законотворчої і законодавчої діяльності: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 244 с.
11. Основи інформаційного права України: навч. посіб. / за ред. М. Я. Швець. Київ: Знання, 2004. 274 с.
12. Бабій М. Ю., Присухін С. І. Свобода совісті та свобода релігії: концептуальна матриця католицької церкви. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 118–128.
13. Вовк Д. О. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 3. С. 4–37.
14. Єленський В. Релігійна свобода: українська реальність і світовий досвід. *Релігійна свобода і права людини: правничі аспекти*: у 2 т. Львів: Свічадо, 2001. Т. 2. С. 7–22.
15. Колодний А. М. Феномен релігії. Київ: Світзнань, 1999. 52 с.
16. Ярмол А. В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (теоретико-правоведослідження): монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 464 с.
17. Коноваленко Н. В. Свобода слова в Україні в період становлення державності (1991–1997 роки): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2000. 19 с.
18. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Харків, 2008. 20 с.
19. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 41 с.
20. Логінов О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 22 с.

21. Гвоздєв В. М. Проблема й поняття свободи преси: сутність, зміст, структура: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 20 с.
22. Денісова О. С. Роль преси у правовому інформуванні громадян України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 19 с.
23. Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.
24. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2010. 19 с.

ЧАСТИНА II.

Гендерна проблематика в об'єктиві юридичної науки і практики

Ірина АНДРУСЯК
airyna2016@gmail.com

МАРУСЯ БЕК І ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

В 2005 р. в журналі «Наше життя», який видає Союз українок Америки, розміщено сумну звістку про смерть почесної членкині СУА Марусі Бек. Голова Союзу Українок Америки Ірина Куровицька, короткими висловлюваннями окреслила знаковість цієї постаті: «Маруся Бек народилася 29 лютого 1908 р. у Форд Ситі, Пенсильванія. За професією правник, політик, громадський діяч, патрон мистецтва. Перша жінка, яку вибрано до Міської Ради в Детройті, а у тих часах це небувала подія для жінки. Від 1952 до 1962 р. займала посаду президента Міської Ради, а від 1958 до 1962 р. виконувала обов'язки мера міста Детройту» [1, с. 1].

Отож, хто така Маруся Бек і який її вклад в діяльність українського жіночого руху, в розвиток української культури і збереження національної ідентичності? В 1963 р. англomовна преса й радіо м. Детройту широко коментували вибір, який зробила українська громада надавши титул «Українка року» Марусі Бек. В газеті «Свобода» за 20-го листопада 1963 р. читаємо: «До думки Марусі Бек прислухається великий Детройт. І всі знають, що вона українка. В українському житті Маруся Бек брала провідну участь від наймолодших років. Вона організувала українське жіноцтво в Пенсильванії і Мічигані, засновувала хори, танцювальні групи, організувала українознавчі школи. Була редакторкою українських журналів і навіть писала есеї, тому вона володіє багатою українською мовою. Вона є одною з найкращих українських бесідниць, і не має рівного собі і серед

бесідників!.. В своїх частих публічних виступах серед української громади, в тому й у своїх офіційних виступах, репрезентуючи місто на наших більших імпрезах, Маруся Бек говорить з такою любов'ю й рівночасно так переконливо про Україну й українську справу, що треба б бути і глухим, і без серця і без здібності логічно думати, щоб не підпасти під вплив її думки. Тому журі зложене з висококваліфікованих американських правників і громадських діячів, мало дійсно добре відчуття вартості і змісл критичної оцінки, вибираючи Марусю Бек на «Українку Року». Судді, оцінюючи її працю, дійшли до переконання, що вона має одну мету: служити громаді й Україні» [2, с. 3].

В статті Ніни Василькевич, приуроченій святкуванню ювілею Марусі Бек, читаємо: «Народилася Маруся в останній день зими, 29 лютого, у Форд Ситі, Пенсильванія...Тринадцятилітньою послали її батьки вчитися до гімназії в Галичину, в Україну. Як тепер вона жартує, поїхала туди американкою, а повернулась українкою. Свою освіту вона завершила дипломом доктора права і стала єдиною на той час українкою-адвокатом в Америці. Обдарована багатогранными талантами, організаційними здібностями, знанням мов і невтомною енергією, д-р Марія Бек багато зробила корисного не тільки для Америки але і для українців на поселеннях і в Україні» [3, с. 12]. В 1932 р. Маруся Бек закінчила юридичний факультет Пітсбургського університету. Згодом здобула докторат з правничих наук, ставши першою українською адвокаткою в США [4].

В 1932-1934 рр. М. Бек була редакторкою журналу «Жіночий світ». «Шануймо минуле – будуймо майбутнє», «В сім'ї вольній, новій», «Україна в ХХІ столітті», «Поки живе мова - житиме народ» - під такими гаслами проводились літературні конкурси ім. Марусі Бек в діаспорі та Україні. Свого часу ця невтомна жінка заснувала фонд нагород за кращі літературні твори українських письменниць. Слід зазначити, що Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО) у партнерстві з Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» у 2020 р. відновили Літературний конкурс ім. Марусі Бек, почесної членкині СФУЖО та Союзу Українок Америки.

Більш детально слід зупинитись на біографічному факті з життя М. Бек як політичної діячки. Відомо, що вона стала першою жінкою у США, яку було обрано мером м. Детройта штату Мічиган. Біля керівництва міста вона була впродовж двадцяти років – спочатку М. Бек була обрана до міської ради Детройту, а згодом очолила міську раду і з 1952 до 1962 р. виконувала обов'язки мера міста. Ці історичні події прослідковуються в статтях газети «Свобода» відповідного періоду. Такими словами подяки

звернулась М. Бек до громадян, які підтримали її у виборах: «Складаю щире українське спасибі всім тим громадянам та Громадянкам, які приймали активну участь в моїй кампанії/, як рівно ж тим, хто голосував за мене» [5, с. 3].

Одним з політичних напрямів діяльності Марусі Бек була боротьба з дискримінацією і обстоювання прав жінок. Знаковим в її діяльності було те, що вона призначила афро-американку у Раду наглядачів Детройта. Інформацію про антирасистське спрямування поглядів М. Бек знаходимо в газеті «Свобода» за 10-те листопада 1965 р.: «Не зважаючи на гостру кампанію ведену проти неї т. зв. протинегритянськими «ліберальними» групами, в тому і обома місцевими щоденниками, Маруся Е. Бек була переобрана на нову 4-літню каденцію до Міської Ради в останніх виборах, що відбулись 2 листопада в місті Детройт. Маруся Бек, хоч і не була обрана на президента Ради, все таки одержала понад 218 тисяч голосів, що служить доказом її незвичайної популярності серед мешканців міста. Перемога Марусі Бек викликала велике захоплення не тільки серед української громади, але й серед всіх етнічних груп, бо вона знову стає їх репрезентанткою [6, с. 1].

У серпні 2003 р. 95-річна Маруся Бек відвідала Київ. Вона була запрошена до участі в VIII з'їзді Світового Конгресу Українців. За довголітню працю і досягнення в громадсько-політичному житті української та американської громади США її нагороджено медаллю св. Володимира. Впродовж своєї кар'єри п. Маруся Бек виступала з промовами в Америці, Канаді, Мехіко, Європі, Австралії. Сьогодні, постать цієї жінки має слугувати наочним прикладом дії механізмів правового забезпечення гендерної рівності. Маруся Бек сформувалась як громадська і політична діячка в країні де високо цінують демократичні цінності і права людини. Але навіть для США, в 1952 р., неабиякою подією стало те, що жінку громада обрала на посаду мера Детройту. Тогочасне американське суспільство було обтяжене гендерними стереотипами але демократичні принципи переважили над упередженнями. Сьогодні українські жінки відчують тиск стереотипів, які сприяють гендерній нерівності. Потрібно долати гендерні упередження і повертати українських жінок в українську історію.

Література

1. Газета «Наше Життя». Видає Союз Українок Америки. Березень, 2005. № 3. 36 с.
2. Газета «Свобода». Український щоденник. Нью-Йорк. Листопад, 1963. № 221. 4 с.

3. Газета «Свобода». Видає Український Народний Союз. Нью-Йорк. Травень, 2004. № 21. 32 с.
4. Славна лемкиня – Маруся Бек. Організація Оборони Лемківщини. <https://lemko-ool.com/?p=3796&lang=uk>
5. Газета «Свобода». Український щоденник. Нью-Йорк. Жовтень, 1953. № 206. 4 с.
6. Газета «Свобода». Український щоденник. Нью-Йорк. Листопад, 1965. № 210. 4 с.

Діана ВІЗНЯК
vizniak.d@gmail.com

ПАЗЛИ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Дефініцію поняття «стереотип», згодом «соціальний стереотип» (соціокультурний, ідеологічний, етнічний, ґендерний) у систему суспільних наук впровадив науковець У. Ліппман, який вважав, що «найбільш тонкі та найбільш поширені механізми впливу, це ті, що створюють і підтримують репертуар стереотипів. Нам розповідають про світ до того, як ми його бачимо. Ми здобуваємо уявлення про більшість речей до того, як безпосередньо знайомимося з ними. І якщо здобута нами освіта не допомагає нам чітко усвідомити наявність цих упереджень, то саме вони керують процесом сприйняття» [1, с. 49]. Ми погоджуємось із думкою науковця і вважаємо, що ґендерні стереотипи – це уявлення, бачення того, яку роль у суспільстві відіграють чоловіки та жінки, це механізм впливу, який відображається на нашій свідомості, ще до того, як ми з ним безпосередньо зіштовхнемось.

Деякі вчені вважають, що суттєвих відмінностей між дівчатами та хлопцями в дитинстві практично немає, і вони з'являються пізніше. Більше того, у дівчат до семи років виявляються значні таланти, що перевершують таланти хлопців. Потім подібна «дівоча обдарованість» зникає. Водночас відмінність між чоловіками та жінками в дорослому житті виявляється й дійсно існує [1, с. 51]. Вважаємо за доцільне, розглянути такі сфери життєдіяльності суспільства, як освіта і виховання, сім'я, праця, політика, свята і традиції, народна творчість, де ґендерні стереотипи відіграють роль своєрідних «пазлів» у комплексному баченні обох статей.

Ґендерні стереотипи у навчально-виховному комплексі. Ми вважаємо, що ґендерні стереотипи закладаються ще з раннього дитинства. Батьки, як і школа, керуються таким принципом сегрегації: дівчатка-принцеси і хлопчики-лицарі, дівчатка-домогосподарки і хлопчики-захисники Батьківщини, дівчатка-слухняні і хлопчики-

розбишаки, дівчаткам – кухня, а хлопчикам – техніка, дівчатка миють підлогу, а хлопчики підіймають стільці [2, с. 7]. У навчальних підручниках також досить часто відсутня паритетність у представленні жінок та чоловіків. Дитина, а згодом доросла людина, проходить крізь низку інституцій, створених суспільством (садочки, школи, університети, бібліотеки, спортзали), де відбувається формування її гендерної культури, громадянських цінностей та ідентифікації себе як чоловіка і жінки. Саме ці буденні речі складають основу навчально-виховного комплексу особистості, і саме тоді починають укорінюватися гендерні стереотипи, які нерідко тягнуть за собою проблему гендерної дискримінації.

Гендерні стереотипи у сфері сім'ї. Згідно з результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» протягом лютого 2020 року, 83% респондентів погоджуються з твердженнями, що найважливіше завдання жінки – дбати про дім та сім'ю. У сім'ї або парі частіше готує їсти жінка, так вважає 64% опитаних. Обов'язки з виховання дітей та заняття господарськими справами покладені на жінок – 52%. Жінки мають менше свободи через сімейні зобов'язання – 68% [3]. Отже, з наведеного робимо висновок, що й 21 столітті здебільшого побутує бачення жінки у ролі покірної домогосподарки, ідеальної дружини і мами, на яку покладаються виконання усіх сімейних обов'язків. Однак, порівнюючи з попередніми роками, зараз спостерігається поступове зменшення кількості тих, хто вважає, що домашні справи та вихованням дітей – жіноча справа.

Гендерні стереотипи у праці. Часто ці стереотипи закріплюють уявлення, що жіноча праця має мати обслуговуючий характер, адже жінка має піклуватись виключно про свою сім'ю, натомість чоловік – це завжди керуючий, домінант з високими розумовими здібностями. 51% опитаних у соціологічному дослідженні вважає, що жінки мають менше зацікавленості у зайнятті відповідальних посад [3]. Науковець Р. Анкер вважає, що існують три групи стереотипів щодо жінок, які впливають на гендерну сегрегацію. Перша група – позитивні стереотипи, які закріплюють у суспільстві переконання, що жінкам притаманні сфери діяльності, пов'язані із вихованням, навчанням, а також професії, які потребують розвинутої моторики. Друга група – негативні стереотипи: упереджене ставлення до ризику, менші витривалість, фізична сила та здібності до точних наук. Третя група стереотипів відображає положення про більш високу схильність жінок до виконавчої діяльності, меншу потребу в отриманні високого доходу, підвищену зацікавленість у домашній праці [4, с. 73].

Гендерні стереотипи у політиці. Чоловіча частина населення та жіноча по-різному сприймають політиків та іноді мають різні політичні уподобання: чоловіки, як правило, вважають, що вони є більш

обізнаними в проблемах податків, бізнес-політики тощо, тоді як жінки стурбовані питаннями, що пов'язані із соціальним забезпеченням. Таким чином гендерні стереотипи в електоральному просторі впливають на оцінку кандидатів щодо компетентності в різних питаннях, чоловіка-політика сприймають більш обізнаним, переконливим та таким, що заслуговує на довіру, ніж жінка-політик. Звідси випливає думка, що політика – це суто чоловіче діло, вони кращі політики ніж жінки [1, с. 55]. Результати соціологічного дослідження виявили, що близько половини опитаних українців (40%) переконані, що жінок замало в українській політиці, 82% респондентів підтримують те, що жінки йдуть у політику, 12% – протилежної думки [3].

Гендерні стереотипи крізь призму свят і традицій. В даному контексті мова буде йти про свято Восьмого березня та День захисника Вітчизни. Ми ці свята відзначаємо, як «День жіночності» та «День мужності». У повній назві свята – «Міжнародний день боротьби за права жінок» ми бачимо, що сутність свята інакша, ніж вшанування жіночої краси та хазяйновитості. Що ж до Дня Захисника Вітчизни, то тут жінки взагалі начебто стерлися із землі під час війни і знаходилися десь на околицях суспільства, хоча насправді вони також брали й беруть участь у військових діях [5, с. 3].

Гендерні стереотипи у народній творчості. Здавна відомо, що прислів'я та приказки містять судження про усі сфери життєдіяльності народу, включаючи устелені упередження щодо чоловіків та жінок. Наприклад, стереотипи, які включають в себе нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок, представлені у таких приказках і прислів'ях: «Жінки довге волосся мають, а розум короткий», «Дім держитися не на землі, а на жінці» «Чоловік – як ведмідь із хащі: чим могутніший, тим кращий», «Син родиться на поміч, а дочка на клопіт», «Горобець – молодець, а ластівка краща» [6, с. 59]. З наведених прикладів можна зробити висновок, що у народній творчості представлені як позитивні, так і негативні уявлення про роль чоловіків та жінок, про їх взаємовідносини між собою, з одного боку вони закріплюють історичний досвід поколінь, а з іншого – дещо викривляють соціальну реальність.

Підсумовуючи усе вище наведене, можна сказати, що, на жаль, гендерні стереотипи присутні у всіх сферах життєдіяльності особистості. Слід підвищувати рівень обізнаності суспільства щодо проблем гендерної тематики, створювати гендерночутливий простір, оскільки саме нерозуміння детермінує сприйняття гендерного стереотипу як належного явища, незважаючи на те, що він часто мітить викривлене зображення дійсності.

Література

1. Дзюба Н. В. Гендерні електоральні стереотипи: сутність, функції, різновиди. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 74. С. 47-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/starttp_2017_74_7.
2. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Маруценка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. Харків: Планета-Принт. 2017. 68 с. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/gendernii-almanach.pdf>.
3. Українці здебільшого вважають, що справа жінки – сім'я, а чоловіка – заробітки. Опитування. Д. Поперечна URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/03/5/240110/>.
4. Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. *Статистика України*. 2010. № 4. С. 71-74. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/802>.
5. Курлович А. Гендерна нерівність не для школи. *Гендер і освіта*. 2016. Вип. 1(40). С. 16-17. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/gendernyi-zhurnal-ya-40-2016.pdf>.
6. Куравська Н. Гендерні стереотипи як джерело гендерної дискримінації та сексизму. *Збірник наукових праць: психологія*. 2018. Вип. 22. С. 55-62. URL: <http://journals.pu.if.ua/index.php/psp/article/view/3729/3748>.

Анастасія ГАСІНСЬКА

aanastasia1799@gmail.com

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І РЕФОРМИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Проблема домашнього насильства та насильства за ознакою статі є однією з найактуальніших в сучасному суспільстві та безпосередньо в Україні. Це питання давно потребувало більш конкретного законодавчого закріплення, проте, поштовхом до здійснення реформи законодавства у цій сфері став остаточний вибір українським суспільством європейського вектору свого розвитку, який означає неухильний рух держави на зустріч міжнародним стандартам у сфері прав людини.

З метою вдосконалення чинного законодавства нашої держави та гармонізації з міжнародно-правовими актами 06 та 07 грудня 2017 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та

боротьбу з цими явищами» та Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

В першу чергу слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» Загальну частину Кримінального кодексу нарешті доповнено статтею 126-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство [1]. Відповідно до цієї статті домашнє насильство - умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Караються такі дії громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років [2]. Криміналізація домашнього насильства підтверджує курс кримінального права на реалізацію завдання правового забезпечення запобігання злочинам у сфері насильства в сім'ї.

До доповнення Кримінального Кодексу України статтею 126-1 «Домашнє насильство» до кримінальної відповідальності осіб, які скоїли домашнє насильство, можливо було притягнути тільки за статтями 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» Кримінального Кодексу України. Однак, на сьогоднішній день, за умови посилення державного захисту від домашнього насильства, запровадження у тому числі і кримінальної відповідальності за домашнє насильство стало можливо більш ефективно захищати від домашнього насильства і найбільш ефективно запобігати новим інцидентам домашнього насильства, враховуючи можливість застосування до винної особи адміністративного, кримінального покарання та обмежувальних заходів [3, с. 79-80].

Ще одним важливим доповненням чинного кримінального законодавства є розділ XIII-1 «Обмежувальні заходи». Цей розділ репрезентовано статтею 91-1, зі змісту якої випливає, що до таких заходів належать: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи

тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми [2].

Обмежувальні заходи, передбачені новою ст. 91-1 КК України, є наслідком імплементації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Зокрема це яскраво вбачається зі змісту ст. 45 цієї Конвенції, положення якої засвідчують той факт, що лише за допомогою інших, відмінних від покарання, заходів кримінально правового впливу можна досягти відповідного стримувального ефекту у сфері протидії злочинам, пов'язаним з домашнім насильством. Адекватний стримувальний ефект у сфері протидії домашньому насильству може бути забезпечений лише реалізацією поряд із покаранням або замість нього альтернативних, інших заходів кримінально-правового характеру [4]. Аналіз законодавства зарубіжних держав дозволяє стверджувати, що виключно таким чином можна захистити право людини на свободу від насильства. У зв'язку з цим, варто сказати, що регламентація обмежувальних заходів саме у КК України є абсолютно вірним і потрібним рішенням [5, с. 35-37].

Введення статті 91-1 до КК України невід'ємно тягне за собою і введення статі, у якій зазначено відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. Отже, в зв'язку з цим КК України було доповнено статтею 390-1 яка передбачає, що умисне невиконання обмежувальних заходів, передбачених статтею 91-1 КК України, або умисне невиконання обмежувальних приписів, або умисне ухилення від проходження програми для кривдників особою, щодо якої такі заходи застосовані судом, – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років [2].

Стамбульська конвенція (ст. 53) вимагає від її сторін вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб порушення обмежувальних заходів, зокрема передбачених у ст. 91-1 КК, підлягало ефективним, пропорційним та переконливим кримінальним або іншим юридичним санкціям, саме тому доповнення кодексу статтею 390-1 було необхідним.

Отже, доповнення Кримінального Кодексу України статтею 126-1 «Домашнє насильство», розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи» та статтею 390-1 Кримінального Кодексу України «Не виконання обмежувальних

заходів або обмежувальних приписів та непроходження програми для кривдників» було зроблено з метою посилення кримінально-правового захисту осіб, які потерпіли від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, що, беззаперечно, стало революційною подією в українському кримінальному законодавстві, оскільки жертви домашнього насильства отримали більше механізмів правового захисту, у тому числі і за допомогою кримінального кодексу. Також такі реформи кримінального законодавства підкреслюють те, що Україна, беззаперечно, орієнтується на законодавство та досвід європейських країн, бере до уваги основні Конвенції Ради Європи та будує законодавство у відповідності до міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Катеринчук К.В. Проблемні питання законодавства щодо кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи*. Матеріали круглого столу Класичного приватного університету. 2019.С.79-80
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU11251>
5. Яценко А.М. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 35-42

Діана ДИЦЬО
dianadytso@ukr.net

ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ ТА РОЛЬ ЖІНКИ У ЇХ ВИРІШЕННЯХ

Про роль жінки у військових конфліктах як правило замовчувалось, адже вважалося, що війна - це не жіноча справа. Але скільки жінок йшли на фронт санітарками? Скільки жінок врятувало життя солдатам? Скільки

жінок залишалися дома з дітьми в роки голодомору і героїчно їх оберігали від смерті? Скільки жінок опановували «чоловічі» професії щоб забезпечити функціонування економіки держави? Можна стверджувати, що жінки робили величезний вклад для вирішення військових конфліктів, не менший ніж чоловіки. Однак, це не цінувалось. Адже ні під час Першої світової війни, ні під час Другої світової війни не було заведено говорити про роль жінок. Більшість науковців та істориків говорили лише про досягнення армії, про вибір стратегії, про військові дії.

Про роль жінки у період Першої світової війни детально розповідає французька дослідниця Франсуаза Тебо: «Війну 1914-1918 років сучасники назвали великою війною, тому що вона породила нові небувалі раніше явища та зміни. Вона була довгою, смертоносною, тотальною. Ця війна спричинила фізичну і культурну мобілізацію і військових, і цивільного населення, чоловіків та жінок. воєнний досвід жінок у роки війни був дуже різним - залежно від віку, національності, суспільного положення та матеріального стану.» Звертаючись до питань історіографії, Франсуаза Тебо вказала, що протягом перших повоєнних десятиліть, вчених цікавили дипломатичні та військові аспекти конфлікту, зокрема, причини війни: тогочасні студії зосереджувалися на вивченні чоловічої військової і політичної еліт, які приймала рішення у ті часи. Починаючи з 1970-х років розвивається соціальна історія – зростає увага дослідників до вивчення суспільства у стані війни та воєнний досвід різних соціальних груп. До поля зору дослідників потрапляють питання повсякденного життя, воєнної економіки, соціальних конфліктів тощо. З розвитком жіночої історії особливої ваги набуває вивчення саме жіночого досвіду війни. З піднесенням гендерних студій в історії щораз більше уваги приділяють гендерним аспектам війни, зокрема - трансформаціям культурних уявлень та норм маскулінності і фемінності, особливостям використання відповідних образів у воєнній пропаганді. Дослідження чоловічого досвіду участі у бойових діях показали неоднозначність сприйняття війни різними віковими групами, засвідчили глибоку травматичність пережитого на фронті, підважили стереотипні уявлення про чоловіків як природжених безстрашних воїнів. Жінки робили не менший вклад до прикладу селянки змушені були негайно заступити чоловіків у сільському господарстві, щоб своєчасно зібрати врожай 1914 р.

Війна дуже швидко перетворилася на смертоносну, відчувалася гостра нестача військової медичної служби. На воєнних плакатах того часу з'являється новий жіночий образ медсестри – “білого ангела” – яка турбується про поранених. Жінки різного віку і статусу стали до праці, замінивши чоловіків там, де було можливо: вони працювали не лише листоношами, офіціантками, водіями трамваїв, але й на інших раніше

суто “чоловічих” роботах (в тому числі у важкій і воєнній промисловості). Вкрай важкі і небезпечні умови праці та 11-12 годинні робочі зміни не зупиняли жінок, які швидко опановували нові спеціальності та демонстрували високу продуктивність. Водночас високою була і оплата такої праці. Загалом протягом війни у Франції, де до 1914 р. жінки становили третину робочої сили, їх частка у промисловості та торгівлі зросла на 20 %, тоді як у Великобританії, де у довоєнний час заміжні жінки були переважно домогосподарками, частка працюючих жінок зросла на 50 %. У той час у діючих арміях європейських країн жінок не було. Окрім російського жіночого батальйону під командуванням Марії Бочкарьової та британського допоміжного армійського корпусу, уряди інших держав не допустили жінок до військової служби з огляду на суспільні стереотипи та упередження [1].

Завжди під словом “захисник” ми розуміємо чоловіків. Але ж не слід забувати й про жінок. Вони також в усі часи стояли поруч із чоловіками на захисті своєї Батьківщини. Так було і під час Другої світової війни. Жінки стояли на полі бою стояли пліч-о-пліч з чоловіками, йшли добровольцями на фронт, санітарками тощо. Та якщо про цих жінок ще можна знайти якісь згадки, то про тих жінок які залишалися дома і виховували дітей та сиріт всі мовчали. Такі жінки рятували сотні життів, вони давали прихисток тим дітям, які цього потребували, створювали сиротинці та притулки для дітей, рятували їх від голоду, холоду та виховували. Ці жінки зробили не менший вклад у велику перемогу ніж ті, що були на фронті, адже вони піклувались про майбутнє крани.

На початку 1980-х нобелівська лауреатка Світлана Алексієвич привернула увагу до долі жінок, подивилася на війну їхніми очима: "Все, що нам відомо про війну, ми знаємо з "чоловічого голосу". Ми всі в полоні "чоловічих" уявлень і "чоловічих" відчуттів війни. "Чоловічих" слів. А жінки мовчать. [...] Мовчать навіть ті, хто був на фронті. Якщо раптом починають згадувати, то розповідають не "жіночу" війну, а "чоловічу" ("У війни не жіноче обличчя"). Письменниця зібрала спогади жінок-червоноармієць, і згодом вони стали основою її книжки.

На жаль, у сучасному світі теж точаться військові конфлікти і, як не дивно, жінки роблять чималий внесок для їх вирішення. Зокрема, на сході нашої держави вже з 2014 року проходять бойові дії. В зв'язку з цим в Україні було проведено реформування Збройних Сил України Однією із особливостей реформування стала їхня гендеризація, що проводиться за принципами та взірцями гендеризації структур НАТО та у відповідності до Резолюції Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки, мир і безпека». Приєднавшись до країн-підписантів вказаної Резолюції РБ, Україна

прийняла «Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року», який передбачає, зокрема, розширення участі українського жіноцтва у вирішенні збройних конфліктів. Як свідчать наукові дослідження гендерного питання у військовій сфері, жінки можуть становити значний резерв для поповнення рядів Збройних сил. Статистичні дані проведеного соціологічного опитування у структурних підрозділах видів Збройних Сил України свідчать, що найбільша кількість військовослужбовців-жінок проходить службу на посадах військовослужбовців служби за контрактом. При цьому їх психологічні характеристики в основному відповідають вимогам військової служби. За відгуками командирів військових частин і підрозділів саме військовослужбовці-жінки найбільш ретельно та старанно виконують свої службові обов’язки. Їх присутність значно пом’якшує морально-психологічну атмосферу у військових колективах, змушує командирів і начальників бути більш стриманими та толерантними, а також значно підвищується культура взаємостосунків між військовослужбовцями в самому колективі. Крім того, частка порушень військової дисципліни жінками є мінімальною [2].

Зараз військовослужбовці-жінки особливо широко репрезентовані у таких спеціальностях, як лікар, викладач, перекладач, психолог, юрист, криміналіст, слідчий. Вони проходять військову службу в штабах, секретаріатах, адміністративно-господарських управліннях, військово-медичних службах, відділах інформації і преси, управліннях фінансового контролю та матеріального забезпечення, центрах освіти і навчання [3].

Вирішення військових конфліктів тісно пов’язане з участю жінки у них, просто раніше на це не звертали уваги. Суспільство, затуманене стереотипами присвячувало цю перемогу чоловікам. Всі дослідники та історики мовчали про роль жінки, адже не було заведено про це говорити, влада представляла жінку як берегиню, як мати, але аж ніяк не на рівні з чоловіком на фронті. В наукових працях розповідаються історії саме солдатів-чоловіків, їх вклад у велику перемогу, а жінки мовчали бо боялись осуду. В сучасному суспільстві питання гендерної рівності серед військових-чоловіків та військових-жінок стоїть не так гостро, влада дозволяє жінкам разом з чоловіками брати участь у військових діях, надає їм ті самі пільги, ті самі права, ті самі обов’язки. Історики, дослідники, науковці все більш детально розповідають про роль жінки на війні. Все більше жінок стають добровольцями та захищають нашу державу, не боячись ні осуду з боку суспільства, ні про те, що держава про них забуде. Отож, можемо стверджувати, що вклад жінок у вирішення військових конфліктів є не менший ніж вклад чоловіків. Коли триває війна не лише

солдати роблять щось для перемоги, але і ті хто залишилися поза межами бойових дій, а це були саме жінки, крім тих які були на фронті. Саме такі жінки дбали про майбутнє країни виховуючи та піклуючись про дітей, піднімали економіку працюючи на заводах понад норму, піднімали і сільське господарство працюючи за двох – за себе і за свого чоловіка. Тому не варто знецінювати вклад жінок у будь-який військовий конфлікт, адже війна це там де кожен робить щось для перемоги незалежно від статті.

Література

1. Жінки Європи у Першій світовій війні (1914-1918 р.): конспект лекції Франсуази Тебо. URL: <http://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>
2. Кучмєєв, О.О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків жінок-військовослужбовців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / О.О. Кучмєєв; Національна академія Державної прикордонної служби України. Хмельницький, 2010. 20 с.
3. Дубчак, Н. І. Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №4(9). URL: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/25.pdf>.

Софія ДУДА
sophiaduda30@gmail.com

ГЕНДЕРНА РІВНОВАГА У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Сім'я – важливий показник суспільного розвитку. Саме в ньому гендерна рівність найбільш яскраво виражена, утверджується рівність жінки і чоловіка, реалізуються основи і принципи паритетної демократії.

Серед нормативно-правових актів, які стосуються різних аспектів сім'ї, на першому місці стоїть Конституція України і Сімейний Кодекс України.

Спершу зазначимо, що відповідно до ст. 24 Конституції України від 28.06.1991 року рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, в праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства,

включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Громадяни України, як чоловіки, так і жінки, можуть на рівних умовах користуватися усіма конституційними правами і свободами без дискримінації з боку держави чи інших осіб [1].

Принцип рівноправності закріплює Сімейний кодекс України, де ч. 6 ст. 7, визначаючи загальні засади судочинства, передбачає, що жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Також ст. 24 закріплює принцип добровільності шлюбу, тобто шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка.

Українське сімейне законодавство займає цілком прогресивну позицію і в питанні, хто має матеріально забезпечувати сім'ю. Всупереч доволі поширеній у нашому суспільстві думці, що це функція передовсім чоловіка, в п. 4 ст. 55 СКУ вказано, що «дружина та чоловік повинні спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї». Таким чином, проголошуючи рівність членів подружжя у процесах прийняття найважливіших для життя родини рішень, а також наполягаючи на тому, що і жінка, як і чоловік, повинна дбати про матеріальне забезпечення родини, українське сімейне законодавство фактично декларує як легітимну партнерську сім'ю.

Важливе значення з точки зору свободи особистості та прав людини має новий для українського сімейного законодавства п. 4 ст. 56, який вказує, що «примус до припинення подружніх відносин, примус до його збереження, включаючи примус до сексуальних відносин через фізичне або психічне насильство, є порушенням права дружини, чоловіка» [2]. Таким чином, примушування до статевих відносин жінки, здійснюване з боку її чоловіка, розглядається як цілком протиправне діяння.

Дуже важливою щодо дотримання принципу гендерної рівності має ст. 60 СКУ, якою передбачено, що «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)». Хоч і непрямо, але дана стаття визнає домашню працю жінки та її догляд за дітьми, які формально є неоплачуваними, такими, що мають вартість на ринку праці, і, таким чином, внесок жінки в матеріальний добробут родини. У разі відокремлення майна, яке є об'єктом спільної власності подружжя, частини майна дружини та подружжя є рівні, якщо угода між ними або шлюбний договір не визначає іншого. (ст. 70, п. 1 СКУ), що з погляду дотримання гендерної рівності є цілком справедливим.

Справедливою та гуманною з погляду взаємовідносин статей є ст. 75 СКУ, яка встановлює право на утримання (аліменти) того з подружжя, хто є непрацездатним та потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий

із подружжя цю матеріальну допомогу може надавати. Це положення діє не тільки на час існування шлюбу, але й протягом одного року від дня розірвання шлюбних відносин. Окремо регулюється не тільки право жінки на утримання (аліменти) під час вагітності та у разі проживання з нею дитини (ст. 84), але й право чоловіка на таке утримання у разі проживання дитини з ним (ст. 86). Тим самим закон гарантує права не тільки жінок, але й чоловіків у разі, коли вони одноосібно виховують дитину.

Слід відзначити, що Сімейне законодавство України також спрямоване на захист прав чоловіка у разі, коли він є біологічним батьком дитини, хоч на момент зачаття чи народження дитини жінка перебувала в офіційному шлюбі з іншим чоловіком (ст. 129). В такому випадку він має право пред'явити позов про визнання свого батьківства до офіційного чоловіка цієї жінки через судову процедуру. Таким чином, українське законодавство намагається дотримуватися балансу інтересів як жінок, так і чоловіків [3, с. 259].

Проте треба звернути особливу увагу на той факт, що навіть такий документ, як Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» взагалі нічого не говорить щодо утвердження гендерної рівності та рівності шансів та можливостей конкретно у сім'ї, як особливому і важливому соціальному інституті. Цей закон серед основних напрямків державної політики гарантування рівних прав та можливостей жінок та чоловіків для сім'ї передбачає лише «рівні можливості для жінок та чоловіків у поєднанні професійних та сімейних обов'язків» та «підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства».

Слід звернути увагу, що якщо юридично є рівноправ'я між чоловіком і жінкою, то фактично не завжди так. Гендерні проблеми в сфері сімейних відносин визначаються як проблеми, які стосуються гендерної нерівності в сімейному осередку. Перелік актуальних гендерних питань, які існують у сучасних сімейних стосунках в Україні, включає:

- послаблення відповідальності чоловіка за дружину та дітей, оскільки шлюб перестав бути соціальним інститутом на все життя;
- високий рівень розлучень та конфліктів у сучасних сім'ях;
- подвійне, але в сільській місцевості, потрійне навантаження жінок (домашня робота, фермерські господарства та зайнятість приватною чи державною компанією);
- фізичне та психологічне насильство проти обох статей, а також сексуальні злочини проти дівчат та жінок у сім'ях [4, с. 95].

У сфері сімейних відносин українського суспільства можна відзначити чітко видимий конфлікт між уявленнями українців щодо бажаних моделей шлюбно-сімейних відносин та належних гендерних ролей, які можуть бути

розцінені як традиційні (патріархальні). Так, практично всі опитані мешканці України (97%) вважають, що «59% жінок відповідають за турботу про дитину в сім'ї», тоді як вони вважають, що «чоловік також несе відповідальність і несе цей обов'язок лише 59%». У цьому випадку виникає тиск стереотипного погляду на догляд за дитиною як на жіноче, а не на чоловіче питання, під впливом якого формується ідея та роль чоловіка у вихованні дітей. Лише 63% респондентів вважають, що роль піклувальника своїх дітей важлива для чоловіка. У той же час майже всі вважають, що ця роль дуже важлива для жінки (95 %) [5, с.105].

Отже, аналізуючи Конституцію України та Сімейний Кодекс України можна стверджувати, що принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах втілює ідею про паритетність прав та обов'язків жінки та чоловіка у сімейних відносинах. Проте в житті не завжди так, адже забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в сім'ї залежить не лише від якості законів, а й від розуміння самих людей про рівність в сім'ї.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Чернега В.М. Гендерний баланс у сімейних правовідносинах. *Форум права*. 2016. № 1. С. 257-261.
4. Жалій Т.В. Юридичне закріплення принципу рівності прав чоловіків і жінок в національному законодавстві України. К., 2013. С. 94-96.
5. Лавриненко Н.В., Мельник Т.М., Піщуліна О.М. Стан забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві. *Щорічна державна доповідь*. Київ, 2007. 223 с.

Віолетта КОЛЯКІНА
violettakoliakina@gmail.com

ПРАВОВІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ

Питання гендерної рівності є актуальним протягом багатьох століть. Ще з середньовіччя жінки стикались з обмеженням своїх прав на освіту, працю, політичну владу тощо. В ХХІ ст. жінкам стали доступні всі ці права на законодавчому рівні, але у реальному житті часто є помітною дискримінація за ознакою статі.

Конституційною засадою гендерної рівності в Україні є ч. 3 ст. 24 Конституції України, яка регламентує, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [1].

Також фундаментальною є стаття 11 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. В ній зазначається, що жінки і чоловіки мають право на працю як невід'ємне право всіх людей; право на однакові можливості при найманні на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв вибору при найманні; право на вільний вибір професії чи роду роботи; право на рівну винагороду, включаючи одержання пільг, на рівні умови щодо рівноцінної праці, а також на рівний підхід до оцінки якості роботи; право на соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку; право на охорону здоров'я та безпечні мови праці, включаючи захист репродуктивної функції [2].

Питання гендерної рівності жінок на ринку праці в Україні стоїть доволі гостро. Це обумовлено законодавчим обмеженням в доступі до деяких видів робіт, але й негласним віковим «цензом» для жінок. Іноді роботодавці звертають при прийомі на роботу жінок на їхній вік, хоча це суперечить КЗпП України. Також актуальним є питання, чому в Україні жінкам важко влаштуватись на роботу після 40-ка років? Адже в такому віці жінка вже має дорослих дітей, в неї немає необхідності брати лікарняні по догляду за дитиною і вона може цілком присвятити себе роботі. Результатом таких соціальних дискримінаційних практик є те, що українські жінки змушені емігрувати за кордон і нелегально працювати на благо інших держав, при цьому не маючи ніяких соціальних гарантій.

Коли жінка приходить влаштуватись на роботу в молодому віці (до 30 років) досить часто їй задають таке нетактовне питання як: «Чи збираєтесь ви в декретну відпустку?». З одного боку, можна зрозуміти роботодавців, які зацікавлені у стабільних співробітниках, але з іншого боку, декретна відпустка – це право жінки, обумовлене природними факторами. Безтактовність роботодавців іноді вражає, адже є випадки коли подружжя фізіологічно не можуть мати дітей і тоді такі запитання «б'ють по болючому».

О. А. Чувашев зазначає, що є проблеми на ринку праці й у жінок, які мають маленьких дітей. Так, багато українок скорочують декретну відпустку. У компанії мобільного зв'язку «life» – 16% співробітниць, в яких з'явилися діти, повертаються на роботу до виповнення дитині 6 місяців, ще 20% – до року. У компанії Крафт Фудз Україна, яка виробляє продукти харчування, більшість співробітниць виходять з декрету вже через 4 місяці після народження. Лише до цих пір компанії виплачують декретні. Керівники компаній пояснюють ранні виходи з декрету небажанням самих робітниць не втратити кваліфікацію. Проте, за визнанням співробітників, тривала відсутність на роботі співробітниця, що народила, хоча й негласно, не вітається. Жінки вимушені так вчиняти в основному з-за небажання псувати кар'єру, збудувати яку їм було непросто. Для деяких активних жінок тривала відпустка по догляду за дитиною може перетворитися на справжнє покарання, вважають психологи [3, с. 186].

М. І. Світенюк вважає, що встановлюючи принцип гендерної рівності та забороняючи дискримінацію за ознакою статі, під якою розуміють дію чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, законодавство одночасно містить і такі правові норми, які закріплюють певні пільги та гарантії для жінок, зумовлені особливостями їхньої біологічної природи, зокрема репродуктивною функцією жіночого організму [4, с. 368].

І.В. Шульженко дотримується такої думки: «Трудове законодавство України до спеціальних заходів, направлених на прискорення фактичної рівності між чоловіками та жінками передбачає встановлення додаткових переваг і пільг для працюючих жінок. Тобто мова йде про «позитивну дискримінацію», коли на законодавчому рівні допускається встановлення певних пільг і переваг для працюючих жінок з урахуванням виконання ними материнської функції, фізіологічних особливостей жіночого організму та більшої його вразливості від негативних виробничих факторів» [5, с. 152].

Н.В. Коленда та О.В. Саць стверджують, що розглядаючи стереотипне бачення місця та ролі жінки і чоловіка на ринку праці варто почати з того, що загалом усім відомо, що суспільство складається з двох категорій людей – чоловіків і жінок, а також те, що в культурі суспільства є сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси посідати, які соціальні ролі відігравати тощо. Гендерні уявлення та стереотипи, поширені серед українських громадян, вже стали предметом аналізу й інтерпретації вітчизняних фахівців. У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі

поведінки і риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче» [6, с. 114].

Отже, всі перераховані питання та проблеми можна вирішити лише одним способом. Зміни у законодавстві, на жаль, мало ефективні, так само як і додержання міжнародних вимог і стандартів, які роботодавці часто ігнорують, але ефективні зміни у суспільстві. Найбільшою проблемою є стереотипи, які руйнують уявлення про сучасних жінок – незалежних, сильних, розумних, з великим потенціалом і гідною освітою. Тільки працюючи над баченням гендерного питання суспільством, можна отримати результат.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Чувашев О.А. Аналітико-правовий аналіз гендерної рівності у трудовому праві. *Вісник Донецького національного університету. Сер. В: економіка і право*. 2012. Випуск 2. С. 184 – 186.
4. Світенюк М.І. Проблеми гендерної рівності у законодавстві про працю України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Випуск 48. С. 366 – 372.
5. Шульженко І.В. Вплив міжнародних стандартів гендерної рівності у трудових правовідносинах на вітчизняне трудове право. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика*. Випуск 3. 2009 р. С. 151 -154.
6. Коленда Н.В. , Саць О.В. Проблеми забезпечення гендерної рівності на ринку праці України. *Економічні науки. Серія "Економіка та менеджмент"*. Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 8 (30). 2011 р. С. 110 – 123.

Наталія ЛЕСЯК

natalialesiak2812@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Гендерна нерівність є одним з проявів соціально-економічної диференціації населення, що зумовлює різні можливості самореалізації жінок та чоловіків у суспільстві. В Україні в сучасних умовах функціонування ринку праці все більшої гостроти набувають проблеми

гендерної нерівності в зайнятості населення, які виявляються в неоднакових можливостях жінок і чоловіків щодо структур влади, сфери освіти та зайнятості, доходу та власності. Збереження проявів гендерного дисбалансу в сучасних умовах призводить до падіння соціального статусу жінки. Явище гендерної нерівності обумовлене, перш за все, обмеженістю економічних ресурсів, соціальними та політичними факторами. Безумовно, дослідження даного питання являється актуальним, хоча результати сприймаються громадськістю неоднорідно.

Науковий інтерес до теми зумовлений необхідністю поглибленого вивчення проблем теоретичних та практичних аспектів гендерних досліджень в соціально-економічній сфері. Зокрема, ними займались: В. Покришук, К. Возьний, Г. Чепурко, І. Єфанова, В. Черба, О. Грішнова, Е. Лібанова, А. Лобанова, О. Макарова, В. Новікова, Ю. Саєнко, В. Стещенко та інші. Автори доводять наявність значних гендерних диспропорцій на ринку праці України, аналізуючи рівень економічної активності та зайнятості населення, проблеми жіночого безробіття та професійної сегрегації за ознакою статі. Особлива увага приділяється економічному становищу жінок та чоловіків, гендерному розриву в рівні заробітної плати, що має місце у всіх галузях економіки.

На рівні законодавства Україна є дуже «дружною» до жінок країною. Як держава-учасник Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Україна зобов'язана викоренити всі форми дискримінації в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах. Більше того, Україна ратифікувала всі основні конвенції Міжнародної організації праці (МОП), у тому числі Конвенцію № 111 про дискримінацію в галузі праці та зайнятості, що особливо опікується питанням викоренення дискримінації на ринку праці [1].

Конституція України та національне законодавство забороняють дискримінацію, гарантують свободу від всіх її форм. Принцип гендерної рівності жінок в Україні закріплений в Конституції України. Статті 3, 21, 23 та стаття 24 Конституції, яка безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні, закріплюють рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя [2, с. 2-4].

Попри це, сьогодні в Україні, на жаль, мають місце прояви дискримінації в трудових і тісно пов'язаних з ним відносинах. Структурна гендерна нерівність закорінена в економіці та політиці й зумовлена передусім нерівним розподілом репродуктивної праці та взаємопов'язаними з ним системним консерватизмом на символічному рівні, в дискурсивних практиках та практиках соціалізації. Також великою проблемою є декларативний характер гендерної рівності, оскільки в

реальному житті вони не допомагають жінкам відчувати себе вільними та рівними в політичній, культурній, соціальній, економічній сфері, зокрема в працевлаштуванні.

Серйозною проблемою українського ринку праці є гендерна асиметрія: зосередження жінок у малоприбуткових секторах економіки та обмеження їхньої висхідної професійної мобільності, тоді як подолання гендерної нерівності на ринку праці забезпечує вищу ефективність ринків праці; збільшення зайнятих жінок сприяє підвищенню конкуренції; зростання основи для оподаткування прибутковим податком; сприяє збільшенню показників народжуваності [3, с. 29-31].

Та й взагалі історично склалося, що жінки мають менше можливостей виявити свої власні здібності. Пояснюється це кількома чинниками: по-перше навантаженням вдома та на роботі, по-друге впевненістю, поміж роботодавцями, що для жінки найважливішим є самореалізація у сфері материнства, сімейного життя, а все інше – кар'єрний ріст, розвиток власних здібностей, розвиток творчості – відходить на другий план.

На сьогоднішній день є досить розповсюдженими гендерні стереотипи в економічній сфері, з якими стикається майже кожна жінка. До найбільш розповсюджених стереотипів належать наступні: чоловік повинен забезпечувати родину, тому він повинен отримувати більшу заробітну плату, ніж жінка, за однакову роботу; жінки за природою менш орієнтовані на професійну діяльність, більше орієнтовані на сім'ю, дітей; чоловік за своєю природою є значно кращим керівником та лідером, ніж жінка; жінки менш активні у пошуку роботи тощо [4]. Саме ці стереотипи суспільної свідомості і створюють підґрунтя для існування гендерної нерівності в Україні.

Як зазначає Покришук В.В., ще до співбесіди з потенційним роботодавцем жінки вже зазнають дискримінації. Зокрема ідеться про безліч оголошень у засобах масової інформації щодо наймання на роботу, які містять вимоги щодо віку, статі і навіть зовнішнього вигляду бажаного працівника. Особливо часто застосовується відсів за статевою ознакою, коли мова йде про високооплачувані та престижні посади. Зазвичай такі оголошення можна зустріти у приватних агенціях з працевлаштування або навіть у державних центрах зайнятості. Надзвичайно поширеною є практика відмови у прийомі на роботу на підставі сімейного стану та віку жінки. Зокрема, дискримінації при прийомі на роботу зазнають незаміжні жінки, жінки з малими дітьми й жінки старші 40 років. При цьому освіта, досвід та професійні якості, як правило, до уваги не беруться [5, с. 5].

Підтвердженням гендерної дискримінації в Україні є наступна картина: жіноче населення складає 54% населення країни, разом з цим кількість жіночих організацій росте, проте кількість жінок в органах влади зменшується [6].

Співвідношення зарплат жінок і чоловіків у 2019 році становило 75,2%. Головним чином, це є наслідком структурних передумов: горизонтальної сегрегації (жінки займаються менш престижними видами праці) і вертикальної сегрегації (жінки рідше посідають керівні посади високого рівня). Жінок набагато менше серед представників більш високооплачуваних професій і в бізнесі. Натомість найбільша концентрація жінок спостерігається у сфері послуг, дрібній торгівлі і бюджетній сфері з їхніми низькими доходами і високою часткою прихованого безробіття. Вертикальна сегрегація є наслідком того, що чоловіки мають більше кар'єрних перспектив, ніж жінки. Чим вище соціальний статус посади, тим менше на цих посадах жінок. Наприклад, частка жінок серед держслужбовців першої категорії у 2019 році становила 13,7%, другої категорії – 28,2%, тоді як серед службовців п'ятої-сьомої категорій – 70% і більше. Кількість підприємств у приватному бізнесі, які очолюються жінками, за даними обстежень, втричі менша, ніж очолюваних чоловіками [7, с. 73].

Гендерна нерівність у сфері зайнятості в Україні не має яскраво вираженого дискримінаційного характеру, але зумовлює потребу в проведенні гендерної політики, яка має бути спрямована на подолання гендерної професійної сегрегації. При вирішенні цієї проблеми потрібно виходити із сучасних економічних і соціальних умов. Гендерні дослідження ринку праці в Україні залишаються недостатньо розробленими і потребують подальшого розвитку і більшої уваги. Рівна участь жінок та чоловіків у функціонуванні ринку праці та досягнення гендерної рівності щодо доступу населення до гідної праці має стати важливим напрямом державної політики зайнятості. Необхідними та актуальними є пошуки нових підходів до забезпечення гендерного паритету на ринку праці, в сфері державного управління та прийняття рішень на рівні домогосподарства. Кінцевою метою формування гендерної політики в сфері зайнятості населення є забезпечення рівних можливостей доступу до гідної праці відповідно до рівня освіти і професійної кваліфікації для жінок і чоловіків. З цією метою необхідна реалізація ряду антидискримінаційних заходів, що спрямовані на забезпечення рівних можливостей працевлаштування в гендерному аспекті, ліквідацію гендерної професійної сегрегації та забезпечення рівних можливостей кар'єрного просування для жінок і чоловіків.

Література

1. Праця жінок: дискримінація по відношенню до жінок на українському ринку праці: *HumanRightsWatch Європейський та Центральнопівнічний відділ*. URL: <https://www.hrw.org/reports/2003/ukraine0803/ukraine0803uk.pdf>
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996р. №30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Чепурко Г. І. Гендерна рівність у світі праці: Міжнародне бюро праці. Київ, 2010. 50 с.
4. Жінка і працевлаштування, або кому на ринку праці жити добре? URL: http://www.dcz.gov.ua/ode/control/uk/publish/article?art_id=16866
5. Покришук В. В. Проблеми гендерної зайнятості населення на ринку праці України. *Аспекти праці*. 2015. № 2. Київ. С. 3–10.
6. Офіційний сайт Комітету державної статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua
7. Возьний К. В. Гендерні аспекти зайнятості: українські реалії і світовий досвід: *Українське суспільство*. Вісник ТНЕУ. №1. Тернопіль, 2019. С. 69–80.

Христина ЛОПУШАНСЬКА

lopushanskiserg@ukr.net

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Гендерна рівність та участь жінок у політичному житті є основними складовими сучасного демократичного управління. Відповідно до міжнародних стандартів, чоловіки і жінки мають рівні права на повноцінну участь у всіх аспектах політичного процесу. Однак, на практиці, жінкам набагато важче повною мірою скористатися цими правами.

Ступінь залучення жінок до політичної активності та доступу до прийняття рішень може розглядатись як ключовий показник гендерної рівності суспільства. Гендерна рівність у прийнятті рішень має розглядатись з точки зору того, чи знаходяться жінки на посадах, обіймаючи які, можна ухвалювати рішення або впливати на їхнє ухвалення нарівні з чоловіками [1].

Пекінська платформа 1995 року наголошує, що рівність під час ухвалення рішень є невід'ємною частиною визнання прав жінок, та що рівна участь жінок у процесі прийняття рішень є не тільки вимогою звичайної справедливості або демократичності, але також необхідною умовою врахування інтересів жінок.

Тривале низьке представництво і незначна участь жінок у демократичних процесах і процесах прийняття рішень призводять до неможливості адекватно враховувати потреби і інтереси більш ніж 50% населення. Це особливо помітно у перехідних і пост перехідних суспільствах, де спостерігається зростання переваги традиційних поглядів і стереотипних сподівань щодо жінок, найбільш явне в регіонах поза столицю. Ці традиції і ставлення мають негативний вплив на статус жінок і вибір можливостей, відкритих для них, і спричиняють маргіналізацію жінок як соціальної групи і недостатнє представництво в демократичних процесах.

Протягом останніх десятиліть в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни у осмисленні та легітимації гендерних відносин, постійно робляться кроки по запровадженню інституційного механізму забезпечення гендерної рівності. На національному рівні гендерна рівність чоловіків і жінок у політичному житті гарантована, передусім, Конституцією України, Кодексом законів про працю України, а також окремим Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005). Але не дивлячись на законодавче регулювання, доступ жінок до «великої» політики залишається незадовільним [2].

Склад комітетів ВРУ свідчить, що радше так званими «жіночими» сферами в політиці є міжнародні відносини (очевидно, щоб продемонструвати міжнародній спільноті увагу до виконання міжнародних зобов'язань із забезпечення рівних прав і можливостей) і соціальна сфера (соціальна політика й охорона здоров'я). Крім того, жінки недостатньо представлені в керівництві постійних делегацій ВРУ. Гендерний склад членства в делегаціях також далекий від паритету [3].

У сучасному складі Верховної Ради України ми можемо простежити нову позитивну динаміку гендерної збалансованості: до нового парламенту обрались 87 жінок, що складає 20,52% від фактичної кількості депутатів, тоді як у попереднього складу їхня кількість складала 54 нардепи. І справа не тільки у кількості, жінки-депутатки ведуть активне політичне життя, чітко відстоюють свої громадські позиції, та на відміну від чоловіків, відповідальніше ставляться до відвідування засідань. Останнім часом дедалі частіше проявляється роль жінки-лідера у ВРУ, зокрема слід виділити співголову фракції "Європейська солідарність" Ірину Геращенко, яка за даними КВУ має найвищі показники роботи під час другої сесії Верховної Ради дев'ятого скликання. Не менш яскравими прикладами є її колега по фракції, активна політична діячка Іванна Климпуш-Цинцадзе, голова партії «Голос» Юлія Клименко та ряд інших, що дає можливість

спостерігати за змінами у політичному житті України, яких тепер домагаються не тільки чоловіки [4].

Непоодинокі приклади відомих жінок і у світовій політиці - Маргарет Тетчер, Індіра Ганді, Ангела Меркель.

Ангелу Меркель в Німеччині називають *Machtfrau* – владна жінка – яка зуміла дістатися до вершини, будучи маленькою людиною в світі чоловіків, зуміла усунути потенційних суперників на своєму шляху, і тепер насолоджується рейтингами популярності і є попереду всіх інших політиків цієї країни. Ніхто не заперечує, що вона сьогодні є найпотужнішим політиком в Європі та другою найвпливовішою фігурою в світі після Президента Трампа.

Маргарет Тетчер за роки перебування на посту очільниці уряду Великої Британії завоювала репутацію «залізної леді»: у її Кабінеті всю роботу було побудовано на чіткій ієрархічності, підзвітності й високій особистій відповідальності; вона була яскравою захисницею монетаризму, обмеження діяльності профспілок суворими рамками законів, а її голос і думка - ключовими у прийнятті будь-яких державно значимих рішень.

Як свідчить досвід гендерної політики ЄС, важливо мати фахово інституціалізовану гендерну політику, що супроводжується відповідними механізмами її реалізації. В Україні формально деякі аспекти гендерної політики присутні, але бракує практичних механізмів реалізації, а також політичної волі на привернення уваги до питань гендерної рівності [5].

Безумовно, важливим є посилення просвітницької діяльності для подолання наявних дискримінаційних стереотипів щодо жінок, впровадження механізмів недопущення гендерно-дискримінаційної інформації в ЗМІ та публічних виступах.

Література

1. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу: Український жіночий фонд, Київ, 2011; - URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/85975?download=true>
2. Жінки в Українській політиці: виклики і перспективи змін. : Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), Київ, 2015 URL: http://www.icps.com.ua/assets/uploads/files/gender_block_editfinal.pdf
3. Марценюк Т. Залученість жінок у політику в Україні: суспільні, партійні та індивідуальні чинники. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/zaluchenist-zhinok-u-politiku-v-ukraini-suspilni-partiyni-ta-individualni-chinniki-134949.html>

4. Хто в раді працює найбільше. Мультимедійна платформа іномовлення України УКРІНФОРМ URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2859358-hto-v-radi-pracue-najbilse-kvu-nazvav-trijku-lideriv-sered-deputativ.html>
5. Марценюк Т. Залученість жінок у політику : країни ЄС і Україна. - URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9579/Martseniuk_Zaluchenist_%20zhinok%20_u_polityku.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Юлія ЛОПУШАНСЬКА
julialopushanska16@gmail.com

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У НАУЦІ ТА ІННОВАЦІЯХ

На сьогоднішній день увага держави до впровадження і правового закріплення гендерної рівності в усіх сферах соціальних відносин є ознакою прогресивного розвитку. В період незалежної України прийнято та ратифіковано низку міжнародних документів, які спрямовані на забезпечення рівних прав жінок та чоловіків, зокрема рівного доступу до вищої освіти. Одним із процесів впровадження політики рівних можливостей є гендерний аудит, який дозволяє оцінити стан імплементації положень гендерної політики.

В Україні є відомою методика Міжнародної організації праці, що характеризує гендерний аудит як новий спосіб, моніторингове знаряддя у сфері просування політики гендерної рівності. За допомогою гендерного аудиту аналізують, якою мірою принципи гендерної рівності реалізовані в діяльності організації (компанії, університету), яким чином гендерний компонент інтегрований до стратегічних, програмних документів, звітів про діяльність та у функціонування організації [1].

16 вересня 2014р. Україною синхронно з Європейським Парламентом було ратифіковано Угоду про асоціацію з ЄС, відповідно до положень якої перед державою поставили амбітні завдання щодо покращення якості людського капіталу та встановлення соціальної справедливості, а також забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для представників обох статей у сферах зайнятості, освіти та навчання, економічної і громадської діяльності та у процесі прийняття рішень [2].

На сучасному етапі розвитку суспільства питання гендерної нерівності посідають не останнє місце за актуальністю. Гендерна нерівність гальмує розвиток суспільства, що знаходить своє підтвердження у таких негативних наслідках, як зростання витрат на

добробут і управління, зниження продуктивності праці, уповільнення економічного зростання.

Саме тому досягнення гендерної рівності наразі стає центральним показником розвитку кожної країни, а в умовах глобалізації сучасне суспільство вимушено щоразу звертатися до проблем гендерної нерівності. ООН відносить цю проблему до категорії глобальних і рекомендує державам змінювати існуючі гендерні моделі, орієнтовані на збереження системи нерівних цінностей і подвійних стандартів [3].

Рівність між чоловіком і жінкою – це одночасно і цінність, і привілей будь-якого суспільства. І хоча в різних кінцях світу це питання вирішується з різною швидкістю, тим не менш напрям залишається єдиним.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства поряд з питаннями економічної стабілізації не менш актуальним стає забезпечення переходу України до сталого соціального розвитку, що, своєю чергою, потребує формування державної політики з урахуванням гендерного компонента, тобто оцінку стратегії державної політики з точки зору гендерної рівності [3].

На даний момент в Україні покращилася ситуація з представництвом жінок в органах державної влади, суттєво збільшилося число жінок-народних депутатів. Наразі найбільші досягнення у сфері гендерної рівності спостерігаються на законодавчому рівні.

Гендерний паритет у науці та інноваційній діяльності розглядається як компонент інклюзивного соціально-економічного зростання та інноваційного розвитку. Інклюзивне зростання має надавати людям рівні можливості для реалізації свого потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, країни проживання та етнічного походження. Гендерний паритет сьогодні перетворився на один із важливих індикаторів демократії; він став темою міжнародних зустрічей на вищому рівні, метою політики урядів, ООН, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій. В науковій сфері різних країн спостерігається дисбаланс за гендерною ознакою, про що свідчать статистичні дані та попередні дослідження цього питання [4].

Вчені досліджують гендерну політику в науці й освіті; вивчають внесок дослідників-жінок в науку; проводять гендерний порівняльний аналіз дослідників-жінок та дослідників-чоловіків; описують історичні портрети відомих вчених-жінок; аналізують проблему фемінізації науки.

Наприкінці минулого сторіччя було запропоновано умовну (не жорстку) класифікацію дисциплін за ознакою гендерного розподілу дослідників. До «чоловічих» дисциплін включаються фізико-математичні науки, технічні та комп'ютерні дисципліни, до гендерно-нейтральних -

хімічні та біологічні науки, до «жіночих» - соціальні та гуманітарні науки [5]. Саме перша група наук, де дослідники-чоловіки складають переважну більшість, викликає найбільший інтерес експертів з питань гендерного паритету у науці.

Платформою для діалогу вчених, політиків та експертів з гендерних питань і з наукової політики постає Гендерний саміт (TheGenderSummit). Учасники конференцій Гендерного саміту доповідають та обговорюють нові результати досліджень, присвячених питанням про те, коли, чому і як біологічні відмінності і соціокультурні відмінності між жінками і чоловіками впливають на результати наукової діяльності.

Перший Гендерний саміт з науки та інновацій, проведений в Європі в 2011 році, вплинув на гендерну складову програми «Горизонт - 2020», найбільшої програми підтримки досліджень та інновацій в ЄС з бюджетом майже 80 млрд євро. В ній передбачено три напрями впливу на досягнення гендерного паритету в науці та інноваціях:

- збільшення кількості жінок на наукових посадах;
- інтеграція гендерного аналізу в дослідницький процес;
- пріоритетна підтримка наукових та інноваційних проектів, що враховують гендерний аспект [4].

Підводячи підсумки слід зазначити, що абсолютна рівність чоловіків і жінок у сучасному демократичному суспільстві полягає в наданні однакових можливостей для реалізації ними своїх прав, а також захисту інтересів задля рівного співіснування в усіх сферах життєдіяльності.

Література

1. Куцмус Н. М. Гіперінституційне середовище забезпечення гендерної рівності в країнах, що розвиваються. *Наука й економіка*. 2012. № 4 (28), т. 1. С. 316–321.
2. Офіційний текст Угоди про асоціацію між Україною та ЄС – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України, 2016. 7-9 с.
4. Гендерні студії в сучасній Україні. Матеріали студ. наук.-практ. конф. (12–13 березня 2015 р.): зб. наук. ст. / Гол. ред. С.О. Філоненко. Бердянськ: БДПУ, 2015. 96 с.
5. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3–4 грудня 1999 р.). Київ: МО «Жіноча громада». ГО «Жінка в науці», 1999.

ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Сьогодні достатньо важко знайти людину, яка би не чула про таке поняття, як «права людини» та не розуміла, що саме мається на увазі. Однак, не всі розуміють, що права людини не виникли раптово, а пройшли довгий шлях становлення та продовжують розвиватися. Цей розвиток підтверджується тим, що в рамках прав людини виникають та удосконалюються різні напрямки, тенденції та взагалі нові види прав, такі як «гендерна рівність».

Необхідно розуміти і те, що поява та розвиток нового можливі лише в сприятливих умовах демократичного суспільства. Яскравим прикладом цього є наступне. 26.08.1789 р. було прийнято «Декларацію прав людини та громадянина», сучасниця цієї Декларації, французенка Олімпія де Гуж, побачила у Декларації явне применшення прав жінок та опублікувала у 1791 році свою «Декларацію прав жінки та громадянки», за що їй було страчено [1, с. 7]. При сучасному розвитку прав людини, важко навіть уявити, що таке взагалі можливе.

Світова юридична практика демонструє, наскільки важливу роль відіграє принцип рівності в соціальному та державному житті сучасних демократичних країн. Він торкається усіх сфер суспільного життя, являє собою базову складову побудови правової та соціальної держави. Саме рівність прав та свобод кожної людини, не зважаючи на соціально-економічну складову, відрізняє сучасну цивілізацію від цивілізацій минулого і виводить її на новий соціально-правовий рівень, вбираючий в себе засади гуманізму та справедливості.

Принцип рівності доволі багатоаспектний. Він означає відсутність будь-якої нерівності чи обмежень прав особи та громадянських свобод, а його реалізація передбачає існування справедливого суспільного устрою, в якому політико-правові реалії забезпечують максимальне дотримання прав особи [2, с. 22].

Одним із його проявів є рівність чоловіків і жінок, яку називають «принципом гендерної рівності». Гендерна рівність - складова загального принципу рівності як принципу демократичної побудови суспільства. Право розуміють сьогодні як рівну міру свободи всіх і кожного - чоловіків і жінок [3, с. 104].

Проблемі гендерної рівності присвячено багато досліджень та публікацій. Зарубіжні та вітчизняні вчені В. Близнюк, Ш. Берн, Т. Василевська, А. Виноградова, Н. Грицьак, Г. Даудова, О. Дашковська,

А. Заєць, Е. Здравомислова, І. Калачова, В. Кириченко, О. Кулачек, Л. Кобелянська, Н. Лавріненко, К. Левченко, Т. де Лореті, Т. Мельник, Дж. Міль, А. Мищенко, В. Мюллер, С. Олійник, С. Поленіна, П. Рейкін, Г. Силласте, А. Темкина розглядають окремі питання прав людини та проблеми впровадження гендерної рівності у суспільних відносинах.

Шлях до міжнародного визнання принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків розпочався із руху на захист прав жінок. Питання про необхідність створення спеціального механізму захисту прав жінок вперше було поставлене на міжнародному рівні на початку ХХ століття [4, с. 15].

В середині того ж століття настає новий етап підвищення уваги з боку міжнародної спільноти до проблеми захисту прав жінок. У цей час ухвалюється ряд міжнародно-правових документів з різних сфер суспільного життя, які в межах цього дослідження становлять інтерес перш за все тому, що закріплюють принцип рівності жінок і чоловіків, базуються на визнанні рівності прав і можливостей жінок і чоловіків [4, с. 16]:

- у політичній сфері - Конвенція про політичні права жінок (1952); Конвенція про громадянство заміжньої жінки (1957);

- в економічній сфері - Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності (1951); Конвенція про охорону материнства (1952);

- в галузі освіти - Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960);

- у сімейних відносинах - Конвенція про згоду на вступ до шлюбу, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів (1962); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979).

Найбільш істотне значення з точки зору захисту індивідуальних і колективних прав жінок мають статті 1 та 4 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. У першій з них дається легальне визначення поняття дискримінація щодо жінок, у другій роз'яснюється, які тимчасові заходи не вважаються дискримінаційними щодо чоловічої половини людства.

Згідно ст.1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, поняття дискримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення або таке, що зводить нанівець визнання або здійснення жінками незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [5].

Разом з тим згідно ст.4 даної Конвенції не рахується дискримінаційним прийняття державами-учасниками не тільки заходів з охорони материнства, але і тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками [5].

Ще одним надзвичайно важливим нормативно-правовим актом міжнародного рівня слід вважати Пекінську декларацію та Платформу дій, схвалених Четвертою Всесвітньою конференцією із становища жінок, де визначено 12 проблемних, які визнані пріоритетними в підсумкових документах Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН “Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у XXI столітті” (червень 2000 року).

Визнання принципу рівності прав жінок і чоловіків як центральної глобальної політичної стратегії світового розвитку відбулося на XXIII спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (Нью-Йорк, 2000). Одночасно констатується, що основний зміст світової політики – це політика створення суспільства гендерної рівності, де чоловіки і жінки мають рівні права, свободи і можливості для добровільної участі як рівноправні партнери у всіх сферах суспільства і користуються рівними політичними, економічними, соціальними, культурними привілеями і несуть однакову відповідальність [6, с. 8].

Сучасний стан міжнародних відносин потребує суттєвого поглиблення галузі міжнародно-правового регулювання забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина шляхом загального визнання міжнародних стандартів рівності прав жінок і чоловіків.

Література

1. Gerhard U. Atempause: Dieactuelle Bedeutungder Frauen bewegung fureinezivile Gesellschaft V / PottikundZeitgeschichhe. Bonn 21-22/96 - S.7.
2. Оніщенко Н.М. Правові аспекти гендерної політики в умовах подолання кризових явищ. *Віче*. 2009. № 9. С. 22-24
3. Руднєва О. О. Гендерна рівність як принцип законодавства України. *Право України*. 2002. № 4. С. 103-108.
4. Христова Г. О. Основи гендерно-правового аналізу законодавства України. Харків: Райдер, 2008. 108 с.
5. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 груд. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
6. Цілі розвитку тисячоліття: Україна - 2014 р.: щорічна моніторингова доповідь. Київ, 2014 р. 48 с.

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Формування кримінальної політики, законодавства щодо жінок, які вчиняли злочин, зміст та сутність нормативно-правових актів, які були чинними на території України із стародавніх часів і дотепер, доводять сталість особливого ставлення законодавця до жінки. Упродовж десятиліть стосовно цієї категорії жінок визнається та впроваджується більш гуманне кримінальне законодавство.

Однак, за законодавством України ці відмінності стосуються лише вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. Щодо інших кримінальний закон майже не враховує статеві відмінності. Тобто чинне законодавство стан вагітності, наявності малолітніх дітей (окрім інших чинників – вік, стан здоров'я) розглядає як достатні підстави не застосовувати певні види основних кримінальних покарань.

Соціально-демографічні, психофізичні властивості цих жінок зумовили існування системи покарання відмінної від загальної. Так, щодо вагітних жінок не можуть застосовуватися громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, довічне позбавлення волі.

Також чинник вагітності тягне за собою менший обсяг карної репресії, оскільки визначений законодавцем як пом'якшуюча обставина (п. 4 ч. 1 ст. 66 КК).

У Кримінальному кодексі України є дві статті, які передбачають специфічні умови та порядок звільнення жінки від відбування покарання – це звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК) [1].

Наявність зазначених особливостей щодо специфічного суб'єкта кримінальної відповідальності – жінок, які є вагітними або ж мають малолітню дитину, дало підстави для певної наукової дискусії з проблем відповідності (невідповідності) чинного кримінального законодавства України основам гендерної політики, вимогам гендерної рівності.

Наприклад, науковець Т. Головка, який розглядає гендерні проблеми стосовно всієї системи покарань, звертає увагу на те, що законодавець передбачає суттєві привілеї для жінок під час застосування покарань. Він стверджує, що факт визнання законодавцем біологічних та фізіологічних особливостей жінок під час призначення та відбування покарання є

свідченням наявності певної дискримінації чоловіків, що суперечить принципу рівності громадян перед законом [2, с. 1].

Такі твердження, А.В. Ландіна спростовує, оскільки вважає, що принцип рівності не означає зрівнялівку – він означає, що до усіх осіб, які вчинили злочин, без винятку будуть за необхідності застосовані усі положення КК України, які будуть обтяжувати чи пом'якшувати покарання, звільняти осіб від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування тощо. Тобто встановлення особливих правил щодо притягнення до кримінальної відповідальності повністю відповідають принципам кримінального права [3, с. 286-287].

Окремі вчені – І. Котюк та О. Костенко стверджують про порушення гендерної рівності стосовно батька. Зокрема, гендерна проблема виявляється у тому, що не лише жінки, а й чоловіки можуть бути необхідними і корисними на волі для забезпечення інтересів дитини до досягнення нею семирічного віку. Пропонується урівняти батьків у праві на застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Ця ж ситуація переноситься і на порядок застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років [4, с. 55-57].

В.О. Меркулова аналізуючи європейське законодавство, зазначила, що воно не містить спеціальних положень щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання засуджених жінок, які є вагітними, мають малолітніх дітей. Особливе значення соціально-демографічним властивостям засудженої жінки за спеціальними міжнародними стандартами надається лише на стадії виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями та Європейські тюремні правила чітко прописують особливості порядку та умов утримання в ізоляції вагітних жінок та жінок, які мають при собі малолітніх дітей. Відповідно, кримінальне законодавство держав Європи не визначає особливих кримінально-правових інститутів, які б стосувалися лише засуджених жінок [5, с. 40].

Отже, жінки є специфічним суб'єктом кримінальної відповідальності, оскільки за чинним законодавством існують суттєві відмінності у визначенні щодо них форм кримінальної відповідальності, системи покарання, умов та порядку їх виконання. Хоча в європейському законодавстві стосовно жінки немає ніяких особливостей у кримінальній відповідальності, це не зменшує значення та важливості існування специфічних пільгових кримінально-правових інститутів щодо жінки в українському законодавстві.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Головка Т.М. Гендерні аспекти покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2010. 16 с.
3. Ландіна А.В. Відповідальність спеціальних суб'єктів злочинів за кримінальним законодавством України: узгодженість із принципами кримінального права. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 281-288. - URL: file:///C:/Users/User/Downloads/PrDe_2018_29_38.pdf
4. Котюк І.І., Костенко О.М. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України: гендерна експертиза. Київ: Логос, 2004. 127 с.
5. Меркулова В.О. Гендерна експертиза кримінального законодавства: окремі аспекти національно-правових підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2019. № 2. С. 38-42. - URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/2/11.pdf>

Ірина ШВЕД
irasved99@gmail.com

СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Гендерна нерівність є одним з проявів соціально-економічної диференціації населення, що зумовлює різні можливості самореалізації жінок та чоловіків у суспільстві, тому дослідження даних проблем являється актуальним, хоча результати сприймаються громадськістю неоднорідно.

В Україні, як і в більшості європейських країн, рівень зайнятості жінок суттєво нижчий за рівень зайнятості чоловіків. Цей розрив спричиняють нерівність доходів чоловіків та жінок, законодавчі обмеження, структура економіки, можливості догляду за дітьми, вплив культури та особливості державної політики [1, с. 4].

Варто зазначити, що Україна досягла значного прогресу у законодавчій сфері стосовно забезпечення гендерної рівності. З часу здобуття у 1991 році незалежності Україна створила основні елементи правової та інституційної бази для сприяння гендерній рівності та викорінення гендерної дискримінації. На міжнародному рівні Україна є учасницею Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

(CEDAW) та Факультативного протоколу до неї. Україна також ратифікувала всі основні конвенції МОП, зокрема Конвенцію про рівне винагородження (№ 100) і Конвенцію про дискримінацію в галузі праці та занять (№ 111), а також Конвенцію про працівників із сімейними обов'язками (№ 156) [2, с. 5].

На національному рівні, на додаток до зобов'язання щодо рівності, закріпленого у Конституції, існують Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Хоч українське законодавство гарантує рівність прав чоловіків та жінок, проте на практиці є законодавчі обмеження, через які права жінок на ринку праці обмежені [1, с. 10].

Гендерна дискримінація та гендерна нерівність у світі праці залишаються, причиною чому – стійкі гендерні стереотипи, відсутність рівних можливостей та сильніша вразливість жінок до численних форм дискримінації, котрі спостерігаються здебільшого у доступі до зайнятості, професійному зростанні та оплаті праці. Варто зазначити, що однією з причин, що впливають на непропорційне структурування ринку праці України, є гендерна сегрегація, яка зосереджує жінок і чоловіків в різних професійних сферах. Вона сприяє тому, що чоловіки займають більш престижні та високооплачувані посади, у той час як жінки більше представлені в державному секторі (освіті, охороні здоров'я, соціальних послугах тощо). Гендерна сегрегація та гендерні стереотипи створюють перешкоди на шляху до пропорційного заповнення вільних робочих місць чоловіками й жінками та роблять ринок праці неефективним [3, с. 10].

Зайнятість жінок відрізняється від зайнятості чоловіків, адже в жінок є додаткові обмеження. По-перше, це культурні й історичні норми та стереотипи, через які жінки змушені займатися неоплачуваною роботою у домогосподарстві більше за чоловіків, тому жінки працюють менше годин або не працюють взагалі. Крім того, жінки більшою мірою працюють в окремих секторах економіки та не схильні працювати в інших. По-друге, жінкам біологічно притаманні функції дітонародження та грудного вигодовування, тому матері вимушені брати перерву від роботи принаймні на деякий час після пологів. Навіть коли діти дорослішають і не потребують материнського догляду, саме жінки традиційно продовжують доглядати за ними [1, с. 5].

Законодавство України не містить жодної норми, яка закріплювала б право працівників на рівну оплату за працю рівної цінності незалежно від статі. Стаття 21 Закону України «Про оплату праці» вказує лише, що забороняється будь-яке зниження розмірів оплати праці залежно від статі,

і не містить чіткого положення про те, що кожен працівник незалежно від статі має право на рівну оплату за рівноцінну працю. Однак поняття «робота рівної цінності» не обмежується тільки однаковою (тотожною) роботою чи роботою, яка виконується в той самий час. Роботи, які виконують жінки та чоловіки, можуть передбачати різні умови праці та кваліфікацію, однак водночас можуть бути рівноцінними й відповідно оплата за такі роботи має бути однакою. Наприклад, робота електрика та медсестри може вимагати порівняно однакових освіти та навичок та може бути рівнозначно важливою та цінною для працедавця й відповідно оплачена однакою [4].

Деякі економічні моделі припускають, що різниця у зарплаті між чоловіками і жінками може бути наслідком того, що жінки більш продуктивні у роботі по дому, а чоловіки – на оплачуваній роботі. Це може бути з різних причин: біологічні відмінності, більший досвід роботи чоловіків на оплачуваній роботі, різниця в освіті тощо. За цією моделлю, різниця в продуктивності означає, що чоловіки отримують вищу зарплату на оплачуваній роботі. Велика різниця в зарплаті між чоловіками та жінками теж стимулює жінок залишатися поза робочою силою, адже, коли жінки заробляють набагато менше за чоловіків, робота є менш привабливою. Разом з тим, різниця в зарплаті може походити і від інших чинників: наприклад, дискримінації [1, с. 7].

Тому Україні слід активно й послідовно запозичити кращі практики ЄС як у подоланні гендерного розриву в оплаті праці жінок і чоловіків, так і реалізації гендерної політики в цілому, що сприятиме забезпеченню прав людини, утвердженню гендерної демократії, розв'язанню соціально-економічних проблем, упевненому поступу шляхом європейської інтеграції, а також виконанню міжнародних зобов'язань України [5].

Доцільно зазначити, що статистика фіксує суттєвий розрив у зайнятості між чоловіками та жінками як у світі, так і в Україні. За даними Євростату, середня зайнятість чоловіків працездатного віку у ЄС становить 79%, а жінок 67%, тоді як в Україні ці показники – 78% та 68% відповідно. Міжнародні дослідження показують, що підвищення рівня зайнятості жінок може суттєво впливати на економічне зростання. Так, в McKinsey розраховували: якщо рівень зайнятості жінок у світі зрівняється з рівнем зайнятості чоловіків, світовий ВВП зросте на 28 трильйонів доларів до 2025 року, а Міжнародна організація праці показує, що зменшення розриву у зайнятості між чоловіками та жінками на 25% принесе додаткові 5,8 трильйона доларів до 2025 року [1, с. 8].

Підсумовуючи вищенаведене, можна сказати, що гендерна нерівність на ринку праці (де найбільшу частку робочих місць займають чоловіки та отримують вищу заробітну плату) і в соціальному житті, є гострою

проблемою і потребує подолання гендерної дискримінації у всіх сферах життя в Україні. Держава повинна приймати заходи які б не формально, а реально усували прояви гендерної нерівності.

Література

1. Михайлишина Д., Кобернік О., Солтисяк Р. Як збільшити зайнятість жінок і чому це важливо для економіки? *Аналітична записка. Центр економічної стратегії*. 2019 р. 29 с.
2. Гендерна рівність у світі праці в Україні / ГульбаршинЧепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. / Київ: МБП, 2010. 50 с.
3. Єфанова І., Марценюк Т. Гендерна нерівність на ринку праці України у сфері інформаційних технологій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017 р. С.10-16
4. Федькович Г. Право на рівну оплату праці за роботу рівної цінності - українські реалії. 2018. - URL: [https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/tekst-s-zagolovkom/pravo-na-rivnu-oplatu-pratsi-zarobotnoyi-plati-dosvid-ES-URL-http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02\(10\)/2.pdf](https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/tekst-s-zagolovkom/pravo-na-rivnu-oplatu-pratsi-zarobotnoyi-plati-dosvid-ES-URL-http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02(10)/2.pdf)
5. Рудік О. М. Вирішення проблеми гендерного розриву в рівні заробітної плати: досвід ЄС. - URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02\(10\)/2.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02(10)/2.pdf)

Олена ШВЕЦЬ
olenashvetss@gmail.com

РОЛЬ ЖІНОК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

В сучасному суспільстві роль і значення жінки розглядаються у безлічі аспектів: як особистості, як дружини та берегині домашнього вогнища, як матері, та навіть як військовослужбовиці. Проте, щоб заслужити право вважатися бойовою одиницею, солдатом, а не просто жінкою в однострої, доводиться працювати наполегливіше, доводячи свою професійність, оскільки все ще панують дещо консервативні та стереотипні уявлення про участь жінок у вирішенні військових конфліктів.

Проблеми жінок у війську є предметом гендерних досліджень, які спочатку проводились у рамках соціології праці, соціології родини та соціології освіти з середини 60-70-х років минулого століття. Більшість науковців, що проводили такі дослідження, дотримувалися патріархальних поглядів, сутність яких полягала в тому, що основна роль жінки в суспільстві - ведення домашнього господарства та

виховання дітей. Але вже наприкінці 70-х років, частина дослідників обстоювала егалітарну концепцію взаємовідносин статей. Така концепція базувалася на принципах заперечення відносин панування та підкорення між чоловіком та жінкою. Розвиток даної концепції посилювався в середині 80-х років, коли почалося формування політики рівних можливостей для жінок та чоловіків [1].

Питання участі жінки у військових діях стає все більш актуальним, проте ставлення до присутності жінки в армії та під час бойових дій все ще залишається неоднозначним, хоча, на мою думку, «рамки» гендерних стереотипів стають все менш помітними у сучасному світі.

Та частина суспільства, яка не підтримує проходження жінкою служби у війську, а це, в переважній більшості, чоловіча позиція, яка стосується також недоцільності участі жінки у бізнесі чи політиці, аргументує свою позицію багатьма факторами і в першу чергу вони називають фізичну та психологічну неспроможність. На дану думку можна висловити достатню кількість контраргументів.

Дані соціологічних досліджень показали, що жінки страждають від психологічних, фізичних незручностей та напруженого графіку роботи так само, як і чоловіки. Численні експерименти також довели перебільшення значення питання гігієни для жінок-військовослужбовців [2].

Щодо аргументу про деструктивну роль жінок в армії, то дослідження функціонування гендерно-змішаних підрозділів армії США також спростовують цей стереотип. Змішані підрозділи були більш схильними до емпатії, проявляли цікавість до національних, культурних особливостей країн, де проводилася операція, а також віддавали перевагу несиловим формам взаємодії з місцевим населенням [2].

Щодо суміщення обов'язків матері і військовослужбовця. Вважається, що військова служба змушує багатьох жінок у погонах відмовлятися від сім'ї. Так, наприклад, серед офіцерського складу збройних сил США одружені чоловіки становлять 80%, а заміжні жінки – лише 53%. Серед рядового і сержантського складів – відповідно 65% і 42%. Між тим у Франції переважна більшість жінок-військовослужбовців суміщають військову кар'єру із сімейним життям: 75% із них обрали військових і здебільшого проходять службу разом із ними. Результати соціологічних досліджень свідчать, що 80% французенок, які служать у війську, не мають жодних проблем в особистому житті. Це пояснюється тим, що у збройних силах Франції 72% жінок мають нормований робочий день. Окрім того, неодруження, ускладнення сімейних стосунків, відмова від народження дітей тощо стосуються не тільки жінок-військовослужбовців, а й жінок, зайнятих бізнесом, та й просто працюючих, що мають на меті зробити кар'єру [2].

Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року, затверджений постановою КМУ від 24.02.2016, передбачає збільшення кількості жінок у національних секторах безпеки, їх участь у міжнародних миротворчих операціях, переговорних групах, багатосторонніх заходах [3].

Мета цього стратегічного документу – забезпечення стабільного миру на основі врахування потреб та інтересів жінок та чоловіків, участі жінок у повсякденній політичній та військовій діяльності, запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству, реінтеграція постраждалих від збройного конфлікту.

Тобто не варто забувати, що для того, щоб вплинути на хід військових дій та на бойовий дух військовослужбовців не обов'язково брати безпосередню участь у бойових діях.

Професорка Протестантського богословського університету в Амстердамі Гелен Зордрагер проаналізувала різні види суспільної активності українських жінок у час війни на сході України на прикладі успішних проектів.

По-перше, це материнський активізм через створення відповідних організацій на підтримку або спротиву війні. Хоча антивоєнна риторика останніх змінилася на критику недостатнього захисту прав людини. По-друге, патріотично громадський активізм через участь у різних медійних і громадських проектах, як до прикладу, проект українського військового капелана Олесі Доліної «Серце горлиці». Це фотосесія жінок-воїнів АТО. По-третє, це активізм через промоцію ідей діалогу і примирення, як до прикладу, проект «Діалог в дії». Громадські та релігійні активісти отримують тренінги з ненасильницької комунікації. Основну роль лідерства і фасилітації виконують церкви. По-четверте, це екуменічна активність, коли жінки через свою миротворчу діяльність роблять релігію публічною [4].

Така «непряма» діяльність не є вимушеною через наявність певних стереотипів, що панують чи, радше, могли б панувати у війську, адже жінки безліч разів доводили свою значимість у військових діях. В українському війську нині проходять службу близько 25 тисяч жінок, з яких 3,4 тисячі є офіцерами. У бойових діях на сході України з брали участь більше 7 тисяч. Ще приблизно 31 тисяча жінок працює у Збройних силах України на цивільних посадах. Якщо порівнювати ці дані із тими практиками, які існують у країнах-учасниках НАТО, то слід визнати: у ЗС України служить такий же відсоток жінок, як і в арміях Альянсу. В українському війську 10,6% особового складу – це жінки, а в НАТО такий показник у середньому становить 10,9% [5]. Таким чином жінки в черговий раз доводять усім, що допомагати і сприяти

покращенню обставин можна і «дистанційно», і вдається це у них не гірше, ніж у чоловіків, а їхня роль навіть у таких кризових ситуаціях не може бути недооціненою.

Отже, представництво жінок у сфері оборони зростає, що відповідає загальносвітовим тенденціям розвитку держави. Навіть на сьогоднішній день проблема консервативних позицій та стереотипних уявлень про участь жінки у військових конфліктах та її роль у їх вирішенні залишається актуальною. У нашій державі під час війни на сході жінки довели, що їм під силу порушення давно усталеного стереотипу «не жіноча справа» та опанування будь-якої військової спеціальності, а окрім цього й законодавчого закріплення рівних з чоловіками можливостей.

Література

1. Клименко Н.Г. Роль і місце жінки-військовослужбовиці в Україні. *Економіка та держава*. 2014. №5. С. 116-119.
2. Личковська М.Р. Причини та наслідки збільшення кількості жінок в армії у воєнний чи мирний час (економічний аналіз). *Економіка і суспільство*. 2017. №12. С. 26-31.
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період 2020 року» від 24.02.2016р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>
4. Як нести мир посеред насилля і війни. *Веб-сайт Українського католицького університету*. - URL: <https://ucu.edu.ua/news/66510-2/>
5. Гендер, рівноправ'я й переваги. Скільки в ЗСУ жінок та чому їм легше. *Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України*. - URL: http://lib.znau.edu.ua/jirbis2/images/phocagallery/2017/Pryklady_DST_U_8302_2015.pdf

Олег ШМІЛИК
oshmilik1999@gmail.com

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СІМЕЙНО-ШЛЮБНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Гендерна рівність - це концепція досягнення рівних прав людини між чоловіками та жінками в трудових, сімейних та інших правових відносинах, а також зрівнянні ролі в суспільстві загалом, подолання сексизму та інших видів дискримінації [1, с. 60].

Спершу зазначимо, що відповідно до ст. 24 Конституції України (далі КУ) від 28.06.1996 року рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності у здобутті освіти і професійній підготовці у праці та винагороди за неї спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок встановленням пенсійних пільг створенням умов які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством правовим захистом матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [2, с.40-42].

Також у постанові Верховної Ради України (далі ВРУ) «Про концепцію державної сімейної політики» проголошено паритетну рівновагу та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя надання їм рівних можливостей для повної реалізації у трудовій та суспільній діяльності виховання дітей і вільний та справедливий розподіл сімейних обов'язків.

У ст.7 Сімейного кодексу України (далі СКУ) вказано що, жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах шлюбі та сім'ї. Це закріплює принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах [3, с. 342]. Цей принцип також закріплюється в переліках принципів сімейного права. Проте є два погляди на цей принцип, одні вчені розглядають як принцип повної рівності в особистих і майнових правах у шлюбі та сім'ї, інші - як принцип гендерного балансу. На даний момент великий науковий інтерес становить визначення змісту принципу гендерного балансу та можливості його втілення в СКУ [4, с. 20].

Надзвичайно цікавим моментом є те, що в сімейному праві встановлювалися положення, які допускали певну юридичну нерівність суб'єктів, які виправлялися в процесі розвитку сімейного права. Одним з яскравих прикладів є шлюбний вік у СКУ попередньої редакції: для жінок шлюбний вік становив 17 років а для чоловіків - 18 років [5, с.82-87]. У ЗУ «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку», шлюбний вік для чоловіків і жінок становить однакову вимогу - 18 років.

Думка вирівнювання шлюбного віку звучала ще задовго до її правового оформлення, проте була сприйнята неоднозначно. Аналізуючи міркування науковців можна дійти висновків, що саме з 18 років завершується повне фізичне формування людського організму, людина отримує освіту та спеціальність, що дає змогу забезпечувати сім'ю, а також вона отримує повну цивільну дієздатність, а також, відповідно до ст. 6 СКУ, втрачає статус дитини. Хоча жінка швидше формується, і здатна до створення сім'ї у фізіологічному та психологічному аспектах швидше чоловіка, це не

гарантує, що всі без винятку жінки досягають необхідного рівня зрілості швидше 18 років, це є дуже індивідуально [6, с. 380].

Також, прикладом нерівності можна вважати ч.2 ст.38 Кодексу про шлюб та сім'ю, в якому зазначалось, що чоловік не має права розірвати шлюб під час вагітності жінки. Така норма і далі збережена в ст.17 Сімейного кодексу Російської Федерації. Однак після прийняття СКУ ця нерівність була виправлена у ч.2 ст.110, де зазначено, що позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений, жодним із членів подружжя під часу вагітності. У Білоруській Республіці ст.35 Сімейного кодексу, не допускається розірвання шлюбу під час вагітності та 3 років після народження дитини [5, с. 85].

Жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї, на що вказано у ч.6 ст.7 СКУ. Ці права можна згрупувати і виділити окремими складовими.

Перша - пряма вказівка на рівність прав дружини і чоловіка. Так дружина і чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності своїх звичок та уподобань (ст.51 СКУ), на фізичний і духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку (ст.52 СКУ) вони вирішують всі найважливіші питання життя сім'ї на засадах рівності (ч.2 ст.54 СКУ).

Друга – спрямована на спільність і взаємність обов'язків дружини і чоловіка. Так подружжя має право розподілити між собою обов'язки в сім'ї (ч.1ст.54 СКУ). Відповідно до ст.55 СКУ, дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові поваги дружби взаємодопомоги, спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї, вони повинні матеріально підтримувати один одного (ч.1 ст.75 СКУ) і взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя (ст.90 СКУ) мають право на спільну сумісну власність.

Третя - характеризується встановленням однакових прав та обов'язків дружини і чоловіка. Так, за СКУ кожен з них має у шлюбі: право на зміну прізвища (ст.53 СКУ) на свободу і особисту недоторканність (ст.56 СКУ), на особисту приватну власність (ст.57-59 СКУ) право на утримання (ст.75-76 СКУ) право пред'явити позов про розірвання шлюбу (ч.1ст.110 СКУ).

Четверта - закріпленням аналогічних за змістом, але індивідуалізованих відповідно до статті кожного з подружжя права дружини і чоловіка. Скажімо дружина має право на материнство (ст.49 СКУ), а чоловік-на батьківство (ст.50 СКУ), дружина, з якою проживає дитина має право на утримання від чоловіка-батька дитини до досягнення дитиною трьох років (ч.2 ст.84 СКУ) а чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини-матері дитини до досягнення дитиною трьох років(ч.1 ст.86 СКУ).

П'ята - рівність батьків дитини між собою, мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини (ст.144 СКУ). Обов'язки щодо дитини покладаються законом однаковою мірою як на матір, так і на батька (ст.143-147,150,151,153-155,180,185 СКУ) питання виховання дитини вирішується батьками спільно (ст.157 СКУ) за взаємною згодою (ст.160 СКУ). Схоже вирішується питання щодо обов'язку батьків утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина (ст.198,199 СКУ). Такі самі норми стосуються прийомних батьків.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що принцип гендерної рівності втілює рівність суб'єктів сімейних відносин, складовими елементами можна визначити рівність прав дружини та чоловіка, рівність прав батька та матері.

Література

1. Гендерна рівність. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. / О.В.Петришин (відп. ред.) та ін. 2017. Т.3: Загальна теорія права. С. 60.
2. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики»: від 17.09.1999р. *ВВР України*.1999. № 46 404 с.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. - URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» від 15.03.2012 р. *ВВР України*. 2012.-№49.- Ст. 562.
5. Демиденко К.Є. Характеристика сімейних правовідносин та їх встановлення між батьками і дітьми. *Держава і право*. 2008. Вип. 42. С.364-369.
6. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [С.Б. Булеца, Ю.Ф. Іванов, О.В. Ієвіня та ін]. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2014. 428 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Вікторія ЯРОЛЬ
Viktoriayarol@gmail.com

ЗАХИСТ ТА ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Домашнє насильство може полягати у діях фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру і

вчинятися в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою.

Особи, які постраждали від насильства щодо жінок та домашнього насильства, у тому числі діти, які стали його свідками, мають здобути належний захист та підтримку, зокрема, якщо заходи з попередження не мали необхідного ефекту. Захист та підтримка означають, з одного боку – активне втручання поліції (правоохоронної системи), а з іншого – залучення системи соціальних послуг для надання підтримки особам, які постраждали від такого насильства [1, с. 31].

Ефективними заходами захисту є заборонні та обмежувальні приписи. Наприклад, Стамбульська конвенція говорить, що поліція повинна мати повноваження щодо винесення тимчасового обмежувального припису (нагального заборонного припису, яким кривдника зобов'язують звільнити місце проживання жертви на достатній період (зазвичай до 10 діб). Йому також може бути заборонено відвідувати це місце проживання або наближатись до нього, або у певний спосіб контактувати з жертвою [2].

Наступним кроком може бути винесення судового обмежувального припису, який передбачатиме більш суворі заходи – більш тривалу заборону на проживання в спільному помешканні, обов'язок усунути перешкоди в користуванні майном, обмеження кривдника у спілкуванні з дитиною тощо (ст. 53 Стамбульської конвенції) [2]. Такі приписи спрямовані на усунення умов, які стали тригером для інцидентів домашнього насильства, та дозволяють перервати так зване «коло насильства».

Важливо підкреслити, що, у разі запровадження таких засобів, держава не зобов'язана забезпечувати кривдників місцем тимчасового перебування [3].

Завдяки запровадженню, в результаті законодавчої реформи, наведених вище міжнародних стандартів та кращих світових практик працівники уповноважених підрозділів органів Національної поліції України отримали право виносити терміновий заборонний припис стосовно кривдника, який вчинив домашнє насильство [4].

Також до спеціальних заходів протидії домашнього насильства відносять взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, а також направлення кривдника на проходження програми для кривдників. Потрібно зазначити, що кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників, а також така особа може відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою

на добровільній основі. З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб [3].

Крім попередження та захисту постраждалих осіб, невід'ємним елементом механізму протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі є розвиток системи допомоги, зокрема шляхом розбудови системи соціальних послуг для таких осіб. Стамбульська конвенція передусім вказує на такі засоби та служби підтримки як:

- забезпечення недискримінаційного доступу жертви до належної зрозумілої інформації: постраждалі особи мають бути поінформовані доступною мовою про наявні служби, до яких вони можуть звернутися, а також послуги, які вони можуть отримати. Доцільно, щоб таку інформацію вони отримували також і від співробітників поліції;

- шелтери (притулки та кризові центри для тимчасового безпечного проживання постраждалих осіб): держава має забезпечити розвиток мережі шелтерів у достатній кількості та за належного географічного розташування, щоб врахувати потреби як міських, так і сільських мешканок. Передусім йдеться про два види шелтерів – для жертв домашнього насильства та жертв зґвалтування та інших статевих злочинів;

- телефонні гарячі лінії допомоги та інші загальні та спеціальні служби підтримки: Стамбульська конвенція, зокрема, зобов'язує держави гарантувати функціонування загальнодержавних цілодобових (24/7) безоплатних телефонних ліній допомоги для надання консультацій, конфіденційно або з належним урахуванням анонімності, стосовно всіх форм домашнього насильства чи насильства щодо жінок [2].

Такі телефонні гарячі лінії часто є дуже необхідними, адже через них особа може дізнатися необхідну інформацію і отримати допомогу.

В Україні до спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, віднесено притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам, та інші служби підтримки, призначені виключно для постраждалих осіб [5].

Допомога людям, які постраждали від домашнього насильства є дуже важливою. В українському суспільстві спостерігається тенденція не

розголошувати, приховувати проблему сімейного насильства. Цьому сприяють глибоко вкоріненні дискримінаційні стереотипи про те, що насильство в сім'ї - це "сімейна справа", до якої не варто втручатися "стороннім".

Література

1. Харитонova О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. *Науково-практичний посібник*. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. С. 31.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) від 07.11.2011. - URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7.12.2017. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
4. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.08.2018 р. № 654. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18>
5. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF>

ЧАСТИНА ІІІ.

Асоційовані питання

*Олег АНДОНІЙ,
Анастасія БАРАН*
NastyaBaran@i.ua

ФОРМА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ, ЕЛЕМЕНТИ Й ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Уява про державу як організацію, що здійснює діяльність на основі закону почала формуватися ще при зародженні цивілізації. З ідеєю правової держави зв'язують пошук справедливої форми суспільного життя. Мислителі античності намагались виявити зв'язки державною владою з правом, які б забезпечували гармонійне функціонування суспільства. Вчені старовини що найбільш розумна форма гуртожитку людей, при якій закон є загальним для всіх громадян та для держави.

Державна влада, що визначає право і, обмежена ним, на думку древніх мислителів вважалась справедливою державністю. Арістотель писав «Там, де відсутня влада закону немає місця і (якій небудь) формі державного устрою». Крилатим вираженням Цицерона є те що «державна справа народу». Вчення Давньої Греції та Риму суттєво вплинули на вчення про форму держави і правову державу.

Прогресивними мислителями Нового Часу є Н. Макіавелі та Ж. Бодден. Макіавелі бачив можливість користуватись майном та безпеку для кожного головною завданням кожної держави. На думку Боддена забезпечення права та свободи є головним у державі.

Форма держави – поєднання способу організації та здійснення державної влади, методів її здійснення та форм зворотного зв'язку органів держави з населенням [1, с. 56]. Форма держави ділиться на: 1) державний

правління, 2) державний устрій, 3) державний режим. Кожен з цих елементів є невід'ємним для будь якої держави.

Ідея ідеальної форми правління були поширені ще з античності, наприклад Цицерон вважав найкращою формою правління республіку, тобто «справу народу». Протилежною думкою є думка Т. Гоббса, він вважав монархію ідеальною формою правління, через поширену у період Нового часу думку що «король не зрадить». Форма правління – організація верховної державної влади як передбачає порядок її утворення і діяльності, компетенцію і взаємозв'язок її органів, а також взаємовідносин з населенням країни [2, с. 100]. Вона ділиться на монархію та республіку. Монархія - це влада однієї людини, зазвичай вона є спадковою. Влада монарха може бути абсолютною або конституційною, тобто обмеженою. При абсолютній монархії влада монарха є необмеженою. Така влада може призвести до свавілля в державі наприклад як в Англії в 17 ст. та Франції 1789 р. В свою чергу конституційна монархія обмежує діяльність монарха. При конституційних монархіях монархи виступають як символ держави, наприклад як в Англії, Японії та ін. Республіка це влада народу, де він сам собі формує владу. Зараз більшість держав є республіками. Республіка поділяється на: президентську, парламентську та парламентсько-президентську. При президентській республіці головним є президент який формує уряд. Такими республіками є США, Росія та ін. Парламентська республіка – уряд формує парламент, парламент приймає закони, головним є голова парламенту. Хоча Велика Британія є монархією за своєю суттю вона схожа на парламентську республіку. Парламентсько-президентська республіка – повноваження є рівномірно поділені, президент формує уряд, який підзвітний йому та парламенту, парламент приймає закони на які президент може накласти вето. Україна є парламентсько-президентською республікою, завдяки різним історичним факторам.

На думку автора, не існує так званого «ідеального державного устрою», тому що для кожної країни потрібний свій устрій який буде їй підходити. Так для великих держав підходить федеративний та конфедеративний устрій для легшого здійснення влади, таким державами є Росія, США, Канада та ін.. Для країн меншими за площею та населенням кращим буде унітарний устрій, країнами з унітарним устроєм є Україна, Франція, Іспанія, Британія та ін. Цікавим фактом є те що існує лише 6 держав з населенням більше 50 млн. людей які є унітарними. Державний устрій – це елемент форми держави, який характеризує внутрішню структуру держави, спосіб її територіального поділу, співвідношення держави як єдиного цілого з її складовими частинами, міру централізації та децентралізації державної влади [3, с. 112]. Він ділиться на простий та складний устрій.

Простий устрій – це унітарна форма, при якій відсутні якісь відокремлення. Складний устрій – федеративний або конфедеративний устрій, при федеративному устрою характерні національно-державні утворення, а конфедеративний це зазвичай союз декількох держав під покровительством головної. Україна це унітарна на держава, але з одною особливістю як АР Крим який має певну автономію та парламент.

Питання державного режиму також було актуальне з античності до нашого часу. Арістотель поділяв державний режим на правильний та неправильний. До правильного належали : монархія, аристократія, політія, а до неправильного належали: тиранія, олігархія, демократія. Цікавим є те що зараз демократію вважають ідеальним режимом через владу народу та вираження інтересів громадян, хоча багато філософів вважають її абсурдною через те що народ може привести до влади погану людину. Карл Маркс розділяв державний режим на: первісно – общинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний, капіталістичний. Він був прихильником соціалістичного та комуністичного режиму, де вся влада належала робочому класу, тобто пролетаріату. Ця ідея хоч і звучить гарно про рівність всіх громадян, про здійснення пролетарської влади на ділі є утопією, яка не можлива для реалізації, доказом цього є історія, при якій соціалістичний режим пав разом зі своїми ідеями. Державний режим – сукупність засобів, прийомів реалізації державної влади що відображає її характер і зміст із точки зору відношення демократичних та авторитарних засад [2, с. 108]. Державний режим поділяється на демократичний та авторитарний. Демократичний режим це влада що здійснюється народом. Поширений в більшості країнах світу. Авторитарний режим це необмежена влада особи або групи осіб. Такий режим поширений в африканських країнах та країнах близького сходу, які в більшості є бідними. Цей режим поділяється ще набагато інших режимів таких як : військово-бюрократичний режим, корпоративний авторитаризм, тоталітарний авторитаризм, расова квазідемократія, тоталітарний режим та ін. В Україні діючим є демократичний режим.

Література

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Край, 2006. 188 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права. Київ: Кондор, 2006. 385 с.
3. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права. Харків: Право, 2009. 584 с.

«ВИНА»: ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО ТА ПРАВОВОГО ТЛУМАЧЕННЯ

В умовах морального занепаду, що простежується у креативному постмодерному соціумі, особливої значущості набуває проблема правового та морально-психологічного визнання вини. Проблемним виявляється нині пошук підстав правосуддя, правової свідомості та суб'єктивної вини за відсутності класичних моральних ідеалів й цінностей, як: сорому, розкаяння, сумління, відповідальності. Екзистенційний сенс правової категорії «вина» безнадійно застарів і потребує якісного переоцінювання та переосмислення в сучасному культурному просторі анонімної безвідповідальності.

Морально-філософська інтерпретація категорій «вина» і «винність» здійснюється з огляду на об'єктивні норми моралі і ґрунтується на внутрішньому визнанні особистої вини суб'єкта, з одного боку, і ступеня шкоди (страждання), що заподіяні оточуючим, – з другого. Мораль розглядає вину як психічний феномен, почуття. Саме усвідомлення людиною власної вини є необхідною та достатньою умовою її щиросердного розкаяння, визнання особистої винності, з'явлення з повинною. Останнє, до речі, розцінюється позитивним правом як пом'якшуюча обставина, що знижує ступінь винності і покарання правопорушника.

Вина ґрунтується на особистій мужності – одному зі стовпів моралі. Усвідомлення власної вини є неможливим без внутрішньої здатності перебороти себе, наступити на свою горділивість, взяти на себе відповідальність. Мужність дає можливість зрозуміти свою вину, прийняти її та існувати з нею. Отже, мати мужність визнати винність у правовому дискурсі означає перш за все мати мужність усвідомити особисту вину. Вина, що внутрішньо визнана, залишає по собі цілий слід супутніх емоцій, збуджених совістю. Муки совісті – це усвідомлення своєї винності, осмислення аморальності здійснених учинків, сором за те, що здійснив або хотів здійснити, за ті наслідки, які є чи могли б бути. Це співчуття до потерпілого, образа за себе, сором за принижену гідність [1, с. 205]. Муки совісті знаменують неприйняття себе як такого. Визнання своєї вини полягає в засудженні себе, каятті, явно вираженому жалкуванні про здійснене і намаганні не здійснювати наперед того, що заслуговуватиме на співчуття. Визнання своєї вини може приймати форму сповіді, полягає в усвідомленому прийнятті покарання, що спокутує вину, може перейти у рішучість [2, с. 264].

Таким чином, спостерігається певна особливість понять «вина» і «винність». Якщо вина має більшою мірою моральний зміст, то винність несе позитивно-правовий сенс. Усвідомлення вини має особистісний, інтимний характер, здійснюється шляхом рефлексії, в результаті самоаналізу, у той час як винність визнається під впливом соціуму і тільки відносно іншого. Проте чи означає це, що між виною і винністю є відношення причинно-наслідкової необхідності: визнаний винним, отже, усвідомив свою вину? Зовсім ні. «Після» – ще не значить «за причиною». Так само відчуття особистої вини в свою чергу ще не детермінує фактичну, правову винність особи, що її відчуває. До того ж, як слушно зазначає чилійський філософ С. Соммер, у всіх шарах суспільства є злочинці, яким вдається так успішно приховувати свою сутність, що закон не в змозі притягнути їх до відповідальності. За іронією долі подібні люди нерідко вважаються чесними зразковими громадянами. Отже, той, хто не спійманий, в очах суспільства не злодій [3, с. 153]. Сподіватися ж на те, що злочинець сам передасть себе в руки органів правопорядку, будучи не в змозі нести тягар власної вини, було б надто сміливо. Тому об'єктивна винність не завжди з необхідністю передбачає суб'єктивне розкаяння і моральну вину.

А. Камю в есе «Міркування про гільйотину» зазначає, що вбивця більшість часу відчуває себе невинним, коли вчиняє вбивство. Кожен злочинець виправдовує себе до суду. Він вважає себе якщо не правим, то принаймні виправданим обставинами. Він не думає і не передбачає; якщо він думає, то тільки про те, що буде виправданий повністю або частково. Як він може боятися того, що вважає абсолютно неймовірним? Він страшитиметься смерті лише після вироку, але не до вчинення злочину. Отже, для того аби закон(смертна кара) дійсно мав застрашливий характер, необхідно, щоб він не залишав жодного шансу вбивці, щоб заздалегідь навіть теоретично не припускав ніяких пом'якшуючих обставин [4, с. 154]. Тобто, А. Камю вважає жакливість процедури смертної кари, що покликана збудити у вбивці розкаяння і відчуття вини, як мінімум несвоєчасною, а тому некорисною. Особистий досвід кожного, хто був страчений через гільйотину, вже не стане у нагоді майбутнім авантюристам, а тому не має суспільної користі, лише нелюдську сутність. Слід вважати, що ступінь вини повинна бути жорстко і чітко окресленою у правовій свідомості саме майбутнього чи потенційного злочинця, а не злочинця, який отримав смертний вирок.

Йдеться про те, що людина, винність якої аргументовано доведено і визнано, в ідеалі повинна вважати вирок справедливим і усвідомлювати особисту вину. Саме тому правозастосування має бути справедливим з точки зору як членів суспільства, яке захищає себе від протиправних

посягань, так і тих, хто відповідно до цього підлягає покаранню, зазначає А. Потребчук [5, с. 111]. На його думку, у вченні Гегеля про покарання, так само, як і у вченні Канта, є моменти, які викликають заперечення. По-перше, де докази, що веління права завжди є розумними і що вони є втіленням абсолютного блага? В історії багато прикладів того, як точне слідування зовнішньо справедливим законам породжувало страждання і заподіювало шкоду. По-друге, якщо злочин має уявне існування і виявляє свою нікчемність через покарання, то чому покарання має характер заподіяння реального збитку і страждання злочинцю, чи не достатньо просто констатувати факт нікчемності? Навіщо потрібне покарання, якщо злочинець визнав свою вину і ліквідував розлад злочинної приватної волі з розумною загальною волею? [5, с. 114].

Почуття вини є свідченням емоційної залежності людини від скоєних або не скоєних нею вчинків. Вину слід розглядати як одну з категорій природного права, одну з підстав права взагалі. Однак вина та винність – це водночас і категорії позитивного права. Юридична винність означає певний легітимний статус, який набуває людина в результаті доведеного обвинувачення її в тому чи іншому правопорушенні, злочині. Отже, у Коментарі до Кримінального кодексу України винність розглядається як обов'язкова ознака злочину, що виражає його (злочину) внутрішній психологічний зміст – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків [6, с. 33]. У цій ознаці – «винність» – відбивається найважливіший конституційний принцип – суб'єктивного ставлення до вчиненого, тобто відповідальності суб'єкта злочинця.

Згідно зі статтями 23–25 Кримінального кодексу України залежно від інтелектуального та вольового змісту психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння закон поділяє на вину умисну і вину необережну [7]. Проте, приміром, С. Соммер, що розвив у практичній філософії поняття «моральна фізика», взагалі не схильний визнавати «неумисний злочин», «вину з необережності», «обмежену ступінь вини» тощо. Як в юриспруденції незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення, так, на думку С. Соммера, не можна виправдовувати людину, якщо вона не розуміє, що відбувається у глибинах її підсвідомості, тому що незнання є відносним. Завжди існує відповідна ступінь усвідомленого наміру. Отже, абсолютно безвинних, на думку мораліста, не існує [3, с. 152]. Також закон розцінює бездіяльність, що привела до негативних наслідків, як різновид правової вини, оскільки це свідомий умисний акт волі людини. Елементом об'єктивної сторони злочину може виступати і бездіяльність як свідомий вольовий акт поведінки людини [8, с. 480].

Водночас вина є умовою відповідальності як громадян, так і юридичних осіб. Проте сьогодення деконструктивна мораль відчуває

кризу відповідальності. Так, С. Соммер услід за Х. Ортега-і-Гассетом відмічає «повстання мас» як актуальний і найвагоміший чинник сучасності [3, с. 35]. На його думку, етап повстання мас змінюється тиранією мас. Притаманні останній недорозвинута індивідуальність і психічна неповноцінність представників юрби сприяють розвитку безвідповідальності, оскільки юрба анонімна і як наслідок безвідповідальна. Саме це і є одна з головних причин, що несвідомо ваблять людину до юрби. Натовп надає людині низку приємних можливостей, що заохочують її тваринні інстинкти, звільняє від моральних заборон та від пригнічення власних бажань за відсутності почуття вини. За подібного психічного самогубства абсолютні моральні норми і цінності зникають взагалі, і особа більш не відчуває загрози покарань з боку суспільства або права [3, с. 37– 39]. Той факт, що вина не відома буденній свідомості (на моральному рівні), веде до того, що невідомою вина стає і свідомості правовій (на рівні суспільно-правових, політичних відносин).

Отже зазначаємо, що юридична термінологія не відокремлює поняття «винність» від поняття «вина». В юриспруденції вина набуває етимологічних особливостей лише залежно від галузі права (кримінальне, міжнародне, цивільне), де тлумачення вини фізичної чи юридичної особи вказує на об'єктивні умови її діяльності чи бездіяльності. Правова інтерпретація вини обмежується вказівкою на «суб'єктивне, психічне ставлення особи» до власних дій та їх наслідків. При цьому вина виступає як така, що визнається обвинувачуваною особою автоматично і синхронно із легітимним доведенням вини особи в ході судового процесу.

Таким чином, відверто моральне поняття вини виявляється у правовому контексті практично позбавленим свого емоційного, інтимного, глибоко морального змісту, який інтуїтивно наближує його до понять розкаяння, спокути, сорому, сумління, відповідальності. Якщо в процесуальному праві вина – це результат раціонального, аргументованого та неспростовного доведення, то в етиці вина – це продукт внутрішнього відчуження і самоаналізування, критичного самооцінювання особи. Бути визнаним винним і визнати себе винним – не одне і те саме. Гегель розкривав необхідність визнання для розвитку самосвідомості, він пов'язував його з виходом індивіда за межі свого природного існування і формування самості, що здійснюється завдяки подоланню індивідом природного страху смерті. Філософ зауважував, що завдяки визнанню здійснюється перехід від суб'єктивного до об'єктивного, тобто перехід від ізольованого індивідуального стану до системи об'єктивних щодо індивіда правових відносин [9, с. 316].

Література

1. Этика. Мишаткина Т. В., Бражникова З. В., Мушинский Н. И. и др. ; под ред. Т. В. Мишаткиной. Минск : Новое знание, 2004. 509 с.
2. Гусейнов, А. А., Апресян Р. Г. Этика. М.: Гардарики, 2004. 472 с.
3. Соммер С. Д. Мораль ХХІ века. Пер. с исп. М.: Изд. Дом «София», 2004. 528 с.
4. Кестлер А., Камю А. Размышления о смертной казни. Пер. с франц. А. И. Любжина, П. И. Проничева. М. : Праксис, 2003. 272 с.
5. Потребчук, А. Справедливість покарання. *Філософська думка*. 2005. № 5. С. 111–123.
6. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Гавриш С.Б. та ін. ; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. 1152 с.
7. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Ю.С. Шемшученка. К. : ТОВ «Юрид. думка», 2007. 992 с.
8. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. Святоцький О.Д., Захарченко Т.Г., Сафулько С.Ф. та ін.; за заг. ред. С.Ф. Сафулька. К. : Вид. Дім«Ін Юре», 2008. Ч. 1. 616 с.
9. Гегель, Г. Система нравственности. *Политические произведения*. М.: Наука, 1978. С. 298–334.

Павло БІЛИК
Vika_Ch07@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА: ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ

Питання про виділення нових галузей права нині є дуже актуальним у юридичній науці. З приводу цього ведуться численні дискусії між провідними ученими юристами. У вітчизняній юриспруденції виникає інтерес до проблеми дуалізму права. Тому особливого значення набуває проблема вибору критеріїв, які слід вважати вирішальними для поділу права на галузі. Щодо пошуку цих критеріїв, то серед науковців загальноновизнаними вважаються предмет і метод правового регулювання. Із критикою наявних в літературі концептуальних підходів та поглядів до визначення галузі права виступає низка учених: В. Нарсецянець, О. Скаун, В. Ісаков, О. Ющик, А. Спаський, Ю. Оборотов. Але деякі з цих учених вважають, що окрім предмету і методу правового регулювання, також потрібно виділяти правовий режим, який є тим феноменом, що формує систему права та визначає у її складі певні утворення із системними ознаками – галузі, підгалузі, інститути, субінститути.

Правовий режим галузі права складається з великої групи однорідних суспільних відносин, які становлять окрему, відносно самостійну сферу суспільного життя (предмет галузі права). Для правового режиму галузі права характерна особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання, особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на дану сукупність норм (метод правового режиму).

Як юридична цілісність галузь права є відносно замкнутою, автономною підсистемою правового регулювання. Головне її призначення – забезпечити стосовно певної сфери суспільних відносин специфічний режим правового регулювання – сукупність характерних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів. Наявність подібного режиму дає можливість не тільки поєднувати норми права в одне ціле, надавати їм упорядкованого системного характеру, але й відрізнити одну галузь права від іншої.

При характеристиці галузей права слід враховувати, що для їх виділення недостатньо користуватись критерієм єдності предмета і методу правового регулювання. Цей критерій, який добре спрацьовує у сфері цивільного і кримінального права, не може штучно застосовуватись при характеристиці усіх галузей права. Особливо це стосується нових галузей права – космічного, екологічного, інформаційного, будівельного, військового, транспортного та інших, де врахування їх правових режимів має особливо велике значення.

Обрання правового режиму у якості критерію поділу права на галузі, дозволило поділити систему права на фундаментальні, профілюючі та комплексні галузі права. Фундаментальними (базовими) галузями права слід вважати конституційне право, цивільне право, кримінальне право, адміністративне право. Профілюючі галузі права поширюють свій регулятивний вплив на певні сфери соціального буття з використанням лише їм притаманного юридичного режиму. Перелік таких галузей права не є постійним, оскільки його визначити неможливо з об'єктивних причин — через розвиток права, його динамічний характер, зумовлений цивілізаційними процесами. Комплексні галузі права поєднують у собі як публічно-правові інститути, так і приватно-правові [1, с. 21].

З усіх новітніх галузей права, ми можемо виділити, ті які вже сформували ефективну нормативно-правову базу, реалізовані в законодавстві, і ті галузі, які є спірними у правовому співтоваристві і викликають масу питань про необхідність їх виділення в окрему галузь права. З уже сформованих можна виділити: інформаційне

право, екологічне право, космічне право, військове право, підприємницьке право.

На прикладі військового права ми можемо аргументувати необхідність існування цієї галузі окремо тим, що, основні інститути військового права (право бойової підготовки та застосування військ, право проходження військової служби, військово-дисциплінарне право) сформовані виключно за рахунок власних правових режимів. Військове право визначається як комплексна галузь права, що є системою загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки у військовій сфері, які встановлені та охороняються державою, регулюють суспільні відносини, що пов'язані з діяльністю воєнної організації суспільства і мають на меті забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності [2, с. 18]. Тому будучи приєднаним до галузі адміністративного права, військове право не змогло б знайти свого подальшого розвитку для ефективнішого регулювання відносин у військовій сфері.

З тих галузей, які тільки формуються, ми можемо виділити: освітнє право, спортивне право, медичне право, атомне право.

Найбільш суперечливим галузям, які представлені в науковій і навчальній юридичній літературі, самотійного місця практично не відводиться. Таке положення обумовлене досить гострими дискусіями серед учених-юристів щодо того, чи вважати ці галузі права самотійними чи ні.

Основним аргументом противників є те, що в цих галузях права відсутні власні предмет і метод правового регулювання суспільних відносин, що є головними критеріями галузевої диференціації.

Прихильники доводять необхідність виділення цих галузей права як самотійних, аргументуючи це тим, що вже сама природа й специфіка відносин, що складаються в сфері цих галузей, дають всі необхідні й достатні підстави для виділення їх як цілком сформованих правових галузей, що мають комплексний характер.

Переконливо, на наш погляд, довів С. Алексєєв, аналізуючи комплексні галузі права, як юридично змістовне явище, що формується завдяки цілеспрямованій законодавчій роботі і насамперед міжгалузевій кодифікації, яка насичує право міжгалузевими системними узагальненнями [3, с. 28].

Слід звернути увагу на те, що в сучасний період посилилася тенденція розвитку системи комплексних галузей права. Це викликано посиленням міжгалузевих зв'язків, ускладненням суспільного життя, виникненням потреби в інтеграції диференційованих суспільних відносин.

Напрямом майбутніх наукових досліджень у цій площині є з'ясування особливостей становлення комплексних галузей права в умовах сучасного розвитку національної системи права і законодавства.

На нашу думку, створення нових галузей права є потребою сучасності, це спричинено розвитком ринкових відносин, науково-технічним прогресом. Тому розподіл права на нові галузі надасть змогу ефективніше регулювати правові відносини у відповідних сферах діяльності.

Необхідність виділення нових галузей права ми б хотіли довести на прикладі ювенального права.

Новою уже сформованою, але не визнаною галуззю є ювенальне право. Нині воно знайшло підтримку в багатьох країнах Європи. Ювенальне право з усіх нових, але невизнаних галузей має найбільші шанси стати відокремленим від інших галузей. Ювенальне право виступає як система теоретичних та прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей та молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління.

Ювенальне право України пройшло складний, не завжди прогресивно-лінійний шлях формування. Його центральний інститут – правовий статус дитини – пережив вражаючу еволюцію від розуміння дитини як речі, що належить родині, до усвідомлення дитини як потенційної людини, до трактування дитини як об'єкта піклування та турботи аж до утвердження статусу дитини як самостійного, хоча й з особливими потребами, суб'єкта права [4, с. 28].

Комплексний критерій галузевого поділу системи права України, на основі якого зроблено висновок про наявність галузі ювенального права, включає: явно виражений, науково узагальнений і підтриманий державно-політичною волею суспільний інтерес; сферу та предмет правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються галуззю; мету та функції правового регулювання; специфіку правового впливу, а саме – співвідношення методів та способів правового регулювання (дозволів, зобов'язань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації. Також ця галузь права вирізняється поєднанням публічних та приватних засад, принципів, прийомів та засобів правового регулювання.

Тому виходячи з вищезазначеного, ми вважаємо, що ювенальне право досягло достатнього рівня розвитку, сформувало правові інститути і може стати самостійною галуззю права. Надання цій галузі самостійності надасть можливість забезпечувати міжнародні стандарти з прав захисту і охорони дитини. Адже, на даний час ця проблема є дуже актуальною в

нашій країні і при поточному законодавстві вона буде залишатись не вирішеною і набувати все більшого масштабу.

Втім, створенню нових галузей права заважає домінуюча концепція, яка присутня в сучасній юриспруденції про існування лише основних галузей права. Прибічники даної концепції категорично відкидають можливість існування відповідних вторинних, комплексних галузей права. Існуюча традиційна конструкція галузей права гальмує комплексне наукове вивчення нових суспільних правовідносин.

Негативне відношення до виділення нових галузей права неминуче і закономірно приводить до вакууму в області спеціальних правових досліджень і, як наслідок, до браку фахівців, які володіють спеціальними знаннями в даних галузях права.

Література

1. Мінка Т.П. Правовий режим як критерій поділу права на галузі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 18–21.
2. Богущкий П.П. Військове право у системі права України: автореф. дис... канд.юрид. наук: 12.00.01; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 23 с.
3. Алексеев С.С. Структура советского права. М.: Юридическая литература, 1975. 263 с.
4. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 40 с.

Христина ВАВРИК
cristinavavryk@gmail.com

СТАНДАРТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ПРОТИДІІ АГРЕСІЇ

Одним із ключових принципів міжнародного права, дотримання якого після 1945 р. стало головним завданням усіх членів міжнародної спільноти, є закріплений статтею 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй принцип утримання від застосування у міжнародних відносинах погрози силою або застосування сили. Цей принцип, сформульований правовстановлюючим документом ООН, виключає будь-яке звернення до силових методів як засобу міжнародної політики, окрім вжиття сили для самозахисту держави від зовнішньої агресії; або ж міжнародним співтовариством за мандатом Ради Безпеки ООН.

Заборона застосування сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої

держави (що згідно із статтею 1 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН і є визначенням агресії [1]) поширюється не лише на безпосередні заходи воєнного характеру, а й на непрямі заходи, які містять ознаки агресії (наприклад, постачання військової техніки, навчання та допомога в організації розвідки інсургентам всередині іншої держави). Варто відзначити втім, що надання інсургентам економічної допомоги не підпадає під визначення застосування сили [2, р. 318].

Відзначимо, що застосування сили як засобу міжнародної політики має певні категорії, відмінні за своїм правовим режимом. Найширше їх можна поділити на дві групи: такі, що відбуваються в умовах мирного часу, та такі, що відбуваються в час війни. Одним із найважливіших концептів Статуту ООН є те, що у разі порушення країною заборони на застосування сили таке діяння не призводить до настання війни, натомість є протиправним актом агресії, вчиненим у мирний час. Якщо держава, по відношенню до якої вчинено акт агресії, відповіла на неї та таким чином вдалась до права на самозахист, але при цьому не зайшла далі відбиття самої агресії, такі відносини слід розглядати як агресію, що була відбита самозахистом, але знову ж таки не війною. Якщо держава, що піддалась агресії, у відповіді на неї перевершила саму агресію (наприклад, не лише відтіснила війська держави-агресора зі своєї території, а й вторглась на територію держави-агресора), у такій ситуації, залежно від деяких додаткових кваліфікуючих ознак, може йти про застосування правового режиму війни [2, рр. 318–319]. Дана кваліфікація є особливо важливою з огляду на відмінності правових режимів мирного часу та війни щодо статусу третіх держав та їх можливості брати участь у конфлікті.

Важливим завданням світового співтовариства, відтак, є запобігання застосуванню сили державами всупереч положень Статуту ООН, на ранніх стадіях, поки таке порушення не призвело до розгортання широкомасштабного воєнного конфлікту.

В загальноприйнятій практиці стосовно держави, яка порушила заборону на використання сили як засобу зовнішньої політики, міжнародною спільнотою може бути вжитим один із п'яти механізмів. Перші три з них відомі ще «старому» міжнародному праву, тобто системі міжнародного регулювання, що діяла до завершення Другої світової війни. Решту два є новелами «нового» міжнародного права, тобто застосовуються в сучасній системі міжнародних відносин, створення якої пов'язано із заснуванням Організації Об'єднаних Націй.

Фундаментальним принципом правового режиму незастосування сили як засобу міжнародної політики є невизнання світовим співтовариством

будь-яких здобутків держави-агресора, отриманих внаслідок застосування сили. Таким чином першим наслідком є нікчемність усіх здобутків агресора.

Це закріплено, серед іншого, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, схваленою Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 року. Декларація вказує, що територія держави не повинна бути об'єктом надбання іншої держави внаслідок погрози силою або її застосування і що будь-яка спроба, спрямована на часткове або повне порушення національної єдності та територіальної цілісності держави або країни, або їхньої політичної незалежності, несумісна з цілями і принципами Статуту [3]. Принцип також реалізовано Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, згідно з статтею 52 якої, договір, укладення якого було здійснено внаслідок погрози силою або її застосування, вважається нікчемним [4]. Нікчемність будь-яких територіальних здобутків унаслідок агресії прямо сформульована ч. 3 статті 5 спеціального міжнародного акта – Резолюції 3314 (XXIX), що дає визначення агресії.

Іншим можливим наслідком порушення державою заборони на застосування сили може бути приєднання до конфлікту третіх сторін, що як відповідь можуть відмовитись від нейтралітету та застосувати стосовно держави-агресора примусові заходи. Такий обов'язок покладено на усіх учасників світового співтовариства зокрема й уже названою Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин, яка вказує, що держави мають співпрацювати задля недопущення використання сили як засобу політики.

У Главі VII Статуту ООН Рада Безпеки наділяється компетенцією визначати заходи невоєнного (йдеться про санкції), а також воєнного характеру, надаючи цьому органу право вимагати від держав-членів ООН виконання цих заходів. Компетенцію накладення санкцій закріплює стаття 41 Статуту, перелічуючи як приклади повне або часткове переривання економічних відносин, залізничного, морського, повітряного, поштового, телеграфного, радіо або інших видів сполучення, а також розрив дипломатичних зносин. Рада Безпеки ООН має право накладати й інші заходи, не пов'язані із залученням збройних сил для здійснення тиску на країну-агресора.

Історію застосування санкцій Організацією Об'єднаних Націй можемо умовно поділити на три періоди. Перший – від заснування ООН до 1990 р. – включає лише два випадки їх застосування – по відношенню до Південної Родезії (тепер – Зімбабве; 1966 р.) та ПАР (1977 р.). Предметом санкцій було торгове ембарго щодо певних видів товарів та озброєння. Другий період –

1990-ті рр. – характеризується застосуванням т. зв. всеосяжних санкцій – повної заборони торгових зносин із державою, що зазнавала впливу. Адресатами санкцій в цей період виступили зокрема Ірак (1990 р.), Югославія (1992 р.) та Гаїті (1994 р.). Наприкінці 1990-х, ООН переходить до т. зв. адресних санкцій, що означає накладення певних обмежень на окремі сектори економіки держави-агресора або щодо окремих осіб, наділених владними повноваженнями. Всього за історію застосування санкцій ООН, такі заходи впливу накладались щодо трьох десятків суб'єктів міжнародного права, переважна більшість – протягом останніх років.

Слід звернути увагу, що санкції ООН зосереджуються лише на невоєнній допомозі, наприклад через недотримання третіми державами зобов'язань перед державою-агресором. Тут простежується найважливіша відмінність між режимом війни та режимом «агресії та самооборони»: воєнний режим вимагає від третіх держав зберігати нейтралітет по відношенню до воюючих, у той час як підтримка держави, що піддалась агресії в «мирний» період є прийнятною.

Третім класичним наслідком агресії є накладення на державу-порушника обов'язку компенсувати усю шкоду, заподіяну державі-жертві внаслідок застосування сили. Хрестоматійними прикладами репарацій є стягнення, накладені на переможені держави за підсумками двох світових воєн. Проте конфлікти такого масштабу є рідкістю. Саме тому нам видається цікавим оцінити прецеденти стягнення компенсацій на користь держав, що постраждали у локальних конфліктах, на рішення колегіальних органів сучасної системи Організації Об'єднаних Націй. Відзначимо, що такі випадки не є численними, проте в якості прецеденту мають деяку вірогідність повторення для припинення виявів агресії у майбутньому [5, с. 62–63].

Таким чином, справа запобігання потенційним та припинення існуючих випадків застосування сили як засобу ведення закордонної політики є обов'язком усіх членів світового співтовариства, що покладається на них Статутом Організації Об'єднаних Націй. Спільним інтересом розвитку людської цивілізації є мирна еволюція, підтримання якої є найважливішим пріоритетом кожного учасника міжнародних відносин. Ситуація поглиблюється тим, що в умовах подальшої ескалації міжнародного напруження, її розвиток загрожує потрясіннями глобального характеру. Такому перебігу подій можна запобігти лише ефективним правозастосуванням із обранням відповідних засобів, що доступні сучасному міжнародному праву. Саме адекватна та виважена реакція міжнародної спільноти, виражена в усталених механізмах, може сприяти забезпеченню мирного розвитку людства.

Література

1. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. - URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml
2. Stephen C. Neff. War and the Law of Nations: A General History. Cambridge University Press, 2005. 443 p.
3. A/RES/25/2625 – Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. - URL: <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>
4. Історія держави і права. Історія юридичної науки 654. Vienna Convention on the Law of Treaties. - URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf
5. Макаrchuk A.B. Протидія агресії засобами сучасного міжнародного права: історико-правова розвідка. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 60–67. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2015_26_10

Тарас ГАРАСИМІВ

Garasumiv_@ukr.net

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування та розвиток громадянського суспільства суверенної національно-демократичної держави Україна – імператив її успішного розвитку. Правову державу як основу демократичної неможливо побудувати без розвинутого громадянського суспільства, так і громадянське суспільство не може існувати без правової держави. Характерологічною особливістю сучасного реформування є запровадження концепції сервісної держави в якій влада, зокрема судова, постає інструментом служіння людині.

Безумовно, становлення незалежної та неупередженої судової системи неможливе без довіри громадян до судових процесів і рішень, без підтримки інститутів громадянського суспільства, що сприятиме виробленню оперативного зворотного зв'язку між державою та соціумом. Відтак, особливої актуальності набуває пошук моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства та судової влади, яка здатна забезпечити партнерські відносини між державою та її громадянами, стимулювати громадянську активність і, у кінцевому підсумку, гарантувати підвищення авторитету та довіри соціуму до судової влади.

Формування громадянського суспільства та правової держави висуває низку проблем, які доконче вирішити у процесі реалізації судово-правової реформи. Визначальними завданнями цієї реформи є підняти соціальний престиж суду, поставити його у незалежне становище, зробити його надійним гарантом кожної людини та забезпечити справедливе правосуддя. Як слушно зауважує В. Четвернін, «основні механізми саморегулювання громадянського суспільства – це вільний ринок (економічний механізм), політична свобода і вільний доступ до незалежного правосуддя (юридичний механізм)» [1, с. 628].

В Україні, яка обрала громадянське суспільство одним зі стратегічних пріоритетів суспільного розвитку, актуальним є формування сильної та незалежної судової гілки влади, спроможної швидко й ефективно реагувати на всі суспільні потреби, задовольняти інтереси громадян – забезпечуючи справедливе правосуддя. З метою оперативної реалізації судової реформи, постає об'єктивна необхідність пошуку модусів підвищення ефективності взаємодії між органами судової влади та інститутами громадянського суспільства. Конструктивний вплив громадянського суспільства, зокрема, й виконання ним контрольної функції, має стати потужним каталізатором цього процесу та гарантією дотримання відповідних міжнародних стандартів.

Беручи до уваги складні умови перехідних економічних відносин й модернізацію публічної влади можемо стверджувати, що становлення незалежної та дієвої судової влади в Україні не зможе відбутися без прямої та активної ролі соціуму. Тим самим шлях до зміцнення громадянського суспільства має проходити через пряму участь громадян у політичному житті держави та організації відповідальної судової влади [2, с. 245–246].

У правовій державі суди покликані встановлювати та підтримувати атмосферу законності й правопорядку, виступати своєрідним арбітром між державою і людиною, а також до певної міри між різними гілками влади [3, с. 58]. Отже, судова влада будучи інтегрованою в державний механізм, здійснює функцію посередника в соціальних конфліктах між учасниками суспільного життя та являє собою достатньо ефективний засіб їх розв'язання. У цьому вбачається визначальна соціальна цінність правосуддя та головна причина «конституювання» інститутами громадянського суспільства судової влади. Водночас, судова влада та інституції громадянського суспільства як обов'язкові системні компоненти правової держави мають причинно-наслідковий зв'язок, що виступає об'єктивною умовою їх ефективного функціонування. У державі, в якій відсутня громадянська ініціатива, не може бути незалежної судової влади, а нігілістичні настрої масової свідомості щодо легальних (правових) форм

задоволення власних потреб й захисту інтересів знищують об'єктивні основи існування судової влади [5, с. 243]. Отже, розвиток одного феномену є неможливий без адекватних змін іншого, що в цілому забезпечує їх еволюцію та сприяє утвердженню правової держави.

Звідси, ступінь самостійності, незалежності й авторитету судової влади визначається рівнем правосвідомості та правової культури суспільства, його історичними особливостями, традиціями, пануванням тоталітарної або правової державності. Як справедливо відзначають Л. Наливайко та В. Олійник, в Україні існує вагома демократична спадщина при тонкому прошарку демократичних традицій, і тому лише на сучасному етапі становлення правової держави можемо говорити про створення реальних основ демократизму. Відтак видається, що основне завдання при дослідженні судової влади, її ролі у розвитку громадянського суспільства в нашій державі полягає в пошуку та реконструкції тих демократичних принципів, які лежать в основі національної правової культури і можуть бути розвинені у процесі позитивної взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства [3, с. 58]. Адже, і становлення незалежної судової влади як обов'язкової ознаки правової держави, так і розвиток інститутів громадянського суспільства мають спільну місію – зміну поведінки соціуму, які передбачають елімінацію широко поширених стереотипів масової правосвідомості щодо соціальної активності людей.

Важливою проблемою у період становлення та розвитку правової держави, формування громадянського суспільства постає проблема сутності судової влади і гарантій забезпечення її незалежності. Позаяк, саме незалежність судової влади України загалом та суддів зокрема є однією з вагомих демократичних засад суспільства, реалізація якої – необхідна умова побудови правової держави. Функціонування самостійної й авторитетної судової влади, яка відповідає європейській системі цінностей та стандартам захисту прав людини, є визначальною передумовою існування демократичного суспільства, що керується верховенством права [4].

Світова практика сучасних демократичних країн показує, що судова влада – це результат політичного компромісу, який досягається між законодавчою та виконавчою владою. Синхронно незалежна судова влада – це результат компромісу, що досягається між державою та громадянським суспільством. Адже, саме за допомогою відповідних інститутів громадянського суспільства попереджається й не допускається виключна підлеглість судової влади державі в особі її органів чи посадових осіб. С. Прилуцький шукаючи балансу між державою та громадянським суспільством вважає, що спільний компроміс між ними у питаннях організації судової влади та здійснення правосуддя здійснюється, передусім,

у формі громадянського контролю. Зокрема, суспільство має реалізовуватися через відповідні механізми організації суддівського корпусу, шляхом безпосередньої участі представників громадянськості (присяжних). Рівновазі між суспільством та державою повинна сприяти адвокатура як незалежний правозахисний інститут громадянського суспільства, що має виступати важливою опорою судової влади. Окрім того, громадський контроль над судовою владою має здійснюватися через відкритість правосуддя (гласність та відкритість судочинства), доступність засобів масової інформації до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [5, с. 236].

Зосереджуючи увагу на проблемах налагодження взаємодії громадськості та судової влади, слід прийняти за аксіому, що доконечною умовою є транспарентність судової влади. Більшість вчених сходяться на думці, що транспарентність є однією з основних засад усіх гілок влади, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства в сучасному світі. Транспарентність як засадниче поняття в тісному взаємозв'язку поєднує декілька категорій, таких як: прозорість, відкритість, гласність, доступність, громадську участь тощо, які визначають форми та способи функціонування державної влади у демократичній державі.

Таким чином, дослідження форм взаємодії судової влади та інститутів громадянського суспільства, які забезпечують участь громадян у суспільно-політичному житті, транспарентність і відкритість влади виявляється важливим механізмом становлення правової держави й формування інституту демократичної громадянськості.

Громадянське суспільство це – процес, який вимагає суспільно-громадянських зусиль щодо його підтримки та відтворення у нових актуальних формах. І саме транспарентність і відкритість судової влади є важливими механізмами цього демократичного процесу.

Література

1. Проблемы общей теории государства и права: учебник для юридических вузов. Москва: Норма-ИНФРА, 1999. 832 с.
2. Гриценко І. С., Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 241–249.
3. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства. Дніпро: Дніпроп. держ. унт внутр. справ, 2019. 192 с.

4. Баронін Д. Б. Суд у системі суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 28(3). С. 144–146.
5. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Кримінальне право та кримінологія*. 2010. № 1. С. 236–243.

Назар ГУК
huk1998@gmail.com

ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ ЯК ІНСТИТУТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Пріоритетами судової реформи в Україні, розпочатої в 2016 р., є підвищення авторитету та довіри громадськості до судової влади, забезпечення справедливого і неупередженого правосуддя, гарантування ефективного судового захисту, гармонізація етичних й професійних стандартів національного судочинства із міжнародними. Це, безумовно, стане запорукою забезпечення верховенства права, законності та захисту прав і свобод кожної людини й громадянина, сприятиме ефективній протидії корупції, залученню іноземних інвестицій тощо. У контексті реалізації судової реформи запроваджується низка новацій, які спрямовані на формування дійсно незалежної та справедливої судової системи в нашій державі.

Зокрема, до такого новаторства належить реорганізація Вищої ради юстиції й створення на її базисі якісно нової інституції – Вищої ради правосуддя, – державного органу, який обіймає низку надзвичайно важливих повноважень, націлених на забезпечення незалежності судової влади, її діяльності на основах відповідальності, підзвітності перед соціумом, формування високопрофесійного та добросовісного корпусу суддів, дотримання норм Конституції України та національного законодавства, а теж професійної етики в суддівській та прокурорській практиці (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1], частина перша ст. 131, пункт 161 Перехідних положень Конституції України (у редакції від 30.09.2016) [2], Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII [3]).

Істотні відмінності між Вищою радою юстиції та її правонаступницею – Вищою радою правосуддя полягають у значимості та кількості завдань останньої, рівні відповідальності й підзвітності суспільству за делеговані їй повноваження. Зважаючи на це, постає необхідність наукового аналізу правового статусу Вищої ради правосуддя, її функцій, повноважень, особливостей взаємодії з іншими органами влади, а теж дослідження

внутрішньої структури та специфіки організаційно-правового забезпечення її адміністрування її діяльності.

Правовий статус Вищої ради правосуддя – це доволі складна комплексна категорія, що охоплює нормативно визначений обсяг компетенції цього суб'єкта, мету, завдання й функції його діяльності, а теж окреслює особливості взаємодії цього органу з іншими суб'єктами права та визначає місце Вищої ради правосуддя в системі органів державної влади. Нами обґрунтовано, що правовий статус Вищої ради правосуддя передбачає собою дві визначальні особливості: 1) це орган державної влади з особливим статусом, який на постійній основі функціонує у системі правосуддя України; 2) це орган суддівського врядування. Відповідно, піддається критиці науковій позиції стосовно доцільності віднесення Вищої ради правосуддя лише до органів суддівського самоврядування [4, с. 33].

Суддівське врядування є процесом упорядкування судової влади, що реалізовується незалежним державним органом у межах делегованих йому функцій шляхом ухвалення колегіальних рішень й ґрунтується на принципах верховенства права, рівності, прозорості, ефективності, взаємодії з державними інституціями, громадянським суспільством та відповідальності перед громадянами.

Взаємозв'язки Вищої ради правосуддя доцільно, на нашу думку, класифікувати за суб'єктним складом: 1) органи державної влади та їхні посадові особи; 2) органи місцевого самоврядування та їхні посадові особи; 3) органи судової влади; 4) органи суддівського самоврядування; 5) інші інститути системи правосуддя; 6) інститути громадянського суспільства, громадськість; 7) міжнародні інституції.

За критерієм функціонального призначення основними напрямками взаємодії Вищої ради правосуддя з іншими суб'єктами права є: а) організаційне забезпечення діяльності Вищої ради правосуддя; б) кадрове забезпечення суддівського корпусу; в) забезпечення притягнення прокурорів й суддів до відповідальності; г) нормативне забезпечення незалежної судової влади; д) інформаційне забезпечення Вищої ради правосуддя; е) фінансове забезпечення Вищої ради правосуддя та інших органів судової влади; ж) міжнародна співпраця [5, с. 57].

Повноваження Вищої ради правосуддя пропонуємо диференціювати:

▣ відповідно до об'єкта впливу: 1) повноваження стосовно суддів; 2) повноваження щодо прокурорів;

▣ залежно від порядку виконання: 1) повноваження, які здійснюються шляхом ухвалення рішення більшістю голосів присутніх на засіданні членів; 2) повноваження, що реалізуються шляхом прийняття рішення більшістю

від усього складу Вищої ради правосуддя; 3) повноваження, які виконуються через прийняття рішення кваліфікованою більшістю голосів;

□ за джерелом виникнення: 1) повноваження, які Вища рада правосуддя здійснює за власною ініціативою; 2) повноваження, які Вища рада правосуддя виконує за ініціативою інших суб'єктів;

□ за функціональним призначенням: 1) повноваження у напрямі формування суддівського корпусу й кар'єрного росту суддів – участь у формуванні суддівської спільноти; ухвалення рішення щодо переведення судді з одного суду в інший; прийняття рішення про тимчасове відсторонення судді від виконання правосуддя; ухвалення рішення про звільнення судді зі займаної посади; 2) повноваження стосовно притягнення прокурорів й суддів до відповідальності – виконання дисциплінарного провадження; надання згоди на затримання судді, прокурора або утримання їх під вартою чи арештом; прийняття рішення щодо тимчасового відсторонення судді від здійснювання правосуддя; 3) повноваження зі забезпечення незалежності суддів й авторитету правосуддя – ухвалення рішення щодо порушення суддею або прокурором вимог відносно несумісності; надання обов'язкових до розгляду консультативних висновків стосовно законопроектів із питань утворення, реорганізації або ліквідації судів, судоустрою та статусу суддів; узагальнення пропозицій судів, органів й установ системи правосуддя щодо законодавства відносно їх статусу і функціонування, судоустрою та статусу суддів; 4) повноваження у напрямку інформаційного та організаційного забезпечення діяльності органів та інститутів системи правосуддя – погодження кількісного складу суддівського корпусу; затвердження й погодження передбачених національним законодавством нормативних актів; погодження кадрового забезпечення Державної судової адміністрації України та інше.

Організаційно-правове забезпечення діяльності Вищої ради правосуддя – це зовнішньо націлена система заходів, ціллю котрих є забезпечення й гарантування оптимальних умов діяльності цього органу, що застосовуються уповноваженими на це суб'єктами у відповідності до чинного національного законодавства [3].

Адміністрування Вищої ради правосуддя – це планомірна, внутрішньо організована, управлінська та контрольна діяльність осіб, які займають відповідні адміністративні посади у Вищій раді правосуддя. Їх основною компетенцією є прийняття ефективних управлінських рішень з метою забезпечення належного функціонування цього органу та оперативного виконання покладених на нього завдань.

Секретаріат Вищої ради правосуддя – це організаційно об'єднана сукупність управлінь і відділів, що мають внутрішню ієрархічну структуру,

включають штат працівників на чолі із керівником, робота котрих спрямована на забезпечення безперервної діяльності цього органу шляхом здійснення обслуговуючих й консультативних функцій, виконання організаційного, інформаційно-довідкового, науково-аналітичного, матеріально-технічного та іншого забезпечення Вищої ради правосуддя [4].

Основні етапи формування складу Вищої ради правосуддя передбачають: 1) оголошення щодо початку прийому заяв від претендентів (кандидатів) на посади членів Вищої ради правосуддя; 2) подання претендентами (кандидатами) на заміщення вільних посад заяви стосовно обрання (призначення) на посаду члена Вищої ради правосуддя та інших документів, визначених національним законодавством; 3) проведення спеціальної фахової перевірки щодо кандидата; 4) обрання та призначення кандидата на посаду члена Вищої ради правосуддя; 5) процедура складення присяги обраною особою на посаду члена Вищої ради правосуддя [6, с. 27].

Адміністративними посадами у Вищій раді правосуддя є посади Голови, керівника секретаріату та їх заступників. Адміністративні посади відрізняються від інших своїми функціями – управлінською та контрольною. За функціональною ознакою повноваження Голови Вищої ради правосуддя класифікуються на: управлінські та контрольні повноваження; організаційні повноваження; представницькі повноваження; повноваження у напрямі фінансового забезпечення; повноваження щодо формування суддівського корпусу; інші повноваження, передбачені законом. Зі свого боку, повноваження керівника секретаріату Вищої ради правосуддя за функціональною ознакою диференціюються на наступні групи: організаційні повноваження; управлінські та контрольні повноваження; представницькі повноваження; повноваження щодо дисциплінарної відповідальності працівників; кадрові повноваження; інформаційно-аналітичні повноваження; інші повноваження [4, с. 67].

Визначений у Конституції України та чинному національному законодавстві правовий статус Вищої ради правосуддя аргументується природою виконуваних нею функцій – державного управління в сфері формування суддівського корпусу, прямій участі в адмініструванні судів, дисциплінарної відповідальності суддів й прокурорів, які належить до публічних завдань держави. Все це визначає незалежну, невідзвітну та невідконтрольну іншим органам державної влади сутність Вищої ради правосуддя. Відтак, незалежність Вищої ради правосуддя формується на основі незалежності її членів, які не підконтрольні й не відзвітні суб'єктам, що їх призначили.

Конституційно-правова природа та особливий статус Вищої ради правосуддя визначають принципи її формування. Порядок формування,

закріплений в Конституції України, дає можливість до таких принципів віднести принцип субсидіарності номінаційних повноважень гілок влади у контексті системи «стримувань та противаг», а теж принцип взаємодії з інститутами громадянського суспільства у процесі формування цього органу. Позаяк, Вища рада правосуддя складається із 21 члена, які є представниками не лише органів влади, а теж прокурорської системи та громадянського суспільства – адвокатури, юридичних закладів вищої освіти та наукових установ. Слід також зауважити, що якісне оновлення складу Вищої ради правосуддя з переважною більшістю суддів, які обираються самими суддями, повністю відповідає європейським стандартам.

Діяльність Вищої ради правосуддя повинна здійснюватися на принципах законності, демократизму, об'єктивності, гласності, колегіальності, гуманізму, а теж принципах його функціональної та організаційної незалежності. Останній має бути забезпечений відповідними гарантіями. Тому, до конституційно-правових діяльності Вищої ради правосуддя слід віднести і гарантії діяльності цього органу. Такі гарантії схематично можна поділити на матеріально-правові, процесуально-правові й соціальні.

Отже можемо стверджувати, що Вища рада правосуддя є важливим чинником становлення демократичної судової влади в Україні, ефективної реалізації судової реформи, забезпеченні незалежності судів і суддів, впровадженні міжнародних стандартів у процес формування судового корпусу, а в підсумку – забезпеченні права громадян на справедливий судовий захист й верховенства права, гарантованих Європейською конвенцією зі захисту прав та основоположних свобод людини. Очевидно, що це лише початок шляху, втім обраний курс відповідає світовим стандартам діяльності судової системи та повинен принести позитивні результати.

Література

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон від 02.06.2016 № 1401-19. База даних «Законодавство України» / ВР України. - URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення 18.11.2019 р.).
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. - URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page> (дата звернення 19.11.2019 р.)
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон від 21.12.2016 № 1798-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. - URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення 18.11.2019 р.).

4. Халюк С. О. Конституційно-правовий статус Вищої ради юстиції: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ. Нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 213 с.
5. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2005. 200 с. (дата звернення 20.11.2019 р.).
6. Гончаренко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Вищої ради юстиції: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 2014 с.

Валентин ДАВИДЮК
dan@ukr.net

ПРАВОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОСВІДОМОСТІ

В останнє десятиріччя помітно розширилося вивчення права в різних освітніх установах, і є можливості якісного поліпшення його. Вивчення питань права повинно бути обов'язковим у всіх установах, працюючих з підлітками і молоддю. Позицією самого діючого, його ідентичністю визначаються ситуації у правовому просторі. Від його цілей, ціннісних установок, особистих пристрастей залежить вибір того або іншого засобу дії. Знайомство з правовими ситуаціями як ситуаціями вибору, аналіз позиції і дій людини, що є їх суб'єктом, створює умови для особового самовизначення – для пошуку відповіді на запитання «Хто я, чого я хочу?».

Людина, яка діє в суспільстві, виявляється суб'єктом багатьох типів правових відносин – цивільних, адміністративних, трудових, сімейних тощо. Використання в навчанні відповідного правового матеріалу сприяє формуванню складного багатовимірного уявлення про себе, протіканню процесу ідентифікації. Необхідність діяти з урахуванням позиції інших людей, з урахуванням правових норм стає умовою для розвитку «Я» людини, як складно-організованого відносно «Я» інших людей. Якщо в новий час проблема ідентичності зводилася до того, щоб побудувати і потім охороняти і підтримувати власну цілісність, то в сучасному світі не менш важливо уникнути стійкої фіксації на якійсь одній ідентичності і зберегти свободу вибору і відкритість новому досвіду. Але якщо раніше психологічна ригідність (жорсткість) нерідко допомагала соціальному виживанню, то тепер вона частіше йому шкодить. Самоідентичність все більше сприймається сьогодні не як якась тверда, раз і назавжди сформована даність, а як незакінчений проект, що розвивається [3]. В

умовах швидко змінного соціуму і зростаючої тривалості життя особа просто не може не самооновлюватись, і це не катастрофа, а закономірний соціальний процес, якому відповідає нова філософія часу і самого життя.

Проблема визначення людиною свого місця в світі має безпосереднє відношення до питання про те, з якою реальністю вона себе ототожнює, в яку просторово-часову структуру вона поміщає своє існування. У зв'язку з проблемою ідентифікації суб'єктивного часу індивіда з часом Іншого необхідно зупинитися на багато рівності самого поняття «Інший». В якості останнього може виступати як суб'єктивна буттєва структура (Інший як інше «я»), так і об'єктивна буттєвість (соціальний простір-час якої-небудь держави, нації, певна історична епоха, світ в цілому і світовий час, Бог і божественний час, або трансценденція тощо). В залежності від того, що вкладається в поняття «Інший», індивід може жити в одному часі з іншою людиною (або групою людей), зі своєю країною (у ритмі її соціального життя), відносити себе до певної історичної епохи, відчувати себе злитим зі світовим часом.

Дві людські істоти, що живуть в єдиному темпоральному потоці, повинні виявляти високий ступінь взаєморозуміння, внутрішнього споріднення, тобто між ними встановлюється, по виразу М. Бубера, «сутнісний зв'язок», в якому межі індивідуального буття виявляються прорваними [1, с. 97]. В стані «відвертості суті для суті» і виникає феномен особливого «простору-часу для двох». Ідентифікувати себе з чим-небудь – означає злитися з вибраним об'єктом, інтегрувати його в себе або стати його частиною, а якщо це безліч об'єктів зі схожими властивостями, то стати одним з них. Таким чином, ідентифікацію можна розглядати і як різновид інтеграції, об'єднання. Останнє ж на мові людських відчуттів означає прийняття, любов.

Феномен ототожнення індивідуального часу зі світовим подається у філософських ученнях Н. Бердяєва, С. Франка, К. Ясперса. Час бердяєвської людини знаходиться в прямому контакті зі світовим часом. Передумовою того, що Всесвіт може входити в людину, ним асимілюватися, пізнаватися та досягатися, на думку мислителя, виступає та обставина, що людина «є весь склад Всесвіту, всі її сили і якості» [2, с. 78 – 79]. Тим самим Н. Бердяєв указує на високий ступінь спорідненості суб'єктивного і об'єктивного початків і їх фактичну нероздільність, взаємопроникнення. Бердяєвському вченню про мікро- і макрокосми близька філософська позиція С.Л. Франка, який вважав, що в суб'єктивному бутті спочатку закладений один з основоположних законів Всесвіту – «єдність нарізності і взаємопроникнення» [6, с. 335]. Згідно із цим законом, «безпосереднє самобуття» (так С. Франк називає сферу суб'єктивного)

природним чином перебуває одночасно в якості як самого-в-себе і для-себе-існуючого і при цьому все ж таки злитим зі світовим часом.

Подібно Н. Бердяєву і С. Франку, К. Ясперс також визнає первинний зв'язок людської суті з трансцендентною основою. Проте при цьому мислитель говорить про свідому інтеграцію чужого в особисте буття, при якій це чуже (воно ж інше) стає частиною життя індивідуума, так само як і він виявляється частиною цього іншого [7, с. 169]. Результатом ототожнення індивідуального часу з космічним часом і трансценденцією стає, по К. Ясперсу, досягнення справжньої свободи людської істоти. Особливий інтерес представляє випадок, коли в ролі Іншого для суб'єкта виступає він сам. Як правило, в акті самопізнання, коли використовується прийом самовідторгнення з метою проведення рефлексії, людина природним чином стає об'єктом (тобто Іншим) для самого себе. Досліджуючи глибини свого «я», індивід здатний знаходити в собі як єдиному, монадичному початку множинне, тим самим створюючи передумови для розвитку цілого спектра нових відносин зі своєю суттю. Інший в мені - це щось в корені інше, ніж Інший поза мною. Моє Іншене можна ігнорувати. Воно примушує мене кожен момент часу зважати на нього, вибудовувати певну модель (стратегію) взаємин. Подібна модель інтровертивної комунікації присутня в роботі М. Хайдеггера «Буття і час», де діалог Я з Іншим здійснюється усередині «наявного буття» - сфери виключно суб'єктивного [8, с. 111].

Як одна з підсистем ментальності виступає правосвідомість – модель світу з точки зору правових аспектів. Правосвідомість, по суті, відображає ідентифікацію індивіда, з одного боку, з державою, з його встановленнями, з обмеженнями, що накладаються суспільством, з іншого боку, в широкому сенсі, це та частина ментальності, яка встановлює норми про добро і зло, справедливість, моральний борг, компроміси між собою й іншими. Ці дві сторони правосвідомості можуть виявитися такими, що конфліктують, якщо в ментальності закладено, що норми, які встановлюються державою і справедливість не ідентичні. Це може викликати подвійне відношення до дійсності. У такій формі існує українська правосвідомість як частина української ментальності. Правосвідомість як частина народної свідомості, ментальності володіє в цілому її властивостями, є сконструйований людиною простір сенсів, що формується на основі образів дійсності. Ці образи, у свою чергу, відбираються, фільтруються заданими в конкретному суспільстві, нації системами координат – нормами.

Правове регулювання охоплює всі сфери суспільного життя. Діюча в суспільстві людина є суб'єктом багатьох типів правових відносин – цивільних, адміністративних, трудових, сімейних та інших.

Використовування в навчанні відповідного правового матеріалу сприяє формуванню складного багатовимірного уявлення про себе, проходженню процесу ідентифікації. Необхідність діяти з урахуванням позиції інших людей, з урахуванням правових норм стає умовою для розвитку «Я» дитини як складно-організованого щодо «Я» інших людей. Право як учбовий зміст задає умови для розвитку здібностей, що істотним чином відрізняються від здібностей, що формуються на науковому змісті, зокрема на матеріалах інших курсів соціально-гуманітарного циклу – це розвиток уявлення про себе і Я-концепції.

Для конструктивної побудови «Я-концепції» необхідно мати відповідну інформацію про загальні людські якості та особистісні характеристики. Такого роду інформацію учні здобувають через вивчення історії, літератури, курсів «Основи правознавства», «Психологія спілкування», «Основи філософії». Самопізнання дає змогу краще зрозуміти інших, а також це ключ до самостворення, самоосвіти, саморозвитку. Отже, набуваючи досвіду вирішення внутрішньо особистісних протиріч, гармонізації свого внутрішнього світу, кожна особистість осмислює діапазон засобів вирішення своїх життєвих завдань, набуває навичок взаємодії з оточуючим світом і це відкриває доступ до потенційних особистісних ресурсів й допомагає динамічно змінювати стратегію поведінки в різних ситуаціях життєвого простору. Крім того, робота з правовим змістом створює умови для формування ряду здібностей, пов'язаних з розвитком мислення і мови, які якраз і складають основу ідентифікації людини ще з одного боку – правового. Здатність проектувати норму на конкретну ситуацію і бачити конкретне через призму норми – абсолютно унікальна здатність до ідентифікації, що виникає саме у галузі права і базується на особливому типі мислення (критичне мислення). Цей тип мислення забезпечує аналіз ситуацій відкритого типу: у них немає еталонного рішення, вони пов'язані не тільки з традиційними розумовими операціями, але із ціннісним вибором, з визнанням множинності правильних рішень. Принципова відмінність правових курсів полягає в тому, що мислення в них формується усередині практичних дій з аналізу ситуацій, тобто формується як сторона практичної свідомості.

У сфері права потрібна розгорнута аргументація своїх думок, використання особливих мовних засобів для посилення дії на слухача, будування і вербальне оформлення складних багаторівневих логічних висновків. Знайомство з кращими зразками правової риторики, проби самостійної організації складних мовних періодів – може і повинно відкритися людині у вигляді можливості побудови моделі власної дії [4, с. 8].

Таким чином, робота з учбовими курсами права забезпечує розвиток у людини уявлень про себе, відношення до себе і співтовариства людей, засвоєння загальноприйнятих і вироблення особистих ціннісних орієнтацій, правил і норм поведінки, способів дії в суспільстві, а також розвиток мислення і мови. Все це разом робить вплив на формування правової свідомості людини.

Масова суспільна правосвідомість, що базується на традиційних духовних принципах добра й справедливості, стає одним із провідних чинників підтримки належного правового порядку в країні. При цьому ідентифікація правосвідомості кожного індивіда та суспільної правосвідомості як явища та вплив цих явищ на дотримання високих принципів справедливості і правопорядку здійснювалася протягом розвитку всього людства.

Така ідентифікація базувалась на визначенні основних духовних цінностей та їх відповідності правотворчій діяльності державі і настроям та правосвідомості суспільства й кожного його члена на кожному з етапів розвитку цього суспільства. Як вирази духовних початків правова ідентичність неминує фокусує рівень усіх змін особистості, що виявляються в елементах соціально-правової активності, у соціально-правових установках особистості, у відношенні до норм права, у готовності реалізовувати право, у реальній участі кожного індивіда в правових відносинах.

Література

1. Бубер М. Проблема человека. Ко всемирному философскому конгрессу. Специализированная информация по общеакадемической программе: «Человек, наука, общество: комплексные исследования». Пер. с нем. М.: РАН ИНИОН, 1992. 246 с.
2. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства: В 2 т. М.: Искусство, 1994. Т. 1. 542 с.
3. Гіденс Е. Соціологія: Пер. з анг. К.: Основи, 1999. 726 с.
4. Калайков И. Цивилизация и адаптация. М.: Прогресс, 1984. 236 с.
5. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Харків 2002. 35 с.
6. Франк С.А. Непостижимое. Сочинения. М.: Правда, 1990. 608 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М: Политиздат, 1991. 527 с.

8. Мартін Хайдеггер «Буття і час» у філософії XX століття: Матеріали обговорення: Виступили А.В. Ахутін, В.І Молчанов, Т.А. Васильєва та ін. *Питання філософії*. 1998. № 1. С. 110–121.

Богдан КОЗАК
bogdankozak20@gmail.com

ВИДОЗМІНА ПОВЕДІНКИ СОЦІУМУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Громадянське суспільство являє собою сферу неполітичного і некомерційного спілкування, взаємодії, самоорганізації та самоврядування активних індивідів. Цю сферу формують специфічні суспільні інститути, незалежні від держави (влади) та ринку (бізнесу). Час і досвід багатьох країн довів, що такі інститути є важливими суб'єктами прогресу та ймовірними провідниками конструктивних політико-правових, соціально-економічних, духовно-культурних трансформацій. В Україні становлення громадянського суспільства має тривалу історію. Власне, громадянському суспільству країна завдячує збереженням соціокультурної самобутності і політичної ідентичності. Але проблематика його участі в прогресивному поступі актуалізувалася чи не найбільше саме з моменту здобуття країною незалежності. А нині, як ніколи раніше, його діяльній ролі вимагає гострота внутрішніх протиріч у суспільстві та нетривіальність зовнішніх викликів.

Громадянське суспільство є вкрай неоднорідним і загалом важко піддається безпосередньому оцінюванню, у т. ч. в аспекті внеску в соціально-економічний розвиток [1]. Громадське середовище поділяється насамперед на: 1) професійне й організоване (zareestrovani і / або legalizovani організації), 2) стихійне й неформальне (спонтанні громадські ініціативи та рухи). Щодо перших є підстави розраховувати на хоча б якусь кількісну й якісну інформацію для аналізу. Водночас така інформація майже не акумулюється щодо спонтанних рухів та ініціатив. Крім того, навіть сукупність професійних організацій є дуже фрагментованою та різноплановою за діяльністю. І ця проблема має глобальний масштаб. Тому організації громадянського суспільства (а стихійні рухи й поготів) у більшості країн світу все ще не охоплено повноцінним статистичним обліком й інформаційно-адміністративним моніторингом. Загальні тенденції надзвичайно широкого різноманіття форм і способів прояву громадянського суспільства доповнюються в Україні ще однією проблемою: у соціумі ще не склалася відповідна традиція враховувати громадські зусилля у різних сферах життя, власне у громадському

середовищі ще не сформувалося розуміння важливості національного обліку його активності.

Отже, неточності обліку є наслідком того, що структура організованого громадського сектору залишається не з'ясованою до кінця. Із аналізу фахових джерел випливає, що можна вважати консенсусною лише точку зору про недоцільність віднесення політичних партій до цього сегменту суспільного життя. Проте сумнівною є й приналежність до нього організацій роботодавців, бізнес-асоціацій, кооперативів, кредитних спілок, органів самоорганізації населення тощо. Адже ці організації не завжди чітко відповідають визнаним критеріям організації громадянського суспільства.

Проте, сьогодні ми спостерігаємо те, що громадянське суспільство починає активно себе проявляти передусім в контексті створення визначених соціо-економічних благ. Тому доцільно сприймати його вплив крізь призму категорій попиту на вказані блага й їхньої пропозиції. На цій основі можна стверджувати, що в Україні громадянське суспільство: 1) формує попит на соціоекономічні блага; 2) забезпечує пропозицію цих благ; 3) контролює різноманітні параметри участі інших суб'єктів у відносинах щодо споживання та виробництва цих благ. Для виконання завдань із кожного напрямку громадськість напружувала / пристосувала і використовує відповідні інструменти.

Реалізуючи завдання за напрямом формування та реалізації попиту, громадянське суспільство створює і поширює запити на певні соціо-економічні блага, формує стандарти щодо суті, якості та способів споживання цих благ. Крім того, воно транслює поведінкові настанови щодо «недостойних» (деструктивних) благ, присутність яких загально визнано має бути обмеженою. Для цього громадянське суспільство в Україні використовує, найперше, соціально-виховні практики, націлені на боротьбу зі шкідливими стереотипами. Тут можна згадати «Пласт» – українську скаутську організацію, метою якої є всебічне виховання й сприяння самореалізації молоді на засадах загальнолюдських чеснот. Організація застосовує унікальну методику виховання, в основі якої – навчання через гру та працю, гурткова система виховання, заохочення самоврядування.

Громадські ЗМІ як інструмент соціо-економічного впливу громадянського суспільства каналізують громадську самоорганізацію. Одним із прикладів таких ЗМІ є мережа блогів (блогосфера) – віртуальних майданчиків, де автори обмінюються досвідом і отримують «живі» приклади вирішення проблем. Громадянське суспільство широко використовує й інструмент громадянської освіти, популяризуючи – через

безкоштовні освітні заходи — знання, які допомагають громадянам зрозуміти суть соціально-економічних явищ.

Громадська експертиза як контрольний інструмент офіційно функціонує в Україні з 2008 р., коли було схвалено відповідну постанову Кабінету Міністрів України, з процедурою такої експертизи. Примітно, що чинна редакція цього порядку є результатом саме громадського лобіювання і підготовлена за безпосередньої участі громадських активістів [2]. Громадське посередництво (медіація) — це контрольний інструмент, націлений на залагодження конфліктів у процесі створення / споживання соціо-економічних благ. Медіація пропонує альтернативу традиційним способам вирішення протиріч (арбітражу і судовим практикам), які передбачають залучення третьої особи (судді). Медіація спонукає учасників конфлікту взаємодіяти безпосередньо один з одним для подолання суперечок. Громадський медіатор не є суддею і не формулює готові рішення для сторін: він забезпечує перемовини між ними, «підводячи» їх до самостійного пошуку взаємовигідних позицій [3]. Реалізуючи завдання за напрямом забезпечення пропозиції, організації громадянського суспільства надають безкоштовні / дешеві професійні соціальні, юридичні та інші послуги, максимально зорієнтовані на потреби конкретної цільової групи.

Таким чином, методичні підходи, які засновано на статистичних показниках і які використовують сьогодні в Україні для аналізу функціонування громадянського суспільства, не дають змоги адекватно оцінити напрями та силу його соціо-економічного впливу. Удосконалення цих підходів передбачають, найперше, впорядкування структури сектору громадянського суспільства, і на цій основі — уточнення кількісних тенденцій його розвитку. Автор вважає, що до цього сектору треба відносити передовсім ті організації, які є найменш суперечливими з точки зору онтології громадянського суспільства й які найбільше відповідають критеріям неприбутковості, комерційної та політичної нейтральності.

Література

1. Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження. Упоряд.: А. Паливода. К. : Творчий центр ТЦК, 2016. 74 с.
2. Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти. [Балацька А., Сушко О., Шевченко Т.] ; Інститут Медіа Права. К., 2011. 145 с.

3. Маст Э. Медиация в контексте (опыт США). Перевод Украинского Центра Согласия. The Northern Virginia Mediation Service, Inc, 1995. - URL: http://www.commonground.org.ua/mast_shearose.html.

Ольга КОЛИЧ
kolycholha@i.ua

ЗМІСТ БІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Італійський лікар Чезаре Ломброзо – основоположник антропологічного, або біологічного напрямку пояснення причин злочинності. Ч. Ломброзо вбачав причини злочинності не у суспільстві, а у самій особі злочинця, його психічних та фізичних особливостях.

Суспільство не відіграє ніякої ролі у формуванні злочинності або ж його роль другорядна. Нахили до злочинної поведінки закладені в людині від природи, і залежать від її анатомічних чи психічних особливостей. Антропологічна концепція злочинності Ч. Ломброзо зазнала критики ще за життя лікаря через перебільшення ролі біологічних факторів та нівелювання соціальних чинників. Вчений пропонував знищувати злочинців, або ж ізолювати їх. В останні роки життя погляди Ч. Ломброзо стали більш ліберальними, він заявляв, що наявність тих чи інших анатомічних особливостей свідчать про схильність особи до вчинення злочину, але особа може його і не вчиняти, якщо умови її життя є сприятливими. Тобто, вчений все ж взяв до уваги соціальну складову та вплив оточення на поведінку особи.

Незважаючи на критику та неприйняття світовим науковим співтовариством ідей Ч. Ломброзо, вони були доволі поширеними в Європі у 80-90-х роках ХІХ ст. і дотепер застосовуються в соціології, кримінології та психології.

Як уже зазначалось, внаслідок критики Ч. Ломброзо відійшов від суто біологічного тлумачення злочинності та від виокремлення лише біологічних її факторів, визнав що поряд із “природним” типом злочинця існують ще так звані “випадкові”, поведінку яких обумовлюють не лише особистісні, але й зовнішні фактори. Біологічна теорія злочинності вже в працях її засновника почала трансформуватися в біосоціальну теорію [1].

Біологічна та біосоціальна концепції в подальшому розвивалися, по-новому інтерпретувалися, і одержали назву неоломброзіанських. В цю групу відносять теорію ендокринного нахилу до злочину, теорію конституційного нахилу до злочину, теорію расового нахилу до злочину, теорію психологічного нахилу до злочину тощо. Усі вищезазначені теорії акцентують увагу на певних психологічних чи фізіологічних особливостях особи, які обумовлюють її схильність до злочинів.

Сучасні біокримінологи вважають, що наявність деяких біологічних факторів збільшує ймовірність втягнення індивідумів у проти законні діяння, однак заперечують жорсткий детермінізм між цими явищами. Вони схильні розглядати біологічні фактори, соціальні умови й оточуюче середовище як причини, що спільно впливають на поведінку людини. Тому запропоновані цими вченими теорії точніше було б назвати біосоціальними [2, с.1-2].

Біокримінологи досліджують енетичні фактори поведінки людини. Зокрема, викликає зацікавлення питання можливості успадкування нахилів до злочину та агресії. Дослідження американських кримінологів підтверджують припущення про те, що на злочинну поведінку дитини значною мірою впливає злочинне минуле батьків. Так, у 24,5 % неповнолітніх, які вчинили злочин, злочинцями були батьки. І лише у 13,5% неповнолітніх злочинців не було ні біологічних, ні прийомних батьків із кримінальним минулим.

Дослідження 1500 пар близнюків у різних країнах засвідчили, що одно яйцеві близнюки у більшій мірі мають нахил до злочину, ніж різнояйцеві. Наведені факти є серйозною підставою стверджувати про певний взаємозв'язок між спадковістю та злочинністю. Проте вважати, що злочинність обумовлена лише генетичними факторами, звісно ж, неможна [2, с. 3].

У межах біосоціального напрямку розвиваються біохімічні теорії пояснення причин злочинності. Відповідно до них, їжа, недостатність вітамінів, харчові алергени, гормональний дисбаланс впливають на поведінку людини, особливо на агресію.

Ряд досліджень підтверджують, що у дітей із розладами уваги, мінімальними дисфункціями роботи мозку та низькими пізнавальними здібностями вищий відсоток можливості подальшого розвитку девіантної поведінки.

У 70-х роках американські кримінологи М. Гінделан та Т. Гірші дійшли висновку, що рівень IQ сильніше впливає на залучення у злочинну чи делінквентну поведінку, ніж приналежність до раси чи соціальної верстви [3]. Хоча низький рівень IQ сам по собі не є причиною злочинної поведінки, проте, як наслідок, в особи низька успішність в школі, а відтак – і нижчі перспективи на ринку праці, що надалі може впливати на формування антисоціальної поведінки.

У першій половині XX ст. ряд дослідників, зокрема Р. Дакдейл, Г. Годдарт, С. Пульман, А. Зелані та інші кримінологи розробили теорію розумової відсталості злочинців. На підставі результатів комплексного психологічного тестування засуджених вони відстоювали думку про більш

низький рівень розумових здібностей злочинців, а отже – більшу схильність до антисоціальної поведінки. Проте подальші дослідження спростували дану теорію.

Більшість сучасних кримінологів є прихильниками багатофакторного підходу до визначення причин злочинності, відповідно до якого до скоєння злочину приводить сукупність та взаємозв'язок особистісних, психологічних, біологічних та соціальних факторів.

Література

1. Михайлов О.Є. Кримінологія. Навчальний посібник. К.: Знання, 2012. 565 с. URL: http://lib-net.com/book/100_Kriminologiya.html.
2. Шостко О.Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США. Теорія і практика правознавства. Вип 1 (7). 2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_26.
3. Hirschi T. Hindelang M. Intelligence and Delinquency: A Revisionist Review. American Sociological Review. 1977. Vol. 42. P. 471–486.

Лілія КОРИТКО

lilia1601@ukr.net

Вікторія ДЖУГАН

dguhan@ukr.net

НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Вивченням питання становлення, розвитку та суті юридичної відповідальності як інституту в системі права України, а також як всебічного історико-теоретичного явища займалося чимало вітчизняних науковців. Зокрема, в добу Незалежності окремі загальнотеоретичні дослідження проблем інституту юридичної відповідальності проводили такі сучасні українські правники, як І. Аземша, К. Басін, О. Безклубий, Ю. Бисага, В. Грищук, О. Грищук, В. Джуган, О. Зайчук, І. Зелена, Л. Коритко, В. Котюк, В. Лучін, П. Рабінович, В. Марчук, А. Машков, В. Мелащенко, А. Наливайко, П. Недбайло, В. Ржевський, Н. Свиридюк, В. Середюк, О. Фрицький, М. Хавронюк, Я. Шевченко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та інші.

Водночас, важливим залишається з'ясування сутності юридичної відповідальності з точки зору удосконалення законодавства Української правової держави у напрямку її майбутнього приєднання до Європейського Союзу. Окремі аспекти досліджувала Н. Теремцова (2019 р.) [1, с. 75-77]. Аналіз цього питання через призму посилення юридичної відповідальності Української держави в контексті сучасних тенденцій

конституційно-правового розвитку проводив О. Бакумов (2019 р.) [2, с. 67-72].

До того ж, нові виклики державі та суспільству вимагають постійної зміни в соціальній, політичній, економічній, ідеологічній сферах, а в правовій державі вони мають бути також вчасно відображені в законодавстві. Хоча на доктринальному рівні суть юридичної відповідальності буде залишатися незмінною, проте з розвитком самої держави та суспільства, розширенням сфер її функціонування та взаємодії між ними, відповідно, розширюється і зміст відповідальності, вносяться зміни у законодавство.

На нашу думку, однозначним залишається підхід про два аспекти юридичної відповідальності: позитивний (проспективний чи перспективний) і негативний (ретроспективний), про який відзначає О. Скакун (2006 р.) [3, с. 642], А. Машков (2010 р.) [4, с. 74-84], хоча деякі вчені його заперечують, зокрема О. Харитонова та Є. Харитонов, посилаючись на парадигму думок з цього приводу (2010 р.) [4, с. 23-25].

Н. Оніщенко як сучасниця загальнотеоретичної юриспруденції досліджувала загальнотеоретичні питання юридичної відповідальності, інститут юридичної відповідальності держави перед особою як сутнісної складової механізму зближення національних правових систем, підвищення ефективності інституту юридичної відповідальності як передумови зміцнення законності та стабільності правопорядку (2009 р.) [5, с. 24-50, 91-131, 132-149], положення яких в цілому залишаються сталими; однозначним залишається питання взаємозв'язку та взаємообумовленості правопорушення та юридичної відповідальності, стадій юридичної відповідальності у розумінні початку юридичної відповідальності (негативної) від правопорушення та припинення в результаті реалізації правопорушником призначеної йому міри юридичної відповідальності, яке вивчав, зокрема, М. Вітрук (2010 р.) [4, с. 37-40]; незмінними залишаються базові принципи юридичної відповідальності, зокрема, принцип невідворотності юридичної відповідальності, про який йдеться в працях О. Максимчук (2011 р.) [6, с. 9-16], А. Корнієнко (2012 р.) [7, с. 21-24], А. Павелко та Т. Подковенко (2015 р.) [8, с. 832].

Отже, основні питання категорії інституту юридичної відповідальності (поняття, типової класифікації, принципів, функцій, стадій, підстав, меж) залишаються сталими, враховуючи постійне розширення змісту кожного з них.

Водночас, актуальними та доцільними стають питання юридичної відповідальності в умовах політико-правових реформ, які досліджував О. Бакумов [9, с. 21-30], удосконалення інституту юридичної

відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні, що з'ясовувала О. Скрипнюк [10, с. 397], інституціоналізації соціальної юридичної відповідальності, яке аналізував Л. Смолій [11, с. 28-29], юридичної відповідальності суб'єктів державного управління за порушення інформаційного законодавства України, що було предметом дослідження С. Єсімова [12, с. 28-29], відповідальності юриста та проблем у даній сфері, що вивчав В. Сущенко [13, с. 4-7].

Таким чином, у зв'язку з новими зовнішніми факторами, викликами особи, суспільству та державі, актуальним залишається динамічне дослідження базових елементів юридичної відповідальності, суть яких прогресивно розширюється. Однак особливо важливим для правників сьогодні є дослідження ще й інших вищезазначених питань юридичної відповідальності. На нашу думку, в першу чергу – питань позитивної соціальної відповідальності держави, особи, суспільства. Згадані вище дослідження мають значення хоча б у тому сенсі, що окрема особа та суспільство є споживачами продукрованої інформації, науково-технічного прогресу, інформаційних технологій, тому відповідальність за їх якість та достовірність, насамперед позитивну, зобов'язана нести Українська держава.

Водночас, поряд з «інформаційним суспільством» в Україні розвиваються і такі інститути, як демократія, законність, правова держава, тому всебічне дослідження сутності інституту юридичної відповідальності в Україні завжди буде доцільним. Сьогодні зокрема, важливе значення має інформація про Covid-19 та його наслідки. Тому позитивну відповідальність за достовірність та поміркованість надання інформації має усвідомлювати держава. В свою чергу, особа та суспільство також несуть позитивну соціальну відповідальність за допомогу державі у боротьбі з цим явищем. Тому перспективна відповідальність сьогодні полягає у дотриманні вимог держави кожною особою, добросовісній сумлінній праці громадян, в тому числі, у сфері надання та отримання правничої, в даний час дистанційної освіти. З іншої сторони Міністерство освіти України, Міністерство охорони здоров'я тощо також відповідають перед суспільством у межах виконуваних ними функцій та повноважень. Тобто, має відбуватись взаємодія та взаємна відповідальність держави та суспільства. В іншому випадку суспільство буде слабо інтегроване та менш соціально відповідальне, з безліччю рішень та сфер соціального впливу, а держава – відмежована від нього.

Отже, дослідження сутності юридичної відповідальності залишається актуальним для дослідження у зв'язку постійним розвитком та зміною Української держави та суспільства.

Література

1. Теремцова Н.В., Крамаренко В.В. Розвиток інституту юридичної відповідальності в умовах розбудови правової держави до права ЄС. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Полтава, 23-24 жовтня 2019 р. : у 2-х ч.* Полтава: Россава, 2019. Ч.2. С. 75-77.
2. Бакумов О.С. Посилення юридичної відповідальності Української держави в контексті сучасних трендів конституційно-правового розвитку *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. № 1. Т. 1. С. 67-72.
3. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
4. Машков А.Д. Обґрунтування доцільності двохаспектного погляду на юридичну відповідальність для сучасної правової науки; Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Юридична відповідальність: пошук парадигми; Вітрук М.В. До питання про стадії юридичної відповідальності. *Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* 2010. № 5. 367 с.
5. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. К.: Юридична думка, 2009. 216 с.
6. Максимчук О.Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності: гносеологічний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Львів. 2011. 22 с.
7. Корнієнко А.А. Принцип невідворотності юридичної відповідальності: структурно-функціональний аналіз. *Право і суспільство.* 2012. № 5. С. 21-24.
8. Павелко Л.В, Подковенко. Т.О. Принципи юридичної відповідальності. *Молодий вчений (YoungScientist).* 2015. № 2 (17). С. 830-833.
9. Бакумов О.С. Забезпечення юридичної відповідальності держави — ключовий виклик правової реформи в сучасній Україні. *Вісник ХНУВС (Bulletin of KhNULA).* 2019. №2 (85). С. 21-30.
10. Скрипнюк О.В. Рецензія на Концепцію удосконалення інституту юридичної відповідальності перед громадянським суспільством та особою в Україні. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 2. С. 396-397.

11. Смолій Л.В. Інституціоналізація юридичної відповідальності в Україні. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2015. № 4 С. 26-30.
12. С.С. Єсімов. Юридична відповідальність суб'єктів державного управління за порушення інформаційного законодавства України. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 С. 82-92.
13. Сущенко В.М. Професійна відповідальність юриста: деонтологічні та правові проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Т. 20. С. 4-7.

Юлія КОРНЕЛЮК

yu.korneliuk@i.ua

Наталія ПИЛЬ

nataliia.pyl.pv.2017@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Однією з основних правових систем сучасності є романо-германська правова сім'я. Це яскравий приклад того, як усередині одного історичного типу співіснують кілька різних правових систем. Романо-германська правова сім'я представляє собою групу правових систем, які виникли на підставі римської правової спадщини. Це найбільш велика правова сім'я, правові системи якої склалися в країнах континентальної Європи, Латинської Америки, Далекосхідної та Південно-Східної Азії, колишньої французької Африки [1, с. 59].

Формування романо-германської правової сім'ї було обумовлено ростом торгівлі та відродженням міст. Розвиток ремісництва та торгівлі призвів до підвищення економічної могутності міст, що породжувало намагання до незалежності від феодалів.

Головною особливістю романо-германського права є його органічний зв'язок з римським правом. Він обумовлений рецепцією римського права, яку здійснили всі країни романо-германської правової сім'ї. «Рецепція – це відображення високорозвиненої системи права, яка існувала раніше. Рецепція права є частиною загального процесу відроджень-контактів між живою цивілізацією та цивілізацією, що пішла в минуле» [3, с. 50].

Відмінною рисою романо-германської правової родини є те, що вона базується на нормативно-правових актах, які, як правило, кодифіковані. На таких кодифікованих основах законодавства ґрунтується право Франції, Німеччини, Іспанії, Італії та ін. Право нашої країни також тяжіє до романо-германської правової родини. В усіх країнах романо-германської правової

родини визнається розподіл права на публічне і приватне, відоме ще з часів Римської імперії, яке стало класичним [5, с. 127].

Важливою складовою системи права романо-германської правової сім'ї є норма права, фундамент якої становить норма класичного римського права, її створення здійснювалося шляхом виведення єдиного правила з певної кількості типових прецедентів, що опосередковувало не лише відокремленість від конкретних випадків, але й давало можливість самостійного їх застосування на практиці [4, с. 10].

Норма права в романо-германському праві піднята на найвищий рівень, її розуміють і оцінюють як правило поведінки, що має загальний характер і, що має більш вагоме значення, ніж лише тільки її застосування суддя-ми в конкретній справі [7, с. 103].

У всіх країнах романо-германської правової сім'ї, зазначає Д. Лук'янов, правову норму розуміють як загальне й загальнообов'язкове та формально-визначене правило поведінки, що може неодноразово застосовуватися до невизначеного кола осіб та випадків [5, с. 257].

Право країн романо-германської правової сім'ї – це завжди право, засноване на принципах. Ю. Задорожний вважає, що на формування принципів системи права країн романо-германської правової сім'ї суттєвий вплив мало римське право. Із практичним використанням римських норм та інститутів у право континентальної Європи впроваджуються і відповідні принципи права римської юриспруденції, формування яких безпосередньо пов'язано з дослідженням римських джерел права, переважно Кодифікації Юстиніана [2, с. 15]. Такі загальнотеоретичні принципи, як принцип верховенства права та верховенства закону, принцип юридичної рівності перед законом та судом, принцип справедливості правосуддя, принцип неприпустимості повторного покарання за одне й те саме правопорушення та інші принципи беруть свій початок з класичного римського права.

Ще однією необхідною складовою романо-германської системи права, а відтак нормативного елементу правової системи, є інститути права, які відрізняються від галузей права обсягом предмета правового регулювання, оскільки будь-який інститут права регулює не всю сукупність однорідних суспільних відносин чи здійснює особливе завдання в цьому регулюванні. З галуззю права його поєднує те, що об'єднані в ньому норми права, які регулюють конкретні суспільні відносини, мають об'єктивну відокремленість, відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування, але на іншому рівні [6, с. 29].

Інститут права формується об'єктивно, а не створюється штучно. Норми, що складають інститути права не можуть по волі законодавця

переміщуватися в межі іншого правового інституту, оскільки вони являють собою єдине, нероздільне ціле, втілюють особливу юридичну конструкцію та деякі загальні положення, принципи.

Найважливішим джерелом романо-германського права виступає закон. Закони приймаються парламентами країн, мають вищу юридичну силу та поширюються на всю територію держави, усіх його громадян.

Другим джерелом романо-германського права є звичай, який виступає як доповнення до закону та виконує функцію згладжування протиріч [3, с. 76].

Третім джерелом романо-германського права з деякими застереженнями може бути визнана судова практика. Зміст цих застережень зводиться до того, що відповідно до діючої доктрини, норми права можуть прийматися тільки самими законодавчими чи уповноваженими органами.

Не менш важливим джерелом романо-германської правової системи є правова доктрина. До XX ст. правова доктрина, що створювалась в університетах, сприяючи засвоєнню римського права відіграла позитивну роль у становленні романо-германської системи права. З затвердженням буржуазних відносин концептуальною основою правотворчості, тлумачення і застосування права стала доктрина юридичного позитивізму (П. Лаванд, К. Берг – у Німеччині). Відповідно до неї творцем права вважалася держава, а право і закон ототожнювалися. Вплив правової доктрини є безсумнівним, але характер цього впливу є лише допоміжним стосовно закону – головного джерела права [5, с. 243].

Як справедливо відзначає С. Алексеев, шлях формування і розвитку романо-германського права можна назвати класичним. Класичним, тому що тут на основі багатовікової розвиненої правової культури в результаті прямої правотворчості компетентних органів, застосування нормативних узагальнень високого рівня відкривається простір для розгортання такої відпрацьованої системи правових засобів, яка утворює головний зміст розвиненого права, що відповідає вимогам цивілізації і найповніше та всебічно характеризує в інтелектуальному і одночасно в спеціально-юридичному аспекті правовий прогрес у суспільстві [7, с. 113].

Отже, романо-германська правова система, за класифікацією поділяється на два підтипи, або дві правові групи: романська – Франція, Бельгія, Люксембург, Голландія, Італія, Португалія, Іспанія. Провідною в цій групі є національна правова система Франції; германська – Німеччина, Австрія, Швейцарія та інші. Провідною у цій групі є національна правова система Німеччини. Також існують такі типи правових систем, як англо-

американський, змішаний, релігійно-традиційний та соціалістичний, які також мають свої особливості.

Література

1. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства: навчальний посібник. Одеса : Юрид. літ., 2002.
2. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні : автореф. Дис. к. ю. н. : 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2008.
3. Ситар І.М., Чорнобай О.А. Романо-германська правова сім'я: гносеологічні та теоретичні аспекти: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 168 с.
4. Тарахонич Т.І. Історичні етапи виникнення, становлення та розвитку романо-германської сім'ї. *Порівняльне правознавство (правові системи світу)* : монографія. За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Парламентське видавництво, 2008.
5. Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов. Х.: Право, 2003. 274 с.
6. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. Видання друге, доповнене. Х. : «Одіссей», 2006.
7. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні. М.Г. Хаустова. Х.: Право, 2008. 160 с.

Юрій КРАСЬ, Анастасія БАРАН

NastyBaran@i.ua

ПРАВОВИЙ (СУДОВИЙ) ПРЕЦЕДЕНТ - ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРАВА У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ АНГЛОСАКСОНСЬКОГО ТИПУ

У світі історично склалось так, що на даний момент нам відомі 5 правових систем.

Кожна система має низку унікальних ознак, тому певні правові системи притаманні певним регіонам світу, що зумовлено історичним розвитком та подіями.

Серед сукупності правових систем, найбільш важливими та поширеними є: романо-германська та англосаксонська системи. За своєю сутністю ці системи мають мало спільного, що зумовлено історичним

розвитком в різних умовах. Так, країни з англосаксонською правовою системою в більшості є країнами, які в минулому були частинами Британської Імперії, її колоніями та домініонами [4, с. 313].

Порівнюючи ці системи, в першу чергу треба виділити основне джерело права цих систем. В загально правовій системі прецедентне право (сукупність правил, що випливають із рішень, прийнятих судом після розгляду конкретних справ) також є джерелом законотворчості [1, с. 44].

В англосаксонській правовій системі основним джерелом права є прецедентне право (судовий прецедент). У романо-германській системі права основне джерело права- нормативно-правові акти, починаючи з 19 століття головним є закон.

Нормативно-правовий акт - офіційний документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування [3].

Історично склалося так, що романо-германська система права зазнала впливу канонічного права, рецепції римського права [2, с. 564]. В свою чергу англосаксонська система не зазнавала впливу, виходячи з цього, англосаксонське право не має поділу на приватне і публічне, класифікації права на окремі галузі.

Структура цієї системи складається з загального права, права справедливості та статутного права, за винятком правової системи США, де існують діючі цивільний, цивільно-процесуальний, кримінальний, кримінально-процесуальний та інші кодекси.

Також, важливим моментом є те, що в англосаксонській правовій системі визнаються певні правотворчі повноваження судді, оскільки рішення по конкретній справі є взірцем для розгляду аналогічної справи у майбутньому. В романо-германській системі за деякими винятками, не визнаються правотворчі повноваження судді та судові прецеденти.

Не маючи поділу на галузі права, англосаксонській системі не характерна чітка кодифікація права(за винятком правової системи США, де існує низка кодексів), на відміну від романо-германської правової системи, де усі основні галузі права кодифіковані.

Наприкінці, важливо зазначити те, що в англосаксонській правовій системі існує пріоритет процесуального права, на відміну від романо-германської системи, де пріоритетним є матеріальне право.

Також слід визначити, що процесуальне право – основний акцент робить на порядок захисту порушеного права в судових органах, в свою чергу матеріальне право – основний акцент робить на встановлені прав і обов'язків суб'єктів. Роблячи висновок з порівняльної характеристики ознак двох протилежних за цими ознаками правових системи, можна

виділити, що ці правові системи мають мало спільного, що об'єктивно зумовлено історичним розвитком цих правових систем. Для романо-германської системи характерним є вплив канонічного права та римського, на відміну від англосаксонської системи, яка як такого впливу не зазнала.

Література

1. Берхем В. Вступ до права та правової системи США. Київ, 1999. 356 с.
2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів. Наказ Міністерства Юстиції від 12.04.2005 №34/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05>
4. Теорія держави і права: Навч. посіб. А.М. Колодій, |В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова В.В. Копейчикова. К.; Юрінком Інтер, 2003. 358 с.

Юлія ЛИСАК
Yuliia.S.Lysak@lpnu.ua

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Наслідки екологічної кризи у сучасному світі та пошуки ефективних шляхів її подолання змушують дедалі частіше звертатися до інтерпретації проблем взаємодії людини і природи у філософсько-правовому дискурсі. Позаяк у сучасній філософській парадигмі тлумачення екологічних проблем небезпідставно пов'язується з духовно-моральним нігілізмом людини, важливим чинником їх подолання стають християнські цінності. Відтак, аналіз вчення Католицької Церкви, яка упродовж кількох десятиріч дає власне пояснення джерел і причин екологічних проблем та шляхів їх нівелювання, сприятиме трансформації світоглядних орієнтацій людини у сучасному світі.

Актуалізація вивчення інтерпретації екологічної проблематики у вченні Католицької Церкви зумовлена й тим, що в умовах полі конфесійного плюралізму в Україні цей напрям християнства здійснює

вагомий вплив на формування суспільної свідомості загалом та її екологічної складової зокрема.

Екологічна проблематика завжди була предметом значної зацікавленості як філософів, так і теологів. Проблеми взаємодії людини й природи порушувалися у дослідженнях Арістотеля, Фоми Аквінського, Р. Бекона, Ф. Бекона, Ш. Монтеск'є, А. Тойнбі, А. Шопенгауера, О. Шпенглера та інших. Особливої уваги заслуговують праці теологів та філософів-неотомістів І. Бохенського, К. Войтили (Івана Павла II), А. Дондейна, А. Демпфа, Е. Жільсона, М. Грабмана, Ж. Марітена, Й. Ратцінгера (Бенедикта XVI), П. Тейяра де Шардена, К. Фабро, папи Франциска на основі яких формування індивідуальної і суспільної екологічної свідомості пов'язується з необхідністю актуалізації відповідальності людини за наслідки власної діяльності у природному середовищі.

Ми погоджуємося з думкою професора університету з Глазго Стефана Л. Кларка, який говорить про необхідність формулювання низки ефективних заходів охорони природних ресурсів та їх використання, які повинні бути засновані на таких засадах: моральних, утилітарних і правових [1, с. 82].

Розвиток сучасної цивілізації засвідчує, що, незважаючи на об'єктивні чинники екологічної кризи сучасності, вирішальну роль у її виникненні має діяльність людини. Папа нагадує людству про вичерпність деяких природних багатств, а безвідповідальне їх використання називає «претензією на абсолютне право розпоряджатися ними», що становить серйозну небезпеку для подальшого існування не лише сучасного покоління, але й майбутнього [2, с. 11].

Згідно вчення Католицької Церкви поглиблення екологічної кризи сучасності пов'язане зі занепадом людської духовності; деградацією людської особистості; пануванням в індивідуальній і суспільній свідомості етичного релятивізму, аморальності, гедонізму, легковажності, жадоби швидкої наживи. Усвідомлюючи свою місію у справі захисту та збереження природи, Католицька Церква визнає споживацький підхід людини до природи одним із найважчих гріхів [3, с. 19].

Екологічний злочин Католицька Церква відносить до соціальних гріхів, що стоїть поряд із навмисним людиноббивством, адже жертвами забруднення та руйнування природного середовища стають мільйони людей на планеті. Основною причиною проблем у відношенні людини до довкілля, згідно з вченням сучасного католицизму, є аморальне зазіхання на беззаперечну владу над створеними речами [3, с. 20].

Католицька Церква, як один із основоположників всесвітнього екологічного руху, ставить у центр створіння людину в єдності її душі й тіла, серця та сумління, розуму і волі. У контексті свого вчення вона дає відповідь на питання про місце людини у світі, оскільки першим і визначальним викликом, який стоїть сьогодні перед людством є усвідомлення того, що означає бути людиною.

Католицькі теологи наголошують на необхідності усунення симптомів екологічної кризи та її наслідків, передусім на викорінненні її антропогенних чинників, зумовлених кризою віри, духовності та моральності людини. Людина не повинна сприймати природу як невичерпне джерело ресурсів, а як спільну домівку для усіх живих істот на Землі, створених Богом [4, с. 111].

Зважаючи на глобалізацію екологічної кризи Католицька Церква закликає до екологічного навернення; гармонізації взаємодії людини з природою у світлі християнських цінностей; формування екологічної відповідальності вчених у галузях права, політики, економіки, науки, техніки, медицини; поміркованого та економного використання ресурсів й енергії [3, с. 515].

Вчення Католицької Церкви рішуче заперечує утилітаристське ставлення до природи як до звичайного об'єкта маніпуляцій та експлуатації. Природа тлумачиться католицькими теологами як дар Творця спільноті людей, довірений їм відповідальності і розумному використанню. У ставленні людини до природи має домінувати духовність, поміркованість і самодисципліна, відмова від споживацтва, що дозволить відкрити не тільки природу в її сотвореному значенні, а й шлях до Бога [3, с. 20].

Римо-Католицька та Греко-Католицька Церкви в Україні послуговуються соціальною доктриною, у якій докладно проаналізовано біблійні аспекти захисту; визначено специфіку взаємодії людини і природи в умовах технізації і глобалізації; обґрунтовано неминучість кризи у системі «людина – природа» в сучасному світі. Хоча в інтерпретації католицьких теологів наука розглядається як суспільне благо, Католицька Церква акцентує увагу на прямій загрозі окремих наукових винаходів самому існуванню людини і природи. Сучасний католицизм критеріями цінності наукових досягнень вважає їх відповідність Божому задуму любові та зорієнтованість на повагу до гідності людини [5, с. 122].

Католицька Церква не заперечує своєї відповідальності за стан навколишнього середовища. Її соціальне вчення спрямоване на формування високого рівня екологічної культури сучасної людини, формування системи її екологічних цінностей та визначення їх місця у

загальній структурі християнських моральних цінностей. Сучасний католицизм наполягає на тому, що екологічне навернення й зміна стилю життя людини неможливі без попередньо сформованої екологічної свідомості та екологічної відповідальності.

Механізмами формування екологічної свідомості Церква вважає Божественні літургії та інші богослужіння; поширення в церковних та світських ЗМІ звернень релігійних лідерів щодо екологічної проблематики; екологічно моральний катехизис, який включає в себе тематичні проповіді, ініціювання проєктів екологічного захисту; екологічний діалог і співпрацю з громадськими організаціями, державними органами, навчальними закладами [6, с. 35].

Важливе місце у доктринах Римо-Католицької та Греко-Католицької Церков щодо питання вирішення екологічних проблем посідає біоетика, яка регулює медичне втручання у життя людини. Розглядаючи розвиток генетики, біології, біохімії та біофізики як можливість пізнання Творця світу, Католицька Церква засуджує використання їх досягнень на шкоду людській гідності. Вона вважає неприпустимими для віруючої людини евтаназію, аборти, клонування людей та тварин, екстракорпоральне запліднення як нічим не виправдане втручання у задум Божий [7].

Екологічна складова Соціального вчення та діяльність Католицької Церкви є чинниками формування екологічної свідомості сучасної людини, спрямованої на подолання та нівелювання глобальних екологічних проблем. Ефективність екологічно спрямованої діяльності церкви загалом, й Католицької Церкви зокрема, засвідчує високий рівень довіри суспільства до неї в українському соціумі, порівняно з іншими суспільними інституціями.

Отже, філософсько-правовий аналіз інтерпретації екологічних проблем у вченні Католицької церкви дозволив встановити, що її доктрина володіє значним потенціалом формування екологічної свідомості, підвищення рівня екологічної культури сучасного людства та може стати духовним підґрунтям для вирішення екологічних проблем.

Література

1. Clark S. R. L. Prawa zwierząt. *Etyka*. 1980. №18. pp. 77–86.
2. Відповідальність за створіння у вченні Папи Бенедикта XVI: екологічне вчення Церкви. Т. 2. Заг. ред. В. Шеремета. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. 128 с.
3. Компендіум соціальної доктрини. Папська рада «Справедливість і мир». К.: Кайрос, 2008. 549 с.

4. Герасимчук А. Християнський вимір екологічних проблем. А.А. Герасимчук, І.К. Вітюк, В.В. Мельничук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 231 с.
5. Петришин Н.Є. Екологічні проблеми в осмисленні сучасних католицьких мислителів. *Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». Серія «Історичне релігієзнавство». Вип. 11, 2014. С. 122–130.*
6. Фенно І. Співвідношення християнської та екологічної етики. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія. Вип. 99. 2010. С. 34–37.*
7. Бюро УГКЦ з питань екології. - URL: <http://ecoburougcc.org.ua/pro-nas/70-bjuro-ugkts-z-pitan-ekologiyi>

Володимир МАКАРЧУК
mvs6043@ukr.net

ПРАВОВІ ТА НЕПРАВОВІ ЗАСОБИ СТИМУЛЯЦІЇ ВІЙСЬКОВИКІВ ТА ВЕТЕРАНІВ: СТАРОДАНІЙ СХІД ТА АНТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО

Від 2014 р. Україна перебуває у стані гібридної війни з РФ, що вимагає особливої уваги до потреб вітчизняних військовиків та ветеранів. Цей контингент, до честі України і на жаль до історичної епохи, потребує особливої уваги з огляду на кілька міркувань, зокрема й намагання радикальних політичних сил використати військових для наступу на демократичні інституції держави. Нехтування інтересами військових подекуди обертається ростом кримінальної злочинності, суїцидами в середовищі учасників бойових дій та ін. загрозливими для суспільства явищами. Для запобігання цим небажаним ексцесам українська держава вдається до правових інструментів, перевірених часом – виплат та пільг військовикам, законодавчих гарантій наділення потребуючих бійців і офіцерів житлом та земельними ділянками тощо.

Військова тематика історичних та історико-правових досліджень має потужну бібліографію. Наукова розвідка обмежилася лише десятком джерел.

Ставимо завдання оглянути та узагальнити правову базу та безпосередню практику державного регулювання матеріальних потреб особового складу збройних сил та армійських ветеранів. У найдавніших правових актах держав азіатського способу виробництва (закони Шульгі, Закони Хаммурапі, Закони Ману та ін.) неодмінно фіксуємо особливу турботу законодавця про армію та професійних військових.

Так, у Законах Хаммурапі гарантуванню особливих прав та привілеїв різних категорій військовиків (*редум* і *баїрум*), включаючи й тих, хто повернулися з полону, відведено півтора десятка статей (з 27-ї по 38-му (за винятком 33-ї, а також 26-ї, які встановлювали відповідальність військового за ухилення від служби).

Не будемо перелічувати усіх. Для прикладу вкажемо на державну підтримку родини військовополоненого (в XX ст., при Сталіні члени таких родин позбавлялися будь-якої державної допомоги або й потрапляли в розряд «ворогів народу») : «28. Якщо *редум* чи *баїрум* забраний (в полон. – Авт.), будучи на царській службі, і його син може нести повинності, – слід віддати йому поле і сад, і він нестиме повинність свого батька. 29. Якщо син його малолітній і не може нести повинність свого батька, – слід віддати 1/3 поля і саду його матері, і мати його виростить його» [1, с. 10]. Тобто Хаммурапі виявив більшу турботу про воїна-невдачу, який потрапив у полон, ніж «батько народів» чотирма тисячами років згодом!

Наділення військовиків привілеями та їхню постійну стимуляцію спостерігаємо й в інших східних деспотіях. Причому йдеться не лише про законодавчі акти, але й – передусім – усталену практику.

В науковій літературі зустрічаємо загальне переконання, що, «Вавилон (кін. III – поч. II тис до н. е. – Авт.) мав сильне постійне військо. За свою службу воїни *отримували землю і худобу*, які вони не мали права продавати, але могли передавати у спадщину, якщо син продовжував службу батька» [2, с. 9]. Зрозуміло, що тут йдеться про військо професійне і більшою мірою кастове, спадкове.

Це ж джерело повідомляє, що «Воїни в Стародавньому Єгипті складали привілейовану касту. За свою службу (уже доконану, а не очікувану. – Авт.) вони отримували обширні ділянки землі, які оброблялись рабами» [1, с. 15].

Подібно до Стародавнього Єгипту, в Давній Персії військо також обслуговували не безпосередньо військові (нехай і нижні чини), а раби: «Армію супроводжував величезний обоз і велика кількість обслуговуючих рабів» [2, с. 9].

Що ж стосується збройних сил Стародавнього Китаю, то й там професійні військові, зазвичай ветерани бойових кампаній, перебували на особливому становищі, гарантованому державою. «Солдати прикордонних військ наділялися ділянками землі поблизу (Великої Китайської стіни. – Авт.), обзаводилися сім'єю і господарством» [2, с. 9]. Щоправда, китайським військовикам того часу, схоже, обслуга з числа державних рабів не належала.

У Давній Індії професійні воїни-кшатрії, учасники й ветерани бойових дій, теж були привілейованою кастою. Ось що писав про їх

життя і побут давньогрецький історик Арріан (II ст. н.е., м. Віфінія в Малій Азії): «за чисельністю другий після землеробів (клас. – Авт.), який користується найбільшою свободою і насолодою. Вони вправляються у самих лише військових справах. Зброю ж для них роблять інші, і коней доставляють інші, і прислуговують у таборі інші, котрі й доглядають за кіньми, і чистять зброю, і водять слонів, і приводять в порядок колісниці, і правлять ними. Самі ж вони, якщо потрібно воювати, воюють, коли ж наступить мир – насолоджуються; і їм плата з скарбниці йде така, що нею легко годувати й інших» [3, с. 282].

Цікаво, що цієї казенної платні вистачає військовикам для того, щоб марно не кривдити мирне населення. Це ж джерело повідомляє: «І якщо у індійців трапиться війна один проти одного, їм не можна торкатися землі трудящих і спустошувати цю землю. Одні воюють і убивають один одного, інші ж поблизу них спокійно орють землю, або збирають виноград, або знімають плоди, або жнуть» [3, с. 282].

Втім діяло й безпосереднє матеріальне стимулювання військової доблесті індійських кшатріїв під час бойових дій. В Законах Ману окремо вказано: «VII.96 – Колісницю і коня, слона, парасолю, гроші, зерно, худобу, жінок (рабинь), усі речі і недорогоцінні метали [нехай бере той], хто перемагає [у поєдинку]. VII.97 – А для царя має бути дана [воїнами] відбірنا частина [здобичі], так приписано ведичними текстами, завойоване спільно повинно бути роздане царем усім воїнам» [3, с. 282].

У Стародавній Греції громадяни міст-полісів воювали з такими ж громадянами міст-полісів, а також з чисельно переважаючим персами. У першому випадку зазвичай справлялися власними силами, вдаючись час від часу до допомоги союзників. Що ж стосується опору сусіднім персам, то тут ополчення власне громадян завжди не вистачало. Доводилося шукати так би мовити нестандартні шляхи збільшення числа військовиків та їх додаткової стимуляції.

Приміром, в битві під Марафоном (вересень 490 р. до н.е.) військо Мільтіада налічувало 10 тис. чоловік. З них – 9 000 власне афінян та 1 000 гоплітів (важкоозброєних піхотинців) з союзного Афінам міста Платеї. Як повідомляють джерела, окрім вказаних 10 тисяч вільних громадян, участь у битві узяли й раби, яким за це була дарована свобода. Перси, втративши 6 400 вбитими та кілька трієр, зуміли втекти по морю. Втрати афінян склали близько тисячі чоловік, з них – 192 убитими. Усіх загиблих – треба розуміти включно з учорапніми рабами – поховали в одній братській могилі, чий насипний пагорб *Σοφος* став колективним пам'ятником героям [2, с. 15].

Втім, історики в один голос сходяться на тому, що «метойків (метеків. – *Авт.*) і невільників брали до війська тільки в остаточній потребі (тобто у крайньому випадку. – *Авт.*) [4, с. 232].

У Спарті цар-реформатор Клеомен (235–221 рр. до н.е.) «поповнив число громадян кращими з періеків (негромадян. – *Авт.*) і влаштував з них загін у 4000 людей гоплітів (важкоозброєних піхотинців. – *Авт.*)» [3, с. 290, з посиланням на: *Плутарх. Клеомен, 1 – 3, 7, 11*]], тобто і у цьому випадку масове надання громадянства, рідкісне для античного світу узагалі і унікальне для Спарти зокрема, ставило на меті винагородження військових ветеранів (за уже dokonані послуги державі і громадянському суспільству), а не якісь інші цілі, як-от збільшення електоральної підтримки правителя.

Таке надання громадянства виглядало тим дивнішим і водночас цілком закономірним з огляду на те, що на початок царювання Клеомена криза спартанського полісу досягла найвищої відмітки, у державі було не більше 700 повноправних громадян. То ж воєнна доблесть піднесла учорапніх безправних періеків на нечувану до того висоту.

Надавши ветеранам-періейкам громадянство, Клеомен досяг й інших важливих цілей – відірвав від Ахейського союзу кілька потужних його суб'єктів та завдав ахейській армії поразки при Гекатомбеї, поставивши Ахейський союз на межу знищення [5].

Проте найбільшої могутності в Античному світі домоглася не Спарта і навіть не держава Александра Македонського, яка до свого розпаду проіснувала якесь десятиріччя-два. Це місце беззаперечного тогочасного лідера займає Рим, важливим фактором могутності якого стала армія. В свою чергу, сила римської армії підтримувалася громадською пошаною до збройних сил та їх ветеранів.

У порівнянні з рядовими бійцями на кращому становищі завжди перебували молодші підфіцери, які свій ранг виборювали передусім здобутками на полі бою. «Рядова старшина, – вказує М. Полек, – підфіцери (*optiones*) мали більшу платню за звичайних жовнірів і були вільні від важких робіт (*immunes*)» [4, с. 236].

В Стародавньому Римі інтерес військових первісно стимулювався воєнною здобиччю, передусім земельними наділами за рахунок переможених общин.

Особливо практикувалася роздача землі ветеранам популярними воєначальниками. Для прикладу, Луцій Корнелій Сулла (диктатор у 82–79 рр. до н.е.) наділив землею солдатів 23 легіонів, які служили під його началом під час т.зв. *Союзницької війни* та громадянської війни з Гаєм Марієм. Важливо підкреслити, що це була уже оброблена земля, відібрана у городян тих міст, які під час громадянської війни підтримували його

суперника, а також вилучена у (італійських. – Авт.) міст в рахунок оплати різного роду штрафів [6, с. 277].

Враховуючи, що тогочасний римський легіон налічував 4.200 піхотинців та 300 вершників [7, с. 310], йшлося про величезні земельні масиви. Усього ж армія Сулли, з якою він висадився навесні 83 р. до н.е. на півдні Італії в Брундізії, налічувала 30 тисяч піхоти та 6 тисяч кінноти [8, с. 156]. Окрім земельних паїв, ветерани Сулли отримали частку майна, вилученого в результаті проскрипцій політичних супротивників диктатора, жертвами яких стали тисячі людей, в т.ч. 40 сенаторів та 1600 вершників [8, с. 157].

Наділення ветеранів земельними пожалуваннями виконувало й певні додаткові соціальні функції – в інтересах зміцнення не лише особистої влади Сулли, але й Римської держави в цілому. Ось що писав з цього приводу Т. Моммсен, відомий німецький римознавець XIX ст. : «Конфісковані та ті, що залишилися не розпроданими (після проскрипцій. – Авт.), земельні наділи Сулла роздав своїм старим легіонерам; до 120 тис осіб отримали тут свою частку. Цим диктатор, з одного боку, виконав свою обіцянку – щедро винагородити вірних своїх соратників, з іншого – сприяв збільшенню в Італії числа дрібних власників, чому він завжди співчував; нові власники в багатьох общинах не були введені до них, а поселені поруч, організовані окремо і виступали гарнізонами, які по всій Італії забезпечували збереження порядку, встановленого Суллою, і наданого їм привілейованого становища (...)» [9, с. 246].

То ж тривалий час саме роздача земельних наділів ветеранам (а не грошові виплати) слугувала основним заохоченням до тривалої служби в армії. За законом консула Марія (кінець II ст. до н.е.) після 16 років військової служби військовик наділявся земельною ділянкою з суспільних фондів [10, с. 52].

«Найперше, – вказує Вікіпедія, – Гай Марій приступив до реформи збройних сил (106—105 рр. до н. е.). Марій скасував попередній принцип комплектування легіонів, коли в армії могли служити лише громадяни, які мали земельну власність. Надалі вона повинна була комплектуватися лише на добровільних засадах, незалежно від майнового цензу, тобто вперше набирали в армію всіх бажаючих (тут відразу уточнимо – громадян. – Авт.) – *пролетарів*, котрих було в державі дуже багато. Брами до уваги лише громадянство і придатність до військової служби. Оскільки воїни і офіцери одержували певну платню, озброєння, обмундирування і харчування, вони не були обтяжені турботою про своє господарство, сім'ї. Строк служби становив 16 років. Після цього воїни могли йти у відставку і наділялись землею. Так формувалося постійне професійне добре навчене військо» [11].

Іншим стимулом для ветеранів ставала можливість політичної кар'єри. Для того, щоб балотуватися на державну посаду, вимагалось відбутися не менше, як 20 кампаній в пішому строю чи 10 кампаній вершником.

Однак, дуже швидко від такого – евентуального – заохочення власті Риму перейшли до цілком визначеного (і гарантованого державою) матеріального стимулювання воїнів-ветеранів. «Первісно, – вказує М. Полек (орфографія джерела. – *Авт.*), – не побирали громадяни за військову службу ніякої винагороди з державної каси. А що до служби при кінноті були обов'язані найбагатші громадяни, то мусіли удержувати два коні і одного конюха, то вони діставали по установі Сервія Туллія одноразово 10.000 асів (5800 зол. фр.) і 2000 асів (1160 зол. фр.) річно на удержання коний, усе зі складом заможних вдів і сиріт. Од затяжної війни з Веями (406 р. до Хр.) стали виплачувати жовнірам платню з державної каси. За часів Полібія (II в. до Хр.) діставав звичайний жовнір легіону 1/3 денара (0,28 зол. фр.), сотник 2/3, а їздець 1 денар. Цезар платив 10 асів (0,84 зол. фр.) звичайному жовнірови і відповідно більше іншим. До сего долучалися паї з добичі і дарунки при тріумфах; ось Цезар дарував кожному жовнірови в часі свого тріумфу 46. р. по 200 aurei (4 200 зол. фр.); тож воєнна служба була тоді поплатним ремеслом. З платні мусів жовнір одітися, узброїтися і прохарчуватися, але держава достарчала всіх потрібних жовнірови річий по дуже зниженій ціні, або часом і безплатно. За Тиберія побирали преторіяни (гвардійці. – *Авт.*) по 720 денарів (606 зол. фр.), а жовніри при *cohortes urbanae* по 360 денарів (302 зол. фр. річно)» [4, с. 237].

Він же далі вказує: «Хоробрих і старанних офіцерів і воїнів нагороджали похвалами, відзнаками і цінними речами. Жовніри і сотники діставали нащитки з золота, срібла або бронзи; штабовим офіцерам і генералам давали вінці, почесні хоруговки і копія (*hasta pura*). За вирятовання від смерті римського громадянина давали *corona* або *castrensis*. Ту саму відзнаку можна було дістати більше разів. Хоробрий сотник L. Siccus Dentatus з часу децемвірів V. в. до X. мав 22 почесні копія, 25 щитів, 160 нараменників; 83 нашийників, 26 вінців. Військо могло свого вождя відзначити вінцем з трави за вирятування з небезпеки» [4, с. 238]. Накопичені під час служби суми виступали додатком до належної ветеранам земельної видачі.

Про Гая Юлія Цезаря Светоній пише, що «Воїнів він цінував не за норов і не за рід та багатство, а лише за мужність (...) Проступки солдатів він не завжди помічав і не завжди належним чином карав. Втікачів і бунтарів він переслідував і карав жорстоко, а на решту дивився крізь пальці. А інколи після великого і вдалого бою він звільняв їх від усіх

обов'язків і давав повністю відпочити і розгулятися (...) На сходках він звертався до них не «воїни!», а ласкаво «соратники!». Турбуючись про їхній вигляд, він нагороджував їх зброєю, прикрашеною сріблом та золотом, як для краси, так і задля того, щоб вони міцніше тримали її в битві зі страху втратити цінну річ» [12, с. 39, 40].

Так, за свідченням Светонія, своїм легіонерам Гай Юлій Цезар подвоїв «на вічні часи» грошові виплати, відпускав їм хліб без міри і рахунку, коли його було вдосталь [12, с. 23]. Сам же Цезар згадує у Записках про Галльську війну, що дарував своїм ветеранам по рабу з числа військово-полонених [Цезарь Г. Ю. «Галльская война», VII, 89].

Таке підкреслено шанобливе ставлення Цезаря до «своїх» легіонів і когорт поширювалося й на ветеранів.

Про Октавіана Августа, який був імператором в Римі протягом понад 40 років, Светоній повідомляє, що «Всім воїнам, де б вони не служили, він призначив однакове жалування і нагородні, визначивши для кожного чину і строки служби і посіб'я при відставці, щоб після відставки ні вік, ні бідність не підштовхували їх до заколотів. Щоб засоби для жалування і нагород завжди були наготові, він заснував військову скарбницю і забезпечив її за рахунок нових податків» [12, с. 77]. В заповіті Августа великі суми були відписані військовим: «(...) преторіанцям (гвардії. – Авт.) – по тисячі (сестерцій. – Авт.) кожному, міським когортам – по п'ятсот, легіонерам – по триста: ці гроші він звелів виплатити одночасно, оскільки вони були у нього завчасно зібрані і відкладені» [12, с. 103]. Приблизно у ці часи (точніше, при житті Цицерона) модій пшениці (близько 6,6 кг) коштував 4 сестерції [13, с. 252].

Октавіан Август демонстрував й особливу повагу до військових та ветеранів. Так, своїм едиктом він виділив гарантовані місця в публічних місцях (цирках), де відбувалися гладіаторські бої та перегони колісниць, не тільки для сенаторів, але й для військових, відділивши їх тим самим від цивільного загалу [11, с. 75]. Натомість жінкам (які у Римі жодним чином не несли військової служби, навіть медичними сестрами) були відведені найбільш незручні верхні місця.

Ці знаки публічної пошани ветеранів та діючих військовиків постійно доповнювалися матеріальними стимулами.

Маємо підтверджену джерелами інформацію, що в провінціях ветерани римської армії користувалися пільгою звільнення на 5 років від т.зв. літургій, тобто різного роду громадських обов'язків, як-от збір податків у своїй місцевості, допомога поліції, слідкування за належним ходом роботи зрошувальних систем тощо. Проте місцеві власті часто намагалися цю пільгу ігнорувати – надто вже великим був попит на людей відповідальних і привчених до військової дисципліни. Європейський

дослідник єгипетських папірусів Іван Дем'янчук (праця вийшла з друку в 1912 р., орфографію автора збережено. – В.М.) наводить наступний фрагмент: «Навіть заслужені жовніри, яких по закону належалися деякі пільги, мусіли не раз аж в дорозі жалоби доходити свого права. Так, прим. десь в р. 170. по Хр. подав ветеран Аполінарій таку жалобу до епістратега: (початок знищений): Гай Юлій Аполінарій, заслужений жовнір, хлібороб в селі Караніді.

Є, пане, розпорядок, що вислуженим жовнірам належить ся п'ятилітній відпочинок. В супереч сему розпорядку вже в два роки по виступленню з війська не мав я супкою, бо що року накладали на мене літургію і так до нинішньої днини рік в рік без перерви я повню якусь літургію. Так поступати не вільно навіть з ніяким Єгиптянином, а скільки-ж більш повинні беречи розпорядку дотично мене, котрий такий час служив при війську. Се спонукало мене звернути ся до тебе з справедливою просьбою, щоби полишено мені по мисли дотичних розпорядків належний час відпочинку, щоби і я міг зайняти ся моїми справами, бо-ж я чоловік старий, сам один на світі. Вічно буду тобі за се вдячний. Здоров був» [14, с. 24 – 25].

Далі І. Дем'янчук вказує: «Епістратег полагодив, як звичайно: «Зголоси ся у стратега, а він напорядить, що належить». Накладане літургій належало по закону до стратега, але що він, не знаючи місцевих відносин кожного села, затверджував звичайно тих, яких йому предложили, то й в дійсности залежало всьо від громадського писаря, бо він зладжував що року виказ кандидатів на всякі літургії» [14, с. 25].

Тобто ситуація дещо нагадувала сучасну в Україні – закони написані для тих, хто не спить. Доки сам ветеран не потурбувався про захист своїх, проголошених законом, прав, доти місцевий чиновник ці права ігноруватиме - в своїх вузьких інтересах.

Також відмітимо й ту обставину, що в Давньому Римі питання надання пільг ветеранам подекуди перебувало у прямій залежності від того, під чийми знаменами ці ветерани билися. Так, політичний супротивник Цезаря консул Марк Клавдій Марцелл після успішного закінчення Цезарем Галльської війни (56 – 50 рр. до н.е.) вимагав не лише дострокового розпуску наwerbованих політичним конкурентом легіонів, але й позбавлення громадянських прав поселенців, виведених Цезарем за Ваттієвим законом в Новий Ком, на тій підставі, що громадянство їм дароване нібито з підступним умислом і протизаконно [12, с. 24].

В Сенаті Марцелл поставив питання про зміщення Цезаря з намісництва в Галлії. Саме з подачі Марцелла в Сенаті «було вирішено, що його (Цезаря. - Авт.) військо повинно бути розпущене і ветеранам

запропоновано було звертатися за свідощтвами про звільнення прямо в сенат» [15, с. 329].

Вікіпедія також вказує, що «У 51 році до н. е. Марцелла обрано консулом разом з Сервієм Сульпіцієм Руфом. На цій посаді виявив себе запеклим ворогом Гая Юлія Цезаря. Так, наказав висікти магістрата м. Новий Ком, щоб продемонструвати невизнання цивільних прав, наданих цьому місту Цезарем [16].

Втім таке нехтування «чужими» ветеранами стало у кінцевому підсумку згубним для Марка Марцелла, Цезар апелював до свого війська (якому готували розпуск без скільки-небудь гарантованої винагороди) і заручився на його підтримку в поході на Рим. Прихильники Помпея, включно з Марцеллом, в кінцевому підсумку зазнали поразки. Марцелл вимолив прощення у переможця, але був убитий власним клієнтом Магієм Хілоном. Ця обставина, як ніщо інше, свідчила про повну втрату колишнім консулом будь-якої суспільної ваги та морального авторитету.

Висловимо припущення, що вияви Марцелл більшу готовність рахуватися з воїнами Цезаря, можна було б уникнути і громадянської війни, і поразки у ній помпеянців.

У підсумку відмітимо кілька важливіших спостережень. По-перше, професійні військові та ветерани збройних сил це не просто група людей, в група а) активна; б) консолідована; в) мотивована. Розумний правитель, безвідносно авторитарний чи демократичний, завжди намагається використати цей ресурс, чи, принаймні, не ігнорувати його. Медаль має й зворотній бік - надто великі поступки політичному та силовому ресурсу загрожують втратою авторитету властей навіть суверенітету держави.

Література

1. Закони царя Хаммурапі (витяги). *Никифорак М. В., Максимюк О.Д. Історія держави і права зарубіжних країн. Практикум.* Чернівці: Зелена Буковина, С. 7–32.
2. История военного искусства. Сборник материалов. Выпуск II. Военное искусство рабовладельческого и феодального общества. М., Воениздат, 1951. 580 с.
3. Хрестоматия по истории Древнего мира. Том I. Древний Восток. М.: Учпедгиз РСФСР, 1950. 358 с.
4. Полек М. Життя греків і Римлян класичного світа. Львів: Печатня отців василіян у Жовкві, 1925. 292 с.
5. Клеомен III. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD_III

- Володимир МАРКОВСЬКИЙ**
markovskyy1976@gmail.com
Богдан ЛІВШУК
bogdanlivshuk98@gmail.com

Однією з особливостей сучасного етапу розвитку юридичної науки є встановлення стандартів діяльності різних професійних груп у сфері права. Зокрема, у сфері правоохоронної діяльності відбувається процес уніфікації стандартів професійної діяльності службовців поліції. Іншими

словами йдеться про запровадження єдиних стандартів поведінки для поліції, які б застосовувалися незважаючи на національні кордони в межах Європи. Вказаний процес передбачає формування відповідних деонтологічних принципів і норм для конкретизації належної поведінки поліцейських, зокрема її передбачуваності. Забезпечення теоретичної основи цього процесу відбувається в межах поліцейської деонтології.

На межі XX–XXI ст. спостерігається об'єктивна тенденція гармонізації (узгодження) деонтологічних норм і принципів у сфері правоохоронної діяльності, незалежно від їх державної належності. У національних деонтологічних кодексах втілюються єдині визнані демократичним світом принципи і підходи, що формують стандарти правоохоронця, зокрема поліцейського. Тобто відбувається зближення в регулюванні деонтологічних моделей культури поведінки правоохоронців різних держав. Найкращим свідченням цього є розроблення таких міжнародних актів м'якого права як Декларація про поліцію 1979 року [1], Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку 1979 року [2], Європейський кодекс поліцейської етики 2001 року [3]. Особливе значення для розвитку поліцейської деонтології мають положення прийнятого в 2001 році Комітетом міністрів Ради Європи Європейського кодексу поліцейської етики. У документі зазначено, що Рада Європи визначила кодекс як такий, що всіляко сприяє верховенству права і є основою для будь-якої демократичної системи. Тобто, Європейський кодекс поліцейської етики 2001 року виступає відправною точкою формування принципів і норм, що лягли би в основу стандартів професійної етики службовців поліції держав-учасниць Ради Європи.

Саме на це розраховують його розробники, які його і підготували з ініціативи цієї авторитетної міжнародної інституції. З огляду на ратифікацію Україною Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини у 1997 році і членство в Раді Європи, унесення змін до Конституції України про європейську ідентичність Українського народу, а також незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, вказане стосується і нашої держави [4].

Українські фахівці у сфері правоохоронної діяльності, які ще в 2003 році підготували перший з томів Міжнародної поліцейської енциклопедії (Ю. Римаренко, Я. Кондратьєв, В. Тацій, Є. Гіда) наголошували на необхідності узгодження принципів та норм поліцейської етики на міжнародному рівні, імплементації норм та принципів сформульованих у Європейському кодексі поліцейської етики 2001 року в національне законодавство держав-учасниць Ради Європи, зокрема, України [5].

Методологічно це означає, що Європейський кодекс поліцейської етики має доктринальне значення для формування етичних стандартів професійної діяльності поліцейських в Україні. Звісно, що Європейський кодекс поліцейської етики (2001) виник не на порожньому місці, оскільки до того вже були розроблені низка подібних документів (наприклад Декларація про поліцію 1979 р. чи Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку 1979 р.). Отже необхідно зважити на те, що формування деонтологічних основ правоохоронної діяльності поліції в Україні має відбуватися на основі міжнародних стандартів.

Процес становлення поліцейської деонтології як науки, що досліджує аспекти формування стандартів належної поведінки поліцейських розпочався в Україні порівняно недавно. Одним із перших таких ґрунтовних досліджень у стала «Міжнародна поліцейська енциклопедія», 1-й том якої висвітлює теоретико-методологічні і концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології [5]. Науковці, котрі займаються дослідженням поліцейської деонтології зазначають, що саме Європейський кодекс поліцейської етики 2001 року станом на сьогодні є основою для формування деонтологічних стандартів професійної діяльності поліції.

Наступним етапом осмислення становлення власне поліцейської деонтології як науки в Україні стало дисертаційне дослідження Є. Гіди (захист докторської дисертації відбувся у 2012 році) [6], наукові праці М. Пендюри [7], О. Проневича [8], В. Савіщенко [9]. Науковці загалом констатують, що поліцейська деонтологія як наука знаходиться на стадії становлення і розвитку (станом на 2012 р.), оскільки ще й досі не розв'язані концептуальні завдання, відсутні глибокі методологічні розробки, відсутнє обґрунтування виокремлення поліцейської деонтології як окремої юридичної науки. Тобто процес становлення поліцейської деонтології як науки в Україні щойно розпочався. Відтак формування таких наукових знань, що є об'єктом дослідження цієї науки, вимагає урахування тенденції її формування в межах Європейського Союзу. Згадані вище науковці констатують, що саме Європейський кодекс поліцейської етики 2001 року станом на сьогодні є основою для формування деонтологічних стандартів професійної діяльності поліції.

Відтак детермінантою методології поліцейської деонтології як науки є необхідність узгодження принципів та норм поліцейської етики на міжнародному рівні, та власне імплементація норм та принципів, що містяться в Європейському кодексі поліцейської етики 2001 року в національне законодавство держав-учасниць Ради Європи. І, відповідно, у практичну діяльність поліцейських в Україні. Частково положення

деонтологічних кодексів поліції вже є імplementовані в Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 та Правила етичної поведінки поліцейських від 09.11.2016 [10]. Деонтологічна складова у поліцейській діяльності має слугувати моральній легітимізації Національної поліції України в очах громадянського суспільства, після подій Революції Гідності 2013-2014 рр.

На нашу думку, одним із важливих завдань розвитку поліцейської деонтології в Україні є не стільки формування професійних стандартів поведінки поліцейських (оскільки низка таких деонтологічних кодексів уже розроблено на рівні ООН (Кодексу 1979 року) чи Ради Європи (Європейський кодекс поліцейської етики (2001))), скільки імplementація цих принципів і норм міжнародних деонтологічних кодексів у правову систему України та відповідні деонтологічні кодекси поліції в Україні. Вказане є однією з особливостей формування положень поліцейської деонтології на сучасній стадії розвитку.

Яка ж причина в необхідності розроблення та імplementації в національне законодавство актів деонтологічного змісту для поліції. На нашу думку вказане пов'язано зі специфікою правоохоронної діяльності, зокрема, поліцейської діяльності, що передбачає втручання у сферу прав і свобод людини та навіть їх обмеженням. Таке втручання та обмеження має мати дуже обґрунтовані підстави, з огляду на принцип презумпції невинуватості. Водночас поєднання правових та моральних норм у деонтологічних кодексах виступає додатковими регуляторами цих обмежень з боку суспільства, громадського осуду чи навпаки підтримки. Щодо формування принципів поліцейської деонтології, то на нашу думку, до принципів поліцейської деонтології, які вже виділив Є. Гіда у своїх наукових працях, можна було б додати наступні: принцип відповідальності поліції перед цивільною владою, і, громадянський контроль за поліцією.

Особливість корпоративного (професійного) регулювання у сфері поліцейської діяльності полягає у поєднанні правових та моральних норм у деонтологічних кодексах професійної поведінки поліції. Отже йдеться про таку особливість деонтологічних кодексів як взаємодія норм права та норм моралі, а механізм їх контролю полягає в своєрідному контролі громадянського суспільства за діяльністю органів поліції. Більшість учених, чийі праці ми проаналізували, вважають, що деонтологічні принципи та норми (норми моральні і правові), систематизовані в деонтологічних кодексах становлять специфічний соціальний інститут нормативно-орієнтуючого характеру. Однак, на нашу думку, можливо уточнити, що йдеться про ціннісно-орієнтуючий інститут, з огляду на необхідність орієнтації на такі цінності як основоположні права і свободи

людини. Деонтологічні кодекси слугують також орієнтиром і для громадянського суспільства, яке бажає знати і передбачати поведінку поліцейського під час виконання ним своїх службових обов'язків. Такі деонтологічні кодекси мають бути зрозумілими і для нефахівців (громадянинові навіть без спеціальної освіти) настільки, щоб звичайний громадянин міг зрозуміти, поведінка поліцейського (чи іншого правоохоронця) є належною, чи навпаки. Вважаємо, що деонтологічні кодекси мають бути спрямовані не лише на професійні групи правоохоронців, але і на громадянське суспільство яке розуміючи стандарти чітко має розуміти відповідність чи невідповідність поведінки поліцейського стандартам професійної етики. Вказане слугуватиме підвищенню рівня довіри соціуму до роботи поліції і зрештою, сприятиме консолідації громадянського суспільства. Таким чином саме поняття «довіри» (власне довіри населення до поліції) є ще одним морально-етичним імперативом на основі якого формуються деонтологічні принципи поліцейської діяльності.

Таким чином з точки зору теорії права ми маємо справу з соціальним (корпоративним) регулюванням правоохоронної діяльності поліцейських (поліцейської діяльності) як окремої професійної групи, що здійснюється на основі деонтологічних норм (норм моралі та права), що в свою чергу закріплені у деонтологічних кодексах. На нашу думку, саме в таких систематизованих актах деонтологічного змісту (деонтологічних кодексах) і містяться основні положення поліцейської деонтології.

Література

1. Декларація про поліцію: міжнародний документ від 08.05.1979: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979). *Офіційний сайт ВРУ*: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення - 22.02.2020)
2. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку. Генеральна Асамблея, Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. 17.12.1979. *Офіційний сайт ВРУ*: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення - 22.03.2020)
3. Європейський кодекс поліцейської етики: міжнародний документ Рекомендація Rec. (2001)10 Прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року. 59 с. *Офіційний сайт ВРУ*: URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>: (дата звернення - 20.02.2020)

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Офіційний сайт ВРУ*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення - 06.04.2020)
5. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т./ Відп.ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемпученко. Т.1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1231 с.
6. Гіда Є.О. Деонтологічні засади діяльності міліції України у сфері правопорядку. Дисертація на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, НАВС, 2012. 529 с.
7. Пендюра М.М. Уніфікація норм поліцейської деонтології. [*Кафедра теорії держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку*]: *Матеріали науково-теоретичної конференції (2 червня 2016 року)* / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров. К.: НАВС, 2016. С. 101-104.
8. Проневич О.С. Імплементація європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство: до постановки проблеми. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 102-110.
9. Савіщенко В.М. Генезис деонтологічної основи професійної діяльності юристів. *Матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 28.02.2020)*. *Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4360> (дата звернення: 06.05.2020).
10. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. *Офіційний сайт ВРУ*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення - 06.04.2020)

Олена ПАРУТА
parutaolena@ukr.net

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Наукові розвідки доводять, що в часі розбудови суверенної, правової, демократичної та соціальної України особливо актуальною постає проблема правової соціалізації молоді, що нерозривно поєднана з громадянським вихованням.

Як специфічний виховний вплив на особу, громадянське виховання має на меті підготовку молоді до життя в громадянському демократичному суспільстві. Шлях особи до громадянської свідомості, до визнання і прийняття соціально-правових цінностей, є предметом наукових пошуків багатьох учених, з-поміж яких М. Боришевський, П. Волошин, І. Жаровська, М. Кельман, О. Киричук, І. Кучинська, О. Сухомлинська, А. Тітова та інші. Задана проблематика часто розробляється з урахуванням творчої спадщини відомих в Україні діячів культури і освіти минулого, як-от Б. Грінченка, О. Духновича, І. Огієнка, Г. Сковороди, П. Юркевича та ін.

Проголошення самостійності й незалежності України зумовило потребу переосмислення багатьох суспільних явищ і процесів. Значної уваги вимагає, зокрема, виховання підростаючого покоління, де кожен повинен отримати право вільного і творчого розвитку особистості. Лише у громадянському суспільстві вільна людина прагне до свідомої і творчої діяльності, самовідповідальності, самореалізації, стає творцем своєї долі; вона не мириться з поневоленням, засуджує приниження, прагне свободи; у ній поєднуються високі моральні чесноти, патріотизм, професійна компетентність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною, державою [2, с. 1].

Т. Швець запевняє, що високо по-громадянському соціалізована людина – це патріотично налаштована, відповідальна, активна особистість і, таким чином, здатна до позитивних перетворень суспільства [8, с. 208]. Вказано, що така людина обов'язково ідентифікує себе як повноправного суверенного суб'єкта соціальних відносин, визначає своє місце в демократичному суспільстві, свої життєві цілі та засоби їх досягнення. Однак, говорити про наявність у людини громадянської позиції, як вважає автор, можна лише тоді, коли наявний патріотизм, гордість за власну країну, досягаються не лише особисті, але й суспільні інтереси, а соціальна активність стає основою поведінки людини, рисою її характеру.

В теорії правової соціалізації громадянське виховання ми визначаємо як один з надійних інструментів процесу правової соціалізації. В ході соціалізації людина формується як особистість, набирається соціального і правового досвіду, набуває якостей для активного та ефективного функціонування в суспільстві.

А. Аніщенко слушно відмічає, що "період юнацтва – це основний, визначальний період проходження процесу соціалізації, перехід від залежного дитинства до самостійної та відповідальної діяльності дорослого" А тому для суспільства взагалі та оточуючого юнака середовища важливе своєчасне впровадження громадянського виховання,

суттю якого є формування громадянськості як інтегрованої якості особистості [1, с. 30]. Юнацтво, на думку А. Аніщенко, займаючи проміжне місце поміж дітей та дорослих, ролі яких чітко визначені та якісно відрізняються, є періодом усвідомленого вибору життєвих цінностей. Саме в цей період важливо здійснювати громадянське виховання з метою реалізації найголовнішої потреби особистості – потреби в самовизначенні та самоствердженні через інтеграцію в соціальні структури суспільства" [1, с. 30].

Важливими для нас є роздуми В. Сухіної та О. Шапаренко. Автори стверджують, що "людина здатна досягти зрілості як особистість лише через громадянське бачення світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі й відповідальності ... ". Допомогти сформувати громадянський світогляд кожної людини покликане громадянське виховання [6, с. 1].

Виховувати громадянина демократичної України через залучення дітей до вирішення реальних проблем особистості зокрема та громадської спільноти взагалі, – закликає нас А. Тітова [7, с. 45]. На її думку, доросле населення нашої країни опинилося в ситуації педагогічного паралічу. Воно не мало досвіду життя в громадянському суспільстві, отже не в змозі підготувати своїх дітей до життя в умовах ринкової економіки. Однак, оскільки реального досвіду немає, то його, як вважає дослідниця, можна змодельовувати.

В результаті розгляду особливостей громадянського виховання М. Соннова вказує на наявну відмінність у змістових і організаційних компонентах громадянської освіти між країнами з розвинутою демократією і тими країнами, де тільки відбувається становлення демократичної системи, зокрема й між напрямками громадянської освіти і громадянського виховання у Західній і Східній Європі. На Заході головним названо прагматичний когнітивний підхід, що акцентується на знанні й пізнанні основ громадянського виховання, прав і свобод людини. На такому фундаменті формуються й системи моральних цінностей громадянина, розвивається емоційна сфера особистості. Основу розвитку сучасної Західної Європи становлять фундаментальні цінності західної демократії як надбаний європейський капітал. Дослідниця з'ясувала, що країни Східної Європи тяжіють до більш емоційного підходу, коли, насамперед, формуються системи моральних і духовних цінностей. При цьому визначено спільні для всіх ціннісні характеристики, з-поміж яких: любов до Батьківщини, співчуття, гідність, солідарність, взаємність, безпека, демократія, активність, свобода, правосуддя та мир [5, с. 126-127].

"Справа громадянського виховання, як вважає І. Кучинська, одна з найважливіших серед завдань, які сьогодні вирішує система освіти" [3, с. 3].

Однак, ефективне громадянське виховання можливе тільки за умов спеціальної професійної підготовки вчителів, їхньої соціокультурної та професійної компетентності, здатності як організувати виховний вплив на учня соціальних інституцій, так і реалізувати в навчально-виховному процесі педагогічні технології формування в дітей громадянської самосвідомості, активізації їхньої соціальної активності [4, с. 154]. Ефективність формування активної громадянської позиції молоді значним чином підвищиться від застосування інноваційних педагогічних технологій у позакласній виховній роботі. Допомогти може розробка і впровадження технологій проектної діяльності, до якої залучатимуться не тільки учні, але й батьки та вчителі, вся громадськість і особливо представники центральних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, громадських організацій, засобів масової інформації, культурно-освітніх закладів та ін.

Отже, розвиток молоді правової України неможливий без національної самосвідомості її громадян, почуття патріотизму, а побудова демократії вимагає від українців здатності до самоконтролю, виконання своїх громадянських обов'язків, розумного поєднання індивідуальних та групових інтересів з інтересами інших людей, забезпечення спільного добробуту. Нашій державі потрібні освічені, незалежні громадяни, які шанують соціальні цінності і дотримуються правових настанов у власній поведінці. Допомогти в цьому може правильно налагоджений механізм правової соціалізації, який через систему соціально-правових впливів (в т. ч. й через громадянське виховання) забезпечить належний соціально-правовий розвиток громадян.

Література

1. Аніщенко А. Соціалізація юнацтва в умовах територіальної громади як складова громадянського виховання. *Соціальна педагогіка: теорія та практика* 2 (2007). С. 30-36. URL: https://www.libr.dp.ua/text/sosped_2007_2.pdf#page=28
2. Гурій М.О. Громадянське виховання старшокласників у Великій Британії. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Дрогобич. 2008. 20 С. URL: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/10609/1/huriy_m_o.PDF
3. Кучинська І. О. Громадянське виховання в Україні: минулий досвід та сучасні потреби: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський. 2015. 134 С. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1652/1/166-154-159.pdf>

4. Рацул А. Б., Рацул О. А. Формування громадянської компетентності як інтегрованої якості особистості майбутнього вчителя. *Вісник Черкаського університету. Серія "Педагогічні науки"*. 2009. Випуск 166. С. 154-159. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1652/1/166-154-159.pdf>
5. Соннова М. Зарубіжний та вітчизняний досвід громадянського виховання. *Вісник львівського університету. Сер. пед.* 2006. Вип. 21. Ч. 1. С. 123–130. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/periodic/visnyk/21_1/16_sonnova.pdf
6. Сухіна В., Шапаренко О. Про досвід США у громадянському вихованні. Американська філософія освіти очима українських дослідників. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 22. С. 187-193. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=REF&P21DBN=REF&Z21ID=&Image_file_name=/articles/2005//05swfugw.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
7. Тітова А. Громадянське виховання як метод правової соціалізації учнів. *Вісник Книжкової палати*. 2 (2010). С. 44-45 URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/vkp_2010_2_16%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/vkp_2010_2_16%20(1).pdf)
8. Швець Т. Е. Громадянська соціалізація молоді як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Харківської державної академії культури*. 28 (2009). С. 204-210 URL: file:///C:/Users/User/Downloads/hak_2009_28_24.pdf

Альона РОМАНОВА
aliroma@ukr.net

ПОВЕДІНКОВО-ДІЯЛЬНІСНА СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ У ПРИРОДНО-ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ

Кожна наукова течія, яка розглядає проблему людини, має специфічне уявлення про її існування і життєдіяльність, взаємодію з іншими людьми. Проблема буття людини вивчали в контексті традиційних питань про її сутність і сенс життя, свободу волі і свідомість, взаємодію із суспільством.

Процес особистісного буття протікає як постійна боротьба протилежностей між зовнішнім і внутрішнім у самореалізації й життєдіяльності людини. Людина, здійснюючи життєдіяльність у буттєвому просторі, формує внутрішні життєві плани, стратегії й установки на основі норм природно-правового і соціоприродного простору [1, с. 93]. Оскільки в кожній із соціальних систем і груп є приписи, санкції і норми, то вони висувають стереотипні вимоги до людини незалежно від її індивідуальних особливостей. Ці вимоги

визначають поведінку людини в конкретній соціальній системі у формі виконання заданих соціальних функцій і ролей, і тільки від людини залежить, чи зможе вона визначити й закріпити пріоритетним правомірне існування, навіть якщо її оточення буде протилежного спрямування.

Одним з ключових у розумінні природи і сутності людини є питання про те, чи існує постійна і незмінна природа людини, чи, навпаки, вона мінлива і скороминуща.

Важливо пам'ятати, що в природно-правовому просторі постійно відтворюються стосунки між людьми, що проявляються у психологічному та моральному ставленні людини до людини, до об'єктів її інтересів і потреб. Тут ідеться і про пізнавальну, і про ціннісно-оціночну поведінку людини. Така поведінково-діяльнісна сутність людини заторкує духовно-культурну, морально-оціночну, психоемоційну і навіть суспільно-економічну, політичну та інші сфери життєдіяльності людини, а також є результатом пізнання й усвідомлення власних інтересів, інтересів суспільних груп людей і людської спільноти загалом [2].

Тож, досліджуючи проблему існування людини у природно-правовому просторі, не можна оминати увагою тих конкретних умов, у яких живуть і формуються люди, наявних суспільних відносин та уявлень про моральне й аморальне, про моральний ідеал загалом. Сьогодні доводить, що немає нічого стабільного, що стосується життєдіяльності людини, навіть ідеал є змінною категорією і залежить від етапів розвитку того чи іншого суспільства. Не можна витворити певну модель існування людини у природно-правовому просторі і вважати її ідеалом, адже плин часу вимагає зміни буття людини.

Втім, потрібно враховувати, що людина, вдосконалюючись, стверджуючи свою гідність, не повинна все ж робити цього на шкоду оточенню і зобов'язана враховувати інтереси всіх людей і норми онтологічного простору. Через недотримання таких умов виникає питання про природно-правову відповідальність за свою поведінку. Від правильного трактування цієї проблеми залежить можливість поліпшення якості морально-правового становлення людини, оскільки кінцевою метою цього процесу є формування людини, яка усвідомлює відповідальність за свою поведінку, що не суперечить основоположним принципам і нормам природного права.

Проблемним аспектом життєдіяльності людини у природно-правовому просторі є особливість врегулювання взаємовідносин людей задля забезпечення правового порядку і гармонії в суспільстві, шляхом підвищення правосвідомості і правової волі як визначального чинника

правомірного існування людини. Важливою в цьому процесі є роль держави як суспільного утворення в межах природно-правового простору.

Література

1. Сливка С. С. Філософія права : навч. посіб. К. : Атіка, 2012. 256 с.
2. Кули Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок : пер. с англ. М. : Идея-Пресс, Доминтеллектуальной книги, 2000. 320 с.

Ярина СІКОРА
yarinasikora1616@gmail.com

Ігор КОВАЛЬ
kim201@ukr.net

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ МАЙБУТНЬОГО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Професія юриста завжди була, є і буде однією з найбільш корисних популярних. Це можна пояснити тим, що без послуг юриста не обходиться будь-яка сфера життєдіяльності людини і суспільства: трудових послуг, судового захисту, у сфері податків, інвестиційного бізнесу, страхуванні, у діяльності нерухомості, будівництві, сфері митних відносин і багатьох інших [1].

Сфера юриспруденції вимагає від майбутнього професіонала багатьох навичок та якостей для прийняття певних рішень. На нашу думку, найголовнішими є:

- вміння виражати свої емоції - це ціла система особистісних якостей, що допомагають людині спокійно переносити вплив негативу, без шкідливих наслідків для його організму, його особистості та інших людей.

- справедливість - це вміння адекватно аналізувати факти і робити правильні висновки. Також рівносильними принципами є поміркованість, чесність, розсудливість.

- спостережливість - цілеспрямоване сприйняття предметів та явищ через професійну діяльність юриста [2].

Негативними рисами, якими може володіти юрист - це неуважність, авантюризм та владолюбство.

Деякі науковці прийшли до висновків, що скоро у сфері юридичних наук виникнуть нові професії такі як: віртуальний юрист, мережевий адвокат, кібер-прокурор та медіа-слідчий. Мабуть, це пов'язано з тим, що технології дуже швидко входять в наше життя, все більше адміністративних, податкових та цивільних послуг переводиться в онлайн

режим, а формат будь-якого сервісу став найбільш зручним і доступнішим для більшості населення [3].

Віртуальний юрист – це експерт, який розробляє законодавство для віртуального світу і мереж. Також він розвиває систему правового захисту особи і власності в Інтернеті, включаючи онлайн власність. Для мережевого юриста важливо вміти працювати з проханнями клієнтів, вільно володіти англійською та будь-яким іншим мовою, розуміти специфіку роботи в різних галузях країн-партнерів [1].

Мережевий адвокат – це особа, яка вміло управляє інвестиціями компанії та має можливості вкладання їх у нові проекти, які створюються для розвитку певної сфери. Він не тільки керує інвестиціями, а й супроводжує розвиток цих нових тенденцій від ідеї до виробництва. Мережевому адвокату необхідно знати норми законодавства, а також специфіку роботи своєї країни і тієї, в якій він веде справу. Відповідно, він повинен вільно володіти англійською мовою або мовою тої країни, з якої він співпрацює. Професіоналізм адвоката визначається вмінням працювати з окремим людьми, групами і колективами, а також умінням працювати з запитамі клієнтів [2].

Кібер-прокурор розслідує кіберзлочини. Він відмінно розбирається в криміналістиці, здійсненні досліджень, допиту підозрюваних. Для успішної роботи необхідне володіння ідеальними навичками програмування. По суті професія кібер-прокурора є і зараз, але в майбутньому потреба в таких фахівцях значно зросте. Межі між онлайн світом і реальністю поступово почнуть зникати, а це означає, що люди у віртуальному просторі будуть мешкати приблизно за тими ж принципами, що і в дійсності – включаючи національні межі і контроль з боку держави [3].

Медіа-слідчий – фахівець, який займається забезпеченням порядку і безпеки в медіа сфері. Його завдання — шукати правопорушення законодавства у засобах масової інформації. Зараз у світі цю функцію частково виконують різні організації, але в майбутньому зловживання інформацією та кіберзлочинність будуть рости, тому варто виділити в окремому спеціальність [2].

Отже, ми вважаємо, що технології не зможуть забрати таку професію як юрист. Адже існує багато варіантів розвитку цієї спеціальності. У висновку слід зазначити, що для того, щоб повною мірою відповідати фаховим вимогам, допомагати людям та отримувати задоволення від обраної професії, фахівець повинен свідомо розвивати в собі певний рівень стресостійкості, тренувати свої емоції, самовдосконалюватися та постійно працювати над собою.

Література

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Е.В. Юридична психологія. Харків, 2011. 640 с.
2. Кобець О.В. Професійна аналіз діяльності суб'єктів правозастосовної діяльності. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* Київ: Наук.-метод. центр вищої освіти. 2004. Вип. 38. С. 280–286.
3. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2011. 584 с.

Богдан СЛИВКА, Степан СЛИВКА

tfp2014@i.ua

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ДОШКІЛЬНИКА

Основним педагогічним елементом у духовній культурології є усвідомлення таких онтологічних постулатів: 1) людина є духовна, надприродна особа; 2) людина як образ Божий – це результат Божого творіння; 3) людина як подоба Божа – це очікування результату Божого промислу. Тому на самому початку життєдіяльного процесу завдання від Бога отримують духівники – пастир і батьки, які зобов'язані змакетувати дитині умовну духовну драбинку, по якій вона підніматиметься і правильно намацуватиме шлях у призначене майбутнє. Тим самим духівники дають можливість вирости дитині, дихати постійно ритмом Бога, уникати духовних помилок у вигляді руйнівних культурологічних норм, створених всупереч Божій волі. Іншими словами, дитині молодшого шкільного віку треба закласти основи духовності, майбутньої духовної культури і створити відповідний безпековий вимір у набутті духовної досконалості.

Відомо, що людина має триєдину антропологічну будову: тіло, душа, дух. Дух як особисте життєве дихання, як сила, що діє шляхом мислення і волевиявлення, засада біологічного життя керує душею і тілом. В енциклопедії зазначається, що дух людини – це благодать Святого Духа, яка перебуває у віруючій людині [3, с. 359]. Тому для людини, її самотійного життя (як духовної особи), культурологічної діяльності важливим є поняття духовності, яка характеризує самотійність людини.

Філософи вважають, що духовність – це категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самокультури [5, с. 179]. На думку педагогів, духовність – це вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Перша з них належить більше до духовності, а друга – до душевності [1, с. 106]. У богословській літературі висвітлюється, що людський дух перебуває під патронатом

Святого Духа. Тому людський дух потребує освячення, щоб він міг хвалити Бога і служити Йому [4, с. 262], звідси духовність людини пов'язана з небесними категоріями, які потребують Божої допомоги у земному житті, тобто дару Божого.

Виходячи із наведених дефініцій та відомостей, вважаємо, що духовність людини – це культурологічне явище творчої свідомості людини, освячене Святим Духом і скероване на потребу пізнання призначення свого життя та реалізацію природних задатків для допомоги у регуляції світу.

Аналізуючи поняття духовності, наголошуємо, що це культурологічне явище, тобто наука про те, як наділити людину тими моральними, екзистенціальними та транснаціональними якостями, які необхідні для власних духовних потреб та потреб світу. Це явище пов'язане з творчістю, тобто свідомим творенням загальнолюдських цінностей, які є онтологічними, необхідними впливають із розуміння світових процесів. Але щоб отримати онтологічне розуміння, треба отримати від Святого Духа освячення (релігійну процедуру шляхом особливих дій пастиря), як перепустку до пізнання світу і реалізації своїх талантів. Реалізація талантів є необхідною не тільки для себе, а й для світу, оскільки світ потребує онтологічних нематеріальних, духовних дій людини для встановлення гармонії. Дитина дошкільного віку повинна зрозуміти, що її духовність має вплив на такі структури Всесвіту, оскільки вона є образ Божий і повинна продовжувати творення світу. Для цього необхідно володіти високою духовною культурою, яка здобувається практично зразу після народження.

На нашу думку, духовна культура дошкільника – це ступінь підготовки до володіння творчістю сили розуму, сумління й свobodною волею для реалізації життєдіяльних законів земної цивілізації і виходу у трансцендентальний світ.

Тобто дошкільника треба окультурити духовними компонентами для майбутнього тілесного й позатілесного життя. Для цього існує дошкільна освіта, яка містить у собі такі компоненти як: навчання, виховання й розвиток.

Дошкільне навчання зводиться до виявлення і розвитку природних задатків, різноманітних талантів, закладених у Божественній природі дитини.

Відомий зарубіжний експерт з освіти Кен Робінсон у своїй книзі «Освіта проти таланту» (2017р.) аргументує, що інтелект і креативність працюють на біологічному рівні. Тому можна змінити власне життя – а може, й цілий світ. Для цього необхідно допомогти людям віднайти власні творчі таланти – це найпевніший спосіб розкрити те найкраще,

що в них є. Здібності дитини сягають складних процесів мислення і комунікації. За допомогою творчості, яка втілює уяву на практиці, фокусується увага на тому, що треба. Творчість – це процес, оригінальність і цінність, а уява – джерело нашої творчості. Окрім загальних здібностей до творчого мислення відносяться унікальні таланти й захоплення, власний творчий потенціал. Тому одне з завдань освіти – розширювати горизонти, розвивати особисті таланти й інтереси. Знати, з якого джерела черпати, щоб задовольнити ту чи конкретну потребу, що є справжньою майстерністю [3, с. 4, 123, 125, 131-135, 142, 208, 221].

У дошкільній освіті основна увага повинна бути зосереджена на духовній культурі, як процесі засвоєння світу і доповнення до нього в майбутньому цінних компонентів для гармонійного утримання, тобто підтримання еволюції світу. Для цього дитина повинна постійно духовно зростати, а не перебувати у духовному дитячому віці. Але тут важливо те, що духовне зростання необхідно здійснювати по людській природі Ісуса Христа. Настанови пастиря в церкві (з цього приводу) слід сприймати батькам і вихователям як духовну силу, що спонукують дитину до добра і відвертають від зла. Що є добро і що є зло підказує інтелект, який потребує постійного розвитку. Але добро потребує дій, творіння, культури. Цю функцію виконують емоції дитини. Розвиток позитивних емоцій закликає дітей до того, що можна робити (добро) і чого не можна (зло). Звичайно, розвиток свободної волі (як сили душі) даний Богом при створенні людини. Свобідна воля дитини повинна вирішувати як діяти, щоб нарощувати, збагачувати свою духовну культуру.

У буденному житті дитину здебільшого виховують у моральному дусі з надією на те, що у старшому віці слід більше уваги приділяти безпосередньо екзистенціалам (компонентам душі) і трансценденталіям (компонентам духу). Але навіть моральне виховання, особливо християнсько-моральне виховання є важливим вступом до духовного, трансцендентального виховання (для позатілесного життя). Тут вирішує ситуацію сила, яка пов'язана з мораллю – сумління.

Сумління (від грецьк. – супровідне пізнання) виховується на християнських чеснотах, які здебільшого пропагує пастир. Ті настанови, повчання пастиря у церкві та позабогослужбових відносинах, вихователям і батькам необхідно приймати як шлях до набуття дитиною чеснот. Адже набуті чесноти є наслідком сумління, яке діє згідно представлених їй моральних законів і норм. Єдиним правильним критерієм для сумління є Боже Слово, яке пояснює Святий Дух, Церква, пастир. Святий Дух діє через волю дитини, щоб повернути її до Бога, щоб воля дитини була, охочою виконувати волю Божу. Ці питання

повинні бути постійно у полі зору батьків і вихователів дошкільних дитячих закладів.

Існує переконання, що з категорією духовності (в тому числі і духовною культурою) співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна в тій мірі, в якій вона задумується над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання [1, с. 106]. Початок формування духовності міститься у допитливості дітей дошкільного віку.

Допитливість – це психічна риса, властивість інтелекту людини. Виявляється у прагненні до широти і глибини знань про довколишній світ і саму себе. Допитливість є однією із форм вияву любові до знань як соціальної і духовної потреби розвинутої особистості, психологічною передумовою розкриття сутності явищ і подій. Допитливість розвивається в процесі пізнання і практичного освоєння людиною об'єктивної дійсності [1, с. 101]. Тоді появляются основні елементи духовної культури у дошкільника, які містяться у життєдіяльних законах: засвоєння і відданість традиційним сімейним цінностям, «домашній» моралі, «домашній» духовності. Цей початок духовної культури довілля має сильні духовні імперативи на все життя. Адже прищеплення добрих звичаїв, уміле роз'яснення батьків на зацікавлені питання здійснюють своєрідну профілактичну діяльність – духовно очищують наміри дитини.

В даному випадку культура чинить насильство над природою (дитиною), але водночас розвиває вроджені можливості. І тоді культура (духовна) є обов'язком людини стосовно себе та інших. Людина поступово культивує свої природні сили [2, с. 221], актуалізує людську здатність до подоби Божої.

Отже, духовна культура дошкільника є насущним хлібом, хлібом майбутнього життя. Це хліб духовний, нагальний, конечний, без якого обійтися людина не може.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376с.
2. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Том 3.К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 328с.
3. КенРобінсон. Освіта проти таланту. Сила творчості / Переклад з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2017. 256с.

4. Ринекер Ф. Библейская энциклопедия Брокгауза / Ф. Ринекер, Г. Майер; [пер. с нем. В. Иванова и др.]; под. ред. В. Цорна. Кременчуг: Християтская зоря, 1999. 1120с.
5. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В.І. Шинкарука. К.: Абрис. 744с.

Олексій ТЕРЛЮК
oleeksiy2807@gmail.com

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ БЛОКЧЕЙН У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ

В інформаційному просторі все більше йдеться про те, що ми є свідками т. зв. четвертої промислової революції. Її ознака – принципово нові досягнення на шляху прогресу людства, з-поміж яких - технологія блокчейн (Blockchain).

Тапскотт Дон і ТапскоттАлекс у книзі «Революція блокчейн. Як технологія, що стоїть за біткойнами, змінює гроші, бізнес і Світ» спробували пояснити технологію простими словами: «Bitcoin або інша криптовалюта не зберігається в якомусь файлі. Інформація про транзакції знаходиться в глобальній, загальнодоступній базі даних - Blockchain. У ній відбувається підтвердження і прийняття операцією цієї великої P2P-мережі. Увесь ланцюг розподілено: він підтримується комп'ютерами по всьому світу. Центрального сервера, який можна було б зламати або взломати, не існує. Блокчейн публічний і дуже надійний одночасно, оскільки використовує зашифровані дані» [1, с. 32-36].

Завдяки своїм перспективам технологія блокчейн (у світовій практиці щодо неї частіше застосовується визначення DLT – distributed ledgertechnology – технологія розподіленого реєстру – О.Т.) останніми роками привертає до себе підвищену увагу, а створювані на їх основі рішення вже вирішують низку практичних завдань у, здавалося б, непокєднуваних сферах. Так, в одному зі своїх останніх випусків журнал ForkLog здійснив огляд найбільш цікавих ініціатив щодо можливостей застосування блокчейн-рішень: від інтенсифікації видобутку алмазів і до створення блокчейн-систем для громадського транспорту [2] або спроб поставити технологію блокчейн і штучний інтелект в арсенал боротьби з пандемією коронавірусу COVID-19 [3].

Видавалося б, про можливості застосування блокчейн у виборчому процесі, що, власне, означає запровадження електронного голосування в Україні, зокрема, якщо успішним такий досвід є навіть в Африці [4],- й говорити поготів. Тим паче тепер, коли напрацьовується належна законодавча база.

Так, напрацьована відповідна постанова Верховної ради України [5], у січні 2018 року схвалена Кабміном України Концепція розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018–2020 роки. Серед іншого у документі згадується і електронне голосування. Також норми щодо систем електронного голосування є і в новому Виборчому кодексі. Втім, перспектив прийняття цього кодексу в 2019 році поки небагато. На думку експертів, затягування прийняття документа відбувається не лише через положення про повністю пропорційну виборчу систему з відкритими списками на парламентських виборах, а й через зниження можливостей фальсифікації виборів, зокрема й за допомогою системи електронного формату голосування і підрахунку [6]. Але й традиційна система голосування, яка використовується в багатьох державах, до числа яких належить Україна, не може в повній мірі гарантувати, що вибори були проведені з дотриманням вимог, що робить їх легітимними: запобігання порушенням під час голосування та підрахунку голосів, забезпечення збереження результатів голосування незмінними, спрощення процесу голосування для забезпечення високої явки виборців тощо.

Між іншим, перша система електронних виборів з можливістю дистанційного голосування була застосована 16 жовтня 2005 року на муніципальних виборах в Естонії. Для того щоб проголосувати на виборах у Естонії через мережу Інтернет, у виборця має бути ID-паспорт громадянина Естонії, комп'ютер з підключенням до мережі Інтернет та прилад для зчитування інформації з ID-паспорту [7]. Окрім Естонії, досвід з проведення Інтернет виборів різних рівнів (від місцевих до парламентських) мають Великобританія, Сполучені Штати Америки [8] та Росія [9].

В Україні активно обговорюють цю проблему [Див: 10], і активно працюють над її реалізацією. Дослідники наголошують на тому, що чимало труднощів з реалізацією цього проекту виникає уже на етапі аналізу українського законодавства. Погоджуємося з А. Поляковою, що «у базових конституційних вимогах до виборів написано, що голосування мусить бути "прямим і таємним". "Пряме і таємне", своєю чергою, повністю суперечить "дистанційному"» Як наслідок - основна проблема дистанційних виборів у неможливості ідентифікації громадянина [11].

Дискусії розгортаються щодо можливої схеми проведення виборів, принципів дії системи електронного голосування на основі блокчейн-технології. Щодо останнього, вважаємо, заслуговує на увагу розробка одеських дослідників [12]. Зокрема, вони вважають, що використання публічно доступного списку виборців та двох розподілених баз даних, реалізованих на основі технології блокчейн, дозволить реалізувати систему електронного голосування, яка задовольнятиме загальноприйнятим

виборчим вимогам. Окрім того, запропонована ними система, на відміну від існуючих аналогів, дозволить не тільки автоматизувати процес підрахунку голосів, але й дасть змогу виборцям проголосувати дистанційно, використовуючи власний смартфон або персональний комп'ютер без додаткового обладнання, власноруч перерахувати результати виборів, а також перевірити те, що їх голос був зарахований та не був змінений, при цьому, запропонований алгоритм підпису голосу дозволить забезпечити таємницю голосування [12, с. 45].

На наш погляд, завдяки застосуванню такої системи теоретично схема виборів на блокчейні може виглядати так: у день повноліття кожен громадянин отримує одну спеціальну монету для голосування, яку в день виборів може переказати на рахунок обраного кандидата. Зробити це можна з будь-якого гаджета. Потрібно лише зайти на спеціальний сайт або в додаток, ввести свій ключ і з власного кабінету надіслати голос. У процесі умовної трансакції відправник анонімізується. Він може бачити, за кого віддає голос, але самого виборця не бачить ніхто. Виборець може перевірити, що його голос зарахований і скільки голосів набирають кандидати. В контексті виборів така технологія мінімізує ризики втручання і пришвидшує оголошення результатів, адже голоси підраховуються автоматично.

Література

1. Тепскотт Дон, Тепскотт Алекс. Блокчейн-революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших криптовалют, змінює світ / Пер. з англ.: Ю. Григоренко, Г. Лелів. Львів: Літопис, 2019. 492 с.
2. Блокчейн в добыче алмазов и другие инициативы с использованием технологии. *ForkLog*. 25.04.2020. - URL : <https://forklog.com/blokchejn-v-dobyche-almazov-i-drugie-initsiativy-s-ispolzovaniem-tehnologii/> (дата звернення: 26.04.2020)
3. Блокчейн в борьбе с пандемией COVID-19 и другие инициативы с использованием технологии *ForkLog*. 18.04.2020. - URL : <https://forklog.com/blokchejn-v-borbe-s-pandemiej-covid-19-i-drugie-initsiativy-s-ispolzovaniem-tehnologii/> (дата звернення: 26.04.2020)
4. Кікоть С. У Сьєрра-Леоне відбулися перші в світі блокчейн-вибори президента. *Громадське*. 2018. 15 бер. - URL : <https://hromadske.ua/posts/u-sierra-leone-vidbulysia-pershi-v-sviti-blokchein-vybory-prezydenta> (дата звернення: 26.04.2020)
5. Постанова Верховної Ради України «Про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні». - URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DF87900A.html/ (дата звернення: 26.04.2020)

6. Сегида Г. Президент в один клік: чи реально впровадити онлайн-голосування в Україні. І чому цифровий розрив знижує легітимність виборчих процесів. *Mind*. 2019. 10 квіт. - URL: <https://mind.ua/openmind/20195872-prezident-v-odin-klik-chi-realno-vprovaditi-onlajn-golosuvannya-v-ukrayini>(дата звернення: 26.04.2020)
7. Everett, Sarah P., Greene, Kristen K., Byrne, Michael D., Wallach, Dan S., Derr, K., Sandler, D. and Torous, T. (2008), Electronic Voting Machines versus Traditional Methods: Improved Preference, Similar Performance, Proceedings of Measuring, Business, and Voting, April 5-10, Florence, Italy.
8. Electronic Voting Offers Opportunities and Presents Challenges, available at: <https://www.gao.gov/new.items/d04766t.pdf/> (accessed 26 April 2020).
9. United States Government Accountability Office (2005), Federal Efforts to Improve Security and Reliability of Electronic Voting Systems Are Under Way, but Key Activities Need to Be Completed, available at: <https://www.gao.gov/assets/250/247851.pdf/> (accessed at 26 April 2020).
10. Букраба О.М., Мазепа Ф.С., Карнишов К.Р., Яковенко О.О., Кушніренко Н.І. Система електронного голосування на основі технології блокчейн. *Системи обробки інформації*. 2018. Вип. 4(155). С. 41-46; Бучин М. Впровадження електронного голосування в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація, комунікація, суспільство 2015 : матеріали 4-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2015*, 20–23 травня 2015 року, Україна, Львів, Славське / Національний університет "Львівська політехніка", Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. С. 126–127; Волкович О.Ю. Перспективи запровадження електронного голосування як чинника реалізації демократичних засад держави. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 1. / Херсонський національний технічний університет. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_16(дата звернення: 26.04.2020); Сіденко І.Г. Перспективи впровадження електронного голосування в Україні. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/conf/2012-2/doc/1/12.pdf/> (дата звернення: 26.04.2020) та ін.
11. Полякова А. Вибори-2019: як це працює і чому нам це потрібно. *Економічна правда*. 2018. 19 липн. - URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/07/19/638824/>(дата звернення: 26.04.2020)
12. Букраба О.М., Мазепа Ф.С., Карнишов К.Р. та ін. Зазн. праця.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА В ПРАВОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Формуючи своє розуміння категорії «територіальна громада» на основі опрацювання як досвіду вітчизняних науковців, так і передусім напрацювань західних вчених, де поняття локальної демократії є впровадженням у життя держави, а її роль чітко визначеною в розвитку останньої, українські науковці намагаються сформувати нове розуміння поняття територіальної громади, побудоване відповідно до політико-правових реалій нашої держави, на основі історичного сприйняття громади та психологічного усвідомлення громадянами своєї участі у формуванні та розвитку громади, самоідентифікації себе її частиною.

Науковці по різному підходять до визначення суті категорії «територіальна громада». Такі дослідники поняття, як О. Батанов, В. Баймуратов, О. Мороз, акцентують увагу на соціальній взаємодії в середині громади. В. Фадєєв, В. Кампо та М. Краснов, визначаючи суть поняття, акцентують увагу на територіальній приналежності членів громади. Проте найважливішим сьогодні є досягнення спільності в розумінні цього терміну, характеризуючи територіальну громаду комплексно, як систему з сукупністю екзо- та ендегенних зв'язків і відповідним просторовим розташуванням, характеристикою часового вектора розвитку та врахуванням психологічних, соціальних, історичних умов еволюції.

Так, територіальна громада – це природно сформована людська спільнота, членами якої є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, переміщені особи та біженці), які проживають, працюють чи володіють нерухомим майном на спільній території, у межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, характеризується сукупністю сталих зв'язків і спільних інтересів у питанні власного життєзабезпечення та є представником місцевої спільноти на політичній арені, є власником комунального майна на цій території та платником місцевих податків і зборів [2, с. 82]. Досліджуючи погляди провідних науковців у питанні виділення основних ознак, які комплексно характеризують територіальну громаду, можемо виокремити такі ознаки громади:

□ територіальна – територіальна громада формується на певній території. Її членами є фізичні особи, які або проживають на цій території, або працюють, або володіють певним нерухомим майном;

□ соціально-психологічна – територіальна громада існує за умови самоідентифікації кожного члена громади її частиною та усвідомлення

спільності своїх інтересів. Громада – це передусім система постійних комунікативних зв'язків між членами спільноти;

□ історично-культурна – громада існує та розвивається в часі, тому при обиранні наряду її розвитку необхідним є врахування історичних аспектів еволюції спільноти, її культурних і звичаєвих особливостей, які характеризуються впливом і на психологічний клімат у громаді, і на ендогенні зв'язки, притаманні спільноті;

□ політична – територіальна громада є суб'єктом правовідносин і представником місцевої спільноти на політичній арені;

□ економічна – місцева спільнота є власником комунального майна, розміщеного на її території, а її члени є платниками податкових платежів до місцевого бюджету. Громада функціонує для забезпечення її членів якісними громадськими послугами, може бути учасником виробничих процесів та є колективним споживачем;

□ природна – територіальна громада формується та діє на основі самоорганізації, соціальної та економічної активності та потреби в постійному розвитку, застосовуючи принцип саморегулювання;

□ організаційно-функціональна – територіальна громада – це система з горизонтальною організованістю політичних і соціальних мереж, яка діє спираючись передусім на демократичні принципи розвитку та за умови участі її членів у вирішенні питань свого життєзабезпечення з можливістю само структурування та утворення внутрішніх організаційних структур [3].

Система місцевого самоврядування, яка сьогодні існує в Україні, функціонує на основі застарілих форм, надто повільно засвоюючи нові тенденції місцевого розвитку. Так, на цей час функціонування територіальних громад на території України характеризується такими особливостями:

□ політичною невизначеністю та нестабільністю, зародковим станом політичних відносин на рівні громад;

□ нерозвиненістю громадського сектору;

□ індивідуалізацією та схильністю членів громади самотійно вирішувати свої проблеми;

низьким рівнем довіри до органів влади та представників органів місцевого самоврядування, які обираються безпосередньо членами місцевої спільноти тощо [4, с. 363].

Ст. 143 Конституції України визначено основні повноваження територіальних громад. До них належать:

□ управління комунальним майном;

□ затвердження програм соціально-економічного розвитку і контроль за ними;

□ затвердження місцевих бюджетів і контроль за їх виконанням;

- ❑ визначення в межах законодавства місцевих податків і зборів;
- ❑ проведення місцевих референдумів;
- ❑ утворення, реорганізація та ліквідація підприємств, організацій та установ, які перебувають у комунальній власності, та контроль за їх діяльністю тощо.

Відповідно до цього можна виокремити ключові функції, реалізацію яких має забезпечувати громада: ❑ планування та програмування розвитку адміністративно-територіальної одиниці; ❑ бюджетно-фінансова; ❑ матеріально-технічна; ❑ функція соціального контролю; ❑ нормотворча; ❑ інформаційна; ❑ соціокультурна.

Правильне тлумачення, чітке розуміння характерних ознак і сукупності їх взаємозв'язків, визначення ключового алгоритму дії громади в процесі еволюційного розвитку та врахування при цьому усіх факторів впливу та точок відхилення дозволяють усвідомити роль і вплив громади в питанні реалізації ефективної політики місцевого розвитку. На сьогодні в юридичній літературі запропоновано нову муніципально-правову категорію – самоуправлінський статус особи, який відображає місце і роль людини в системі місцевого самоврядування як жителя та інтегрує політико-економічні моменти життя фізичних осіб як індивідуальних і спільних учасників самоврядних відносин [5, с. 196]. Тому, як зауважує С. Русанова, до самоуправлінського статусу додаються і права індивіда, і колективні права всієї громади, які сукупно виступають територіальними (місцевими) правами і свободами [6, с. 371].

В.Б. Авер'янов зазначає: «Конституція України у ст. 3 проголошує головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також встановлює принцип, згідно з яким саме ці права і свободи і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а вона відповідає перед людиною за свою діяльність» [5, с. 197]. Тобто права і свободи людини, а відтак і територіальної громади як природно і свідомо сформованої жителями певної території є ключовим аспектом, на забезпечення реалізації якого працює держава. Надання громадам реальних можливостей розвитку, і в нормативно-правовому порядку, і у вигляді фінансових ресурсів дозволить сформувати ефективну систему місцевого самоврядування з територіальними громадами як основними суб'єктами управління на місцях.

Питання децентралізації та становлення ефективного місцевого самоврядування можливе лише при функціонуванні дієвих та успішних у своєму розвитку територіальних громад. На сьогодні в Україні це питання залишається відкритим і потребує досліджень, аналізу, а передусім практичних кроків щодо забезпечення формування громад як суб'єктів самоврядування.

Щодо проведеного дослідження, можна зробити такі висновки: територіальні громади в Україні як дієві суб'єкти самоврядування перебувають лише на початковому етапі ефективної діяльності; юридичний аспект визначення територіальних громад характеризується недосконалістю та потребою доопрацювання та уточнення; вивчення поняття українськими вченими відбувається на фундаменті західної науки та потребує пристосування теоретичних рекомендацій розвитку громади до українських соціально-економічних реалій.

Література

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». База даних «Законодавство України» / ВР України. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
2. Березинський В. П. Територіальна громада як агент політичної самоорганізації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2013. Т.21. Вип. 23(1). С. 77–84.
3. Муркович Л. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування в Україні: теоретичні аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 2. - URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_2/10mliuta.pdf
4. Ковенко О.Ю. Адміністративна реформа як крок до створення успішних територіальних громад. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України*. 2012. Вип. 2. С. 362–368.
5. Підкуйко О. О. Потенціал самоврядування сучасної територіальної громади: теоретико-методологічний підхід. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України*. 2010. Вип. 1. С. 196–202.
6. Русанова С. Ю. Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація. *Форум права*. 2009. № 2. С. 369–374.

Олена ЧОРНОБАЙ
labau@i.ua

ВОЛОНТАРИСТСЬКИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ ПРАВА

Філософсько-правовий напрям волонтаристського лібералізму розвинувся у ХІХ ст. як закономірне продовження ідей про свободу та рівність як засадничих основ природних права людини.

Прихильниками волюнтаризму свобода волі розглядалася як вища засада буття та основний принцип моральності. На їх думку, особа має бути самостійною у виборі варіанту поведінки, будь-які зовнішні сили не повинні впливати на свободу формування її волі. У зв'язку з необхідністю у формальному вираженні свободи, рівності та справедливості право стає загальнолюдською формою волі. З одного боку, рівність у реалізації свобод, а з іншого, необхідність у нормативному механізмі їх забезпечення – через гарантії та інститут відповідальності – формують зміст сучасного права.

Тому правова дійсність та свобода волі є формами соціального буття. Вони характеризуються об'єктивною, послідовною логікою функціонування та розвитку, котра знаходить зовнішнє вираження в жорсткій визначеній структурі та послідовності зв'язку її внутрішніх елементів, необхідних змісті та формах. Свобода волі та правова реальність вказують на особливий вимір людського буття, що виражається через світ права та правових ідей. Правову дійсність (реальність), однак, слід розглядати у винятково суб'єктивному розумінні права, оскільки основну роль відіграє саме суб'єкт правових відносин [2, с. 112-133].

Волюнтаристський лібералізм розкриває природу взаємозалежності свободи волі (у контексті свободи вчинку) від правових та не правових чинників впливу на поведінку особи. Спектр правових чинників охоплює категорії юридичної відповідальності, справедливості, рівності, кожна з яких окреслює власні «червоні лінії» правомірної (неправомірної) поведінки.

Відповідальність визначає межі вільної поведінки, за порушенням яких до особи може бути застосовано примус. Рівність стверджує право людини реалізовувати на рівних підставах однаковий спектр прав та законних інтересів, належних іншим особам з аналогічними правовим статусом як учасника певних суспільних відносин. Справедливість дозволяє оцінити рівність можливостей у реалізації прав та законних інтересів у конкретній ситуації, в якій вона перебуває. Цілком вірогідно, що встановлення справедливості буде застосування позитивних дій. Крім того, справедливість має і самостійний зміст. Невідворотність настання відповідальності за правопорушення чи виконання зобов'язання; співмірність мотивів, вчинених дій, наслідків та міри відповідальності. Неправовим чинником поведінки є примус, об'єктивні ситуації, які обмежують свободу волі діяти або утриматися від певних дій.

Узагальнення всього вищенаведеного дозволяє констатувати, що волюнтаристський лібералізм як ідея, покладена в основу сучасної доктрини права, визначає сутнісний бік юридичної аргументації. Концепт природних прав людини, утвердження гідності, рівності, свободи як

цінностей та принципів права відкриває широкі можливості для інтерпретації права в межах гуманістично-орієнтованого правового міркування.

Література

1. Щербина О.Ю. До питання про аргументацію як метод юридичного міркування. *Вісник Харківського національного педагогічного університету. Філософія*. 2013. №40, Т. 1. С. 1-16.
2. Ярунів М.І. Аксіологічно-нормативна парадигма свободи волі людини: дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.12 / М.І. Ярунів. Львів, 2018. 191 с.

Вікторія ЧОРНОПИСЬКА

Vika_Ch07@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНА СКЛАДНІСТЬ ПІЗНАННЯ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ

Правовий прогрес як динамічна характеристика правової системи, її формування, функціонування та розвитку є обов'язковою умовою формування в Україні правової держави та забезпечення принципу верховенства права. Правовий прогрес є результатом належної реалізації суспільно-правової реформи в країні, утвердження принципу верховенства права в усіх сферах суспільного буття, забезпечення прав людини й основоположних свобод.

Правовий прогрес як правове явище належить до тих проблем сучасної правової науки, які виглядають, на перший погляд, зрозумілими та прозорими. Втім за більш ґрунтовного аналізу виявляється, що ця проблематика не лише недостатньо вивчена як у теорії права, так і в галузевих юридичних науках, а й малодосліджена в аспекті впливу правового прогресу на правову систему, що втілюється у правову матерію та правову дійсність.

Поняття прогресу значно активізувалося в науковому дискурсі ХХ ст., зокрема соціології, історії, філософії. Новим аспектом аналізу соціального прогресу стала специфіка його відображення у різних цивілізаційних системах. Цивілізаційна та національна особливість розвитку наукових уявлень про соціальний прогрес пов'язана із історичною пам'яттю народу, що відкладає глибокий відбиток у його свідомості. Відмінності в поглядах на суспільний прогрес у мислителів Заходу та пострадянського простору, за оцінкою фахівців, простежується в наступних особливостях: розвивалися світські, релігійні та напіврелігійні концепції, прогрес аналізувався з формаційних і цивілізаційних позицій; відношення до

прогресу формувалося на основі розуміння його як певної цілісності, так і дискретно (зводився до окремих суспільних сфер); виокремлювалися апологетичні (оптимістичні) та деградаційні (скептичні) погляди на прогрес; суспільний прогрес тлумачився як результат діяльності визначних особистостей, певних еліт, суспільних груп; на основі інституціонального підходу відводилася особлива роль певним інститутам (державі, церкві, культурі, науці); прогрес зводився до абсолютної свободи громадян бездержавного суспільства; пропонувалися різноманітні індустріальні, постіндустріальні, технократичні концепції прогресу; суспільний прогрес пов'язується зі зростаючою стратифікацією соціуму, певним нівелюванням його внутрішніх структур; за холістського підходу ставить суспільний прогрес залежить від зовнішніх сил: космосу, природи (російські космісти та сучасні альтернативісти) [1, с. 78–79].

На нашу думку слід застосовувати комплексний критерій прогресу. Фактично кожна сфера суспільства вимагає свого специфічного критерію, і лише в своїй сукупності ці критерії способні найбільш повно охарактеризувати ступінь суспільної прогресивності. Разом з тим, ефективний розвиток кожної країни потребує пошуку власних модусів суспільного прогресу. Приміром, формування китайськими мислителями власної моделі суспільного прогресу сприяло успішній модернізації Китаю (наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.), включенню його до світового економічного життя, яке забезпечило динамічне підвищення життєвого рівня китайського народу. Оперативна реалізація концепції «чотирьох модернізацій» (сільського господарства, промисловості, науки і техніки, військової сфери) дозволяє нині Китаю упевнено рухатися вперед. Звісно, це результат правильно обраного соціального ідеалу та успішної реалізації в практичній площині концепції суспільного прогресу [2, с. 6–9].

У наукових розвідках суспільний прогрес та соціальний прогрес досить часто аналізуються як синонімічні, втім вони не є тотожними, як і пов'язані з ними відносини. Соціальні відносини є лише частиною суспільних відносин. Суспільний прогрес передбачає прогресивні (передові, ідейні) зміни як у соціальній сфері (відносини між соціальними групами, внутрігрупові зміни тощо), так і поза межами: ідеологічні, виробничі, зовнішньополітичні та інші. Суспільний прогрес виявляється у різних формах й безпосередньо стосується соціального організму країни. Існують такі форми суспільного прогресу: соціальний прогрес, економічний прогрес, соціально-економічний прогрес, технічний прогрес, науковий прогрес, науково-технічний прогрес, політичний прогрес, правовий прогрес, національний прогрес, культурний прогрес, моральний прогрес [3, с. 129].

У юриспруденції суспільний прогрес дефінітується як «висхідний розвиток людства від нижчих ступенів своєї духовної, правової, політичної та соціально-економічної організації до вищих; якісне оновлення форм суспільного буття та відносин в соціумі; поступальну зміну загальноцивілізаційних й формаційних етапів розвитку суспільства» [1, с. 76]. Отже, прогресивний розвиток характеризується постійними якісними змінами, удосконаленням, трансформацією.

У філософії права теоретична складність пізнання правового прогресу проявляється вже у процесі визначення сфери його існування, позаяк категорія «правового» є однією з найбільш складних й неоднозначних. Це обумовлено особливостями розвитку пост класичної парадигми юриспруденції: відмовою від моністичної інтерпретації права та утвердженням методологічного плюралізму в підходах щодо праворозуміння. Вчений К. Старостенко відзначає, що саме дослідження правового прогресу на основі принципів плюралізму дозволяє не лише осмислити розвиток права, але і є «єдиною превентивною мірою, що має вагоме смислове та функціональне навантаження в сучасних модернізаційних процесах, сприяє виробленню антикризових заходів щодо відновлення повноцінного функціонування економіки та розробки фундаментальної стратегії правового розвитку» [4, с. 172].

«Правове» в контексті дослідження правового прогресу характеризується найвищим ступенем узагальненості та позначає всю правову реальність як одність об'єктивних й суб'єктивних аспектів буття права.

Правовий прогрес можна розглядати у двох аспектах: глобальному (широкому) та конкретному (вузькому). Глобальний підхід пов'язаний із розвитком людства в цілому, його правосвідомості, правової культури. Вузький підхід передбачає вивчення прогресу конкретного етапу розвитку людства (здебільшого сучасного) [5, с. 115].

Нині у правовій доктрині існує низка концептуальних підходів щодо проблематики правового прогресу, зумовлених типологією праворозуміння, дефініцією його поняття, визначальними філософсько-правовими ознаками, закономірностями його зв'язку із процесами глобалізації, альтерглобалізму, його співвідношенням із принципом верховенства права, відображенням у міжнародно-правовій діяльності всесвітніх організацій, розумінням правової реальності загалом тощо.

Залежно від визнання або заперечення об'єктивного існування прогресу розрізняють два наукових підходи: перший – прогрес існує незалежно від людської свідомості; другий означає, що це лише суб'єктивна думка людини, яка оцінює певні суспільні зміни. Приміром, сучасний російський вчений В. Сорокін зауважує: «теорія прогресу, що

добре, а що погано ... може виражати лише суб'єктивні погляди їх авторів й нічого більше» [6, с. 192].

Об'єктивна природа правового прогресу не означає, що він не може зазнавати зовнішнього впливу чи втручання у його процес. Держава в особі законодавця може вносити в нього відповідні уточнення, корективи, зміни (на нормативному рівні закріплювати цілі, які окликаються з критеріями правового прогресу; створювати належні механізми для їх реалізації; сприяти досягненню прогресивного результату тощо). Проте, цей вплив здійснюється у певних межах, що є результатом об'єктивної ознаки правового прогресу. Приміром, держава не може на власний розсуд ввести режим загального дотримання законності всіма громадянами чи зобов'язати будь-яким реалізовувати інтереси особистості [6, с. 44]. Отже, суб'єктивний чинник правового прогресу є невід'ємним від об'єктивної основи. Простежується суперечлива діалектична єдність – об'єктивного й суб'єктивного, окрім того, уявлення про позитивне та негативне існують й у свідомості людини. Втім, коли думка більшості є тотожною (однаковою), вона претендує на визнання її об'єктивною.

Вчена К. Николина визначає правовий прогрес як цілеспрямований, незворотний, поступальний рух права з метою втілення ідеї права (ідеальної моделі) в правову реальність. Саме такий підхід дозволяє сприймати право як ціннісний орієнтир, що підлягає трансформації для адекватного відображення суспільних інтересів та запитів. Якщо ж прогрес у праві розглядати виключно як оціночну категорію, що має суб'єктивний характер, то постає загроза підвищення рівня правового нігілізму [7, с. 216].

Слушною є дефініція запропонована Д. Сторожук, що правовий прогрес є процесом правового розвитку суспільства та його складових, що характеризується висхідною спрямованістю та орієнтацією на правові цінності. Дослідником розглядається правовий прогрес як висхідний процес правового розвитку суспільства, що містить об'єктивну та суб'єктивну складові, й характеризується ознаками динамічності, цілеспрямованості, поступальності (еволюційний характер), послідовності, прогнозованості зміни, удосконалення права з метою досягнення правового ідеалу у вигляді забезпечення та дотримання: правових цінностей людини (суспільства), високого рівня прав і свобод людини, гуманізації права, взаємодії права і норм моралі, результатом чого є підвищення рівня правової культури суспільства та ефективності правового регулювання суспільних відносин [8, с. 11].

Отже, правовий прогрес є явищем, яке характеризується самовизначенням, саморозвитком і не може бути кероване імперативно. Лише ті зміни правової реальності, які сприймаються, а отже, легітимуються конкретним суспільством, можуть визначатись як

прогресивні. З позиції цивілізаційного підходу до розвитку соціуму це означає, що правовий прогрес є нелінійним процесом і передбачає альтернативні шляхи розвитку для кожної цивілізації, це підтверджує паралельне існування у сучасних умовах суспільств із різним рівнем розвитку правових систем [7, с. 216].

Таким чином, комплексне та всебічне дослідження дефініції правового прогресу дозволяє висновувати, що сьогодні під ним розуміють суб'єктивну оцінку розвитку права; цілеспрямований, поступальний лінійний рух права з метою втілення ідей права в правову реальність; об'єктивний процес розвитку права, легітимований конкретним суспільством; ціннісний орієнтир (ідеал); максимальне втілення основоположних принципів права; процес розвитку правової системи, удосконалення правового життя суспільства; збільшення обсягу прав і свобод людини, підвищення рівня їхнього соціального захисту; розвиток правової культури; відповідність явищ і процесів законам соціальної природи тощо.

Прогнозуючи можливі напрямки подальшого дослідження категорії «правовий прогрес», актуальним, на нашу думку, є аналіз його співвідношення з мораллю, правовими традиціями. Окрім цього, застосовуючи системно-структурний підхід, можна охарактеризувати позитивні якісні зміни в межах окремих структурних елементів правової реальності, що дозволить визначити стратегічні напрями правової політики.

Література

1. Миголатьев А. А. Общественный прогресс и регресс: философский аспект. *Социально-гуманитарные знания*. 2004. № 3. С. 76–90.
2. Оборотов І. Об'єктивний і суб'єктивний виміри правового розвитку. *Юридичний вісник*. 2011. № 3. С. 5–11.
3. Скворець В. О. Соціальний прогрес як суспільствознавча проблема. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2011. № 47. С. 123–133.
4. Старостенко К.В. Правовой плюрализм как основа развития правового прогресса. *Среднерусский вестник общественных наук. Политика и право*. 2009. № 4. С. 169–172.
5. Сторожук Д. Онтологія правового прогресу: філософсько-правовий вимір. *Право.и*. 2017. № 3. С. 191-199.
6. Сорокин В.В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. 48 с.

7. Николина К. Правовий прогрес як форма правового життя. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 215–218.
8. Сторожук Д. Філософсько-правові засади правового прогресу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. 19 с.

Роман ШАК
Vika_Ch07@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

Серед усіх соціокультурних процесів, які відбуваються у сучасному світі, найважливіше місце посідає феномен глобалізації. З ним пов'язуються фундаментальні зміни і трансформації в правовій, економічній, політичній, соціальній та інших сферах життя. Не маючи єдиного розуміння сутності глобалізації, науковці тлумачать її і як соціальний процес, і як стан суспільства, і як систему взаємовідносин або чергову стадію соціально-політичного розвитку, а то й як міф. При цьому вирішальними вимірами глобалізації здебільшого визначаються екологічний, культурний, комунікаційний, економічний, політичний та правовий.

Широкі соціальні, політичні, економічні, культурні, правові дискурси з питань генези цього явища та його концептуалізації, динаміки, соціально-економічних наслідків, значення для державної влади, вектора цивілізаційного розвитку суспільства тощо уможливили вирізнення трьох великих теоретичних шкіл: гіперглобалістів, скептиків, трансформаціоністів. Серед відомих парадигм, які визначають подальший розвиток людства, поступово сформувалися: «межа зростання» (А. Печчеї), «сталий розвиток» (А. Браун), «універсальний еволюціонізм» (Н. Мойсеев), «мітоз біосфер» (М. Нельсон), «контрольований глобальний розвиток» (Д. Гвішиані), «світ-системний аналіз» (І. Валерстайн) [1, с. 4].

У процесі наукових досліджень глобалізації сформувалися економічний, геополітичний, соціологічний, екологічний, політологічний, культурологічний, цивілізаційний підходи. Водночас це не вирішило проблеми умовного поділу світу на глобалістів і антиглобалістів. Різні підходи до розуміння означеної проблематики не роблять процес глобалізації простішим чи гармонійнішим. Навпаки, питання сутності глобалізації, її характеру і значення, з наукової точки зору, є настільки неоднозначними, що окремі дослідники відзначають навіть існування багатьох чи декількох «глобалізацій», які приховуються за одним поняттям, дедалі частіше залишаючи поза увагою сутність цього феномена [2, с. 37].

Особливо актуалізується питання щодо політико-правових та соціокультурних вимірів глобалізації для постсоціалістичних держав, у тому числі України. Кардинальні трансформаційні процеси в політичній та економічній системах та формування громадянського суспільства, з одного боку, і глобальні трансформаційні перетворення – з іншого значно ускладнюють процес формування як внутрішніх, так і зовнішньополітичних векторів руху держави. Процес глобалізації впливає і змінює всі інститути та сфери діяльності людини, до того ж такі зміни відбуваються несинхронно. Він характеризується не лише ознаками універсальності і фрагментації суспільних відносин, а й розвитком протилежних тенденцій однополярності й багатополярності, зіткнень і примирень, інтеграції і дезінтеграції, суверенізації і десуверенізації тощо. Глобалізація перебуває нині на етапі переходу від неоліберального типу (лінійна глобалізація) до нового, вищого за своїм потенціалом типу розвитку, синергетичного (нелінійна глобалізація) [3, с. 36].

Становлення глобального нелінійного світу ґрунтується не лише на процесах організації «зверху», а й самоорганізації «знизу». Це потребує зміни підходів у дослідженні глобальних процесів. В умовах розвитку нелінійної глобалізації лише системно-синергетичний підхід у дослідженні складних глобалізаційних процесів може розкрити їх сутність, зберегти різноманітність, чіткіше виокремити переваги і скористатися можливостями глобалізації. Насамперед це сприятиме усвідомленню того, що глобальним є не лише світ, а й людина [1, с. 9].

Правова політика дедалі більше набуває цінності в сенсі глобальності й стає виміром не лише сучасного, а й майбутнього. Відкривається новий, заснований на інших пріоритетах етап її розвитку. В центрі уваги світобачення постійно перебувають політичні проблеми, пов'язані з усталеними уявленнями про національну державність і суверенітет, громадянське суспільство, представництво інтересів і демократичні процедури. Посилення актуальності правового ефекту в умовах цілісності світу дає підстави говорити про необхідність фундаментальних досліджень юридичного напрямку як найбільш плюралістичного і здатного до комплексного відтворення картини політико-правової системи майбутнього світоустрою.

У глобальному діалозі цивілізацій політичне партнерство ускладнене правою та соціокультурною проблематикою. Тому потреба виокремлення політико-правового і соціокультурного вимірів глобалізації зумовлена необхідністю вироблення основи для утвердження реальної політичної стабільності в умовах глобального багатополярного світу, ефективної протидії глобальним викликам і загрозам, формування цінностей майбутньої цивілізації.

Сутність глобалізації як явища, характеризується надзвичайно широкою амплітудою оцінок – від амбіційної апологетики до категоричного несприйняття. Дотепер поняття «глобалізація» не дістало остаточного змістовного наповнення, цей феномен характеризується ознаками універсалізації і фрагментації, конструктивності й деструктивності, розвитку та руйнації більше хаотичного, ніж раціонально впорядкованого існування його суб'єктів [2, с. 49].

Важливою особливістю глобалізації є те, що вона наповнює новим змістом правові, соціальні й політичні структури – традиції, звичаї, звички, практики місцевих спільнот тощо. Недооцінка впливу глобальних реалій на такі сегменти соціальної і політичної свідомості та поведінки не лише гальмує суспільний розвиток, а й ставить під загрозу сам проект дослідження глобалізації. Проте сучасний стан глобалізаційного розвитку характеризується зародженням і поширенням нових видів культури, зокрема електронно-комп'ютерної, яка поєднує найновіші науково-технічні досягнення і ціннісно-змістовні характеристики певного соціуму [1, с. 5].

Динаміка перманентних глобальних змін інститутів держави, права, культури як найважливіших складових будь-якого суспільно-політичного розвитку, зумовлена, по-перше, їх цінністю у будь-якій з існуючих парадигм розвитку людства, по-друге, особливістю стану розвитку, який є перехідним від неоліберального типу глобалізації (лінійна глобалізація) до нового, більш високого за своїм потенціалом типу глобалізації, синергетичного (нелінійна глобалізація).

Аналізуючи різні підходи вчених до даної проблеми зауважимо, що глобалізація не скасовує національну державу, а трансформує її роль і функції, збагачує поняття суверенітету, наповнює його новим змістом. Право є культурним надбанням цивілізації. Негативні наслідки глобалізації можуть бути значно мінімізовані, якщо всі процеси відбуватимуться в правовому полі, за активної позиції держави в досягненні стратегічних інтересів. Результати духовної діяльності окремих націй набувають якостей загальних світових здобутків, але глобалізація не може знищити багатоманітності культур, уніфікувати їх на базі якоїсь однієї парадигми [3, с. 38].

Сучасний світовий політичний розвиток характеризують декілька визначальних тенденцій, які дедалі чіткіше проявляються в процесі якісних глобальних перетворень: відбуваються зрушення у балансі сил на світовій арені, започаткована нова глобальна архітектура безпеки, формуються нові світові та регіональні організації, поступові зрушення у формуванні багатополярного світу тощо. Водночас системна, глобальна економічна криза є феноменом не лише фінансово-економічної сфери, а й наслідком кризи ліберальних цінностей, що спонукає до переосмислення інститутів права, демократії, свободи, ринку [4, с. 27].

Головним принципом розвитку має бути принцип людського виміру глобалізації. Майбутній глобальний світ можливий лише в гуманітарному виконанні й вимірі. Прикладом такого гуманітарного впливу є права людини і права народів як головні ціннісні характеристики тих умов життєдіяльності, які повинні забезпечити свободу, справедливість, гідність, ідентичність нації. Відповіді на гострі питання майбутнього розвитку суспільства мають бути закладені в національних стратегіях глобалізаційного розвитку, в тому числі України, і передбачати такі завдання, як гармонізація національного законодавства із міжнародними правовими стандартами; розвиток освіти та науки; посилення соціального захисту населення; забезпечення демократичного виховання молоді, процесу демократизації держави та духовної реформації суспільств; пошуку нових шляхів діалогу між культурами і народами; формування базових пріоритетів і цінностей майбутнього розвитку громадянського суспільства, за реалізації яких людина, як найвища соціальна цінність, набула б глобального характеру і стала суб'єктом, а не спостерігачем процесів глобалізації.

Література

1. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ, 2011. 38 с.
2. Кухтик С.В. Трансформація держави під впливом глобалізації (теоретико-правовий аспект): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2015. 199 с.
3. Сторожук Д.А. Вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес: антропологічні та аксіологічні передумови. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4(25). Том 1. 2018. С. 35–40.
4. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. Київ: Парламентське вид-во, 2011. 112 с.

Марта ШЕПТИЦЬКА
mshm1103@gmail.com

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Актуальність обумовлена великою теоретичною та практичною значимістю досліджень правових основ та організаційної складової процесу інституціоналізації та діяльності релігійних об'єднань. Позаяк, діяльність останніх виступає впливовим чинником соціально-політичного життя, значною мірою визначає рівень конфліктності у суспільстві,

стабільність соціально-політичної ситуації, цінності та норми індивідуальної та колективної поведінки, ставлення суспільства до викликів сучасної доби.

Фундаментальні основи правового регулювання функціонування релігійних об'єднань закладено у Конституції України, а статус релігійних об'єднань та організацій визначено у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Варто погодитись із українською дослідницею проблеми конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні у тому, що «В умовах проголошення курсу України на розбудову правової демократичної держави особливого значення набуває питання гарантування свободи віросповідання, стан забезпечення якої значною мірою залежить від характеру відносин держави і релігійних організацій, становлення таких взаємозв'язків та їх юридичної регламентації» [2, с. 2].

Стаття 35 Конституції України гарантує громадянам України свободу світогляду і віросповідання, право громадян на відправлення релігійних культів і ритуальних обрядів, на релігійну діяльність, на створення та діяльність різних релігійних організацій – товариств, управлінь, центрів, монастирів, релігійних братств, духовних навчальних закладів.

Відповідно до норм та положень діючого законодавства до релігійних організацій належать релігійні громади, релігійні управління, братства, монастирі, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій та представлені центрами (управліннями).

На думку М. Росенко, «До системи взаємин держави й церкви в Україні застосовують два основні підходи. Перший ґрунтується на цілковитій рівності релігій і релігійних організацій, котрі існують і виникають у країні. Специфікою, наприклад, США, є порівняно невеликий період існування й відсутність домінуючої етнічної конфесійної спільноти. Жодна з конфесій не може претендувати на особливу значущість для держави, тобто в держави однакове ставлення до всіх релігійних організацій.

Другий підхід (деякі європейські країни, приміром, Греція) – це особливі відносини з деякими релігійними організаціями, котрі мали великі заслуги в становленні держави й суспільства. Українська держава стосовно релігійних організацій так само, як і стосовно об'єднань громадян і політичних партій, здійснює політику невторчання. Це забезпечує нейтралітет у питаннях світогляду й віросповідання, виконання зобов'язань із гарантування свободи віросповідання й водночас створює рівні умови для захисту прав і свобод усіх громадян. Однак ця політика передбачає

певні важелі, щоб свобода не перетворювалася на неконтрольовану вседозволеність, за якої порушуються права інших громадян, громадського порядку» [1].

Основні завдання Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» полягають у визначенні кола обов'язків органів державної влади щодо забезпечення діяльності релігійних організацій і навпаки – визначення обов'язків релігійних організацій перед державою та суспільством, гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі й гуманізму, громадської злагоди і співробітництва індивідів незалежно від їхнього світогляду та віросповідання.

В цілому, діюче законодавство визначає наступні характеристики взаємодії держави та релігійних об'єднань:

- релігійні об'єднання відокремлено від держави, вони не виконують державних функцій;
- усі релігії та релігійні об'єднання є рівними перед законом;
- держава гарантує і захищає права і законні інтереси релігійних об'єднань;
- держава сприяє формуванню взаємної релігійної і світоглядної толерантності між громадянами;
- держава поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій (за умови, що вони не суперечать чинному законодавству) і не втручається у законну діяльність релігійних об'єднань;
- релігійні об'єднання не беруть участь у діяльності політичних партій, проте вони мають право брати участь у громадському житті. І хоча релігійним об'єднанням заборонено висувати кандидатів до органів державної влади, але священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами;
- релігійні організації та об'єднання мають право доступу до мас медіа та їх використання нарівні із іншими громадськими організаціями, а також – на виготовлення, експорт, імпорт та розповсюдження предметів релігійного призначення та відповідної літератури.

На думку Г. Сергієнко, «починаючи з 1917 року можна виокремити три основні періоди розвитку конституційно-правового регулювання взаємозв'язків держави і об'єднань віруючих в Україні: демократичний (1917 – 1920 рр.), репресивний (1921 – 1990 рр.), а з 1991 року розпочався і триває на даний час третій період – лібералізації цих відносин» [2, с. 4].

До правових принципів взаємодії держави і релігійних організацій в Україні відносяться:

- принцип гарантування свободи віросповідання;
- заборона неконституційного обмеження свободи віросповідання;
- принцип відокремлення держави і релігійних організацій;

- принцип відокремлення державних, комунальних навчальних закладів і релігійних організацій;
- принцип рівності релігійних організацій перед законом;
- принцип заборони дискримінації релігійних організацій.

Щодо шляхів подальшого вдосконалення організаційно-правових основ діяльності релігійних організацій та об'єднань в Україні то, на думку Г. Сергієнко, «повноваження «спеціальних» органів державної влади передусім полягають у забезпеченні проведення державної політики щодо релігій і об'єднань віруючих, здійсненні релігієзнавчої експертизи, а також реєстрації статутів (положень) цих груп та контролю за додержанням законодавства про свободу совісті і релігійні організації... повноваження по здійсненню державної політики щодо релігій і об'єднань віруючих необхідно виключити із законодавства України, а передбачена ним експертиза повинна бути не релігієзнавчою, а лише правовою» [2, с. 9].

Література

1. Росенко М. Державна політика України щодо церкви й релігійних організацій. Їхнє місце в політичній системі суспільства. *Віче*. 2009. № 12. - URL: <http://www.viche.info/journal/1513/287>
2. Сергієнко Г.А. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.02.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 18 с.

Ірина ШУЛЬГАН
irashulhan@gmail.com

ПРОКУРОР ВИШИНСЬКИЙ НА ЗАХИСТІ СТАЛІНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ

А. Вишинський (1883 – 1954 рр.) увійшов у політичну історію колишнього СРСР як вірний та активний захисник сталінського тоталітарного режиму і культу Сталіна. А. Вишинський отримав фундаментальну юридичну освіту, був високо інтелектуально підготовлений, рішучий, владний, жорстокий, далекоглядний, надзвичайно чутливий до політичної реальності. А. Вишинський як кар'єрист, був цілком позбавлений всіляких моральних і християнських чеснот, що ідеально підходило для ролі виконавця таємних планів вождя.

Запопадливих виконавців, які орудували за міцно зачиненими дверима у підвалах, камерах та кабінетах НКВС, вистачало з надлишком. Але мало

хто міг так успішно вправлятися у красномовності перед очима всього людства, доводячи до публіки таємні задуми «батька народів», беручи на себе осуд і хвалу, не соромлячись, а пишаючись своєю «роллю ката» [1, с. 3-4].

Сталіну був потрібен не тільки виконавець, який сліпо впроваджував його волю (таких було багато), а талановитий ексекUTOR, який володів би тонкощами правової науки та міг прекрасно зіграти свою роль. Свою теоретичну і практичну діяльність майбутній прокурор та академік А.Я. Вишинський як юрист розпочав 1924 року. Він добре орієнтувався у політичній ситуації в колишньому СРСР, був давно знайомий зі Сталіним і зрозумів, що для досягнення своєї мети, необхідно активно підтримувати сталінську політичну програму. До кінця життя А. Вишинський вірно служив вождю, виконуючи всі його ідеї і програми, а над усе «таємні» наміри й бажання, формуючи культ особи Сталіна, зміцнюючи функціонування протиправного, антинародного, антигуманного тоталітарного режиму.

У своїх перших наукових публікаціях А. Вишинський прагне звернути на себе увагу і зарекомендувати себе повністю відданим ідеалам більшовицької партії на чолі зі Сталіним. Як зазначає В. Торсинов його називали «жерманичем великого терору», «конструктором ворогів народу», «караючою рукою вождя», «червоним інквізитором» та іншими схожими епітетами [2, с. 87].

А. Вишинський у всіх своїх теоретичних працях і виступах зусією пролетарською ненавистю піддає гострій критиці судову і правоохоронну систему капіталістичних країн. «Буржуазний кримінальний закон, - заявляє він, - має яскраво виражений класовий характер. Не дивно, що право яке створюється винятково правлячими класами, захищає виключно інтереси цих класів» [3, с. 15]. «Буржуазне кримінальне право – це знаряддя буржуазного гніту. Тут чітко видно, кому служить буржуазна Феміда, яка зображується із пов'язкою на очах, а це аж ніяк не виключає того, що їй вдається добре бачити і крізь пов'язку, особливо коли ця пов'язка зроблена з такого прозорого і легкого матеріалу, як буржуазні принципи» [3, с. 18].

Сталінський тоталітарний режим міцно утримувався на насильстві, жорстокості, ігноруванні елементарних прав людини, її гідності та свобод. Сам вождь любив нагадувати, що «диктатура пролетаріату обов'язково включає в себе поняття насильства» [4, с. 125]. Добре зрозуміло, що без насильства, страху, жорстокості сталінський тоталітарний режим існувати не міг. Важливим чинником, що зміцнював функціонування режиму була ідеологія - лицемірна, брехлива, яка отруювала свідомість радянських людей.

Для обґрунтування своєї злочинної діяльності Сталіну необхідно було спиратися на авторитет, т. зв. пролетарського права й пролетарської доцільності. А. Вишинський добре зрозумів таємні бажання тирана. Став вченим академіком (без захисту дисертації). Він формулює у своїй «Теорії судових доказів» кредо: «Визнання вини обвинуваченим – цариця доказів».

А. Вишинський підкреслює, що «зізнання обвинуваченого у вчиненні державних злочинів неминуче набуває характеру і значення основних, важливих, та вирішальних доказів»; що принцип «змагальності сторін, як принцип рівності в процесі обвинувачення і захисту, – це буржуазна спадщина; що стара формула «нехай загине світ, але здійсниться правосуддя – це юридична схоластика; й інша латинська формула – «закон суворий, але це закон», яка вимагає неухильного і загального його дотримання», – «не дає місця для гнучкості при застосування закону» [5, с. 180]. Що ж вкладає Вишинський в поняття «гнучкість»? Це обійти, та й взагалі ігнорувати закон, якщо це необхідно для досягнення цілі, наприклад, в боротьбі з «ворогами народу».

А. Вишинський добре знав, що практикували слідчі НКВС (катування, знущання, шантаж, погрози). Як прокурор, котрий повинен був здійснювати нагляд за дотримання законності, навпаки приховував ці порушення прав і свобод людини. За свідченнями жертв і очевидців, сам особисто вимагав необхідні докази, погрожуючи неминучим розстрілом, знищенням сім'ї, передачею в руки ще більш озвірілих садистів. Так він здійснював прокурорський нагляд за слідством.

Спираючись на численні джерела, доведено, що А. Вишинський проявляв ініціативу і велику старанність при розслідуванні. На нарадах був надзвичайно суворим до слідчих, він закликав домагатися прямих показань від арештованих щодо вчинення інкримінованого їм злочину. При аналізі показань вимагав більш гострих політичних висновків, а по суті фальсифікацій справ.

Яскравим прикладом захисту тоталітарного режиму є доповідь А. Вишинського у липні 1938 року на нараді в Москві, куди з'їхалось близько 600 викладачів юридичних факультетів і закладів освіти, співпрацівників науково-дослідних установ, практичних працівників органів суду і прокуратури. А. Вишинський перед присутніми на нараді ставив завдання, спрямовані на мобілізацію всього слідчо-прокурорського корпусу щодо викриття і знищення ворогів народу. Прокурор в притаманній йому манері погроз вимагав зосередитись на викритті і викорінюванні антимарксистських викривлень і фальсифікації ленінського-сталінського вчення про державу і право. Акцентував увагу на тому, що буржуазні теоретики разом з агентами фашистських розвідок, що опинилися в науково-дослідних установах, проводили роботу спрямовану

на ліквідацію СРСР. Отже, робився логічний підсумок про необхідність зосередити свою наукову діяльність на боротьбі з фальсифікацією марксистського-ленінського вчення про державу і право, якими засмічували юридичну літературу вороги народу й агенти фашистських розвідок.

Ця програма вождя на практиці реалізовувалась на всіх так званих процесах проти ворогів народу. На усіх політичних процесах прокурор Вишинський вимагав від найсправедливішого, найдемократичнішого радянського суду вищої міри покарання підсудним.

Таким чином, А. Вишинському належала одна з провідних ролей серед активних захисників сталінського тоталітарного режиму. Він був теоретиком та виконавцем волі і планів диктатора щодо знищення «ворогів народу». Сталінський політико-правовий режим міг існувати при умові всебічної підтримки і ретельного виконання ідей, програм і переконань його творця – Сталіна. Починаючи з 1924 р., А. Вишинський демонструє свою відданість ідеям марксизму-ленінізму, виступає борцем за побудову соціалізму в СРСР та «соціалістичної законності». Всю свою енергію та інтелект А. Вишинський спрямовує на боротьбу з буржуазною ідеологією і буржуазним правом, захист ідей радянського права та боротьбу з ворогами народу. Багато сил і натхнення вкладає в зміцнення сталінського тоталітарного режиму й прославлення геніальної діяльності товариша Сталіна.

Кар'єрист, позбавлений будь-яких моральних принципів, постійно жив у страху за своє життя і був під «ковпаком» у Сталіна. Вірний слуга диктатора своїми злочинними, протиправними діями постійно демонстрував не тільки особисту відданість «батьку народів», але й уміння вловити думки і прагнення вождя в його політичній тактиці і стратегії.

А. Вишинський віртуозно умів теоретично «обґрунтовувати» «справедливість» і «законність» того чи іншого правового акту на догоду так званих пролетарській, революційній доцільності. А щодо моралі, то А. Вишинський дотримувався загальноприйнятих вимог «Морального кодексу будівника комунізму» про те, що мораллю є все, що служить ідеям та політиці ВКП(б), боротьбі з її ворогами, успішному проведенню індустріалізації та колективізації [6]. Таким чином утверджувався цілком аморальний принцип: «добре те, що вигідно партії».

Література

1. Инквизитор. Сталинский прокурор Вышинский /Сост., общ.ред. О.Е. Кутафина. М.: Республика. 1992. 388 с.

2. Торсинов В.А. Андрей Януарьевич Вышинский (1883–1954рр.): государственный деятель и правовед. *Законодательство*. 2017. №8.4.1. С.87-94.
3. Вышинский А. Суд и карательная політика советской власти. Л.: Прибой. 1925. 84 с.
4. Сталин И. Вопросы ленинизма. 11-е изд. М.: Госполитиздат. 1945. 611 с.
5. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / акад. А. Я. Вышинский. М.: Юрид. Изд-во НКЮ СССР. 1941. 219 с.
6. Кульчицкий С. Як виник і куди подівся «Моральний кодекс будівника комунізму». *Тиждень-ua*. URL: <https://tyzhden.ua/History/238597>.

Іванна ЩЕРБАЙ
ivashkakaktys@gmail.com

ОБОВ'ЯЗОК ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ РИС ЛЮДИНИ

Обов'язок є однією з основних рис етики і моральної свідомості; моральний обов'язок особистості, групи осіб, класу, народу та ін., що постає перед ними як конкретне практичне завдання. Обов'язок – це внутрішнє спрямування людини до дотримання певних моральних норм і цінностей, що існують у суспільстві; така позитивна ціннісна орієнтація, яку не можливо здійснити без елементу самопримусу, вольового зусилля. Тому виконання обов'язків передбачає наявність вільної волі. Дія, вчинена під впливом зовнішнього примусу або в результаті насильства, не має етичного значення.

Моральний обов'язок слід відрізнити від різноманітних соціальних вимог – громадських, виробничих та ін. (професійний обов'язок, військовий обов'язок тощо). Моральний обов'язок орієнтований на особисту цінність людини, безумовну повагу до людської гідності, утвердження гуманності. Саме така відмінність між емпіричними, морально санкціонованими суспільними вимогами і власне моральним обов'язком особистості іноді створює внутрішній конфлікт, який може бути вирішений тільки людиною як відповідальним суб'єктом свого морального вибору. В історії етики і моралі трактування природи і походження обов'язку є однією з найскладніших проблем. Джерело й основа обов'язку були пов'язані з тим чи іншим розумінням моральної необхідності і вбачались: у Божих заповідях, апіорному моральному законі (категоричному імперативі), космічних законах, людській природі, прагненні людини до насолоди або щастя, суспільних настановах та ін.

На розуміння морального обов'язку вагомий вплив мала також відповідь на запитання про те, хто або що визначає його зміст: Бог, «Божественний розум» (неопротестантизм, неотомізм), суспільство

(соціально-апробативні теорії), совість (Фіхте), моральне почуття (теорія морального почуття) тощо. Питання про межі обов'язку також має неоднозначне поняття. Тож представники деонтологічного інтуїтивізму вважали за важливе для обов'язку виконувати саме дію, а не мотиви, якими керується людина. Представники теорії морального блага, навпаки, надають вирішальне значення природі мотиву. Обов'язок, як духовно-моральний феномен суспільного життя, має конкретно-історичний характер. Кожна епоха, соціальна група, етнічна або релігійна спільнота мають своє уявлення про обов'язок, що складається з їх власної культури із властивими їм цінностями.

Загальні моральні вимоги можуть лише виробляти суспільство загалом на основі історичного та колективного досвіду людей. Вирішення проблем морального обов'язку відносно тієї або іншої конкретної ситуації є особистою справою окремої людини. Кожна людина повинна не тільки усвідомлювати об'єктивний зміст обов'язку, але й нести відповідальність перед своєю совістю, на якій, у загальному підсумку, зосереджується онтологічний аспект її моральних зобов'язань. Обов'язок охоплює усвідомлення мотивів поведінки на основі моральних почуттів. Усвідомлення обов'язку допомагає людині подолати розрив між тим, що є, і тим, що буде. Тож виконання обов'язків може бути пов'язане із запереченням певних моральних норм і цінностей. Фундаментальні зміни у світогляді сучасної людини зумовлюють появу протилежних етичних і філософських висновків щодо умов її сучасного існування в цілому та проблеми морального обов'язку зокрема. Такими є, з одного боку, переконання багатьох сучасних філософів про принципову неможливість формування універсальних основ морального обов'язку, з іншого – активний пошук його нових принципів, зокрема імперативи такої діяльності, які не були б руйнівними для можливостей життя в майбутньому (Йонас), забезпечувала б виживання людського роду як реальної комунікативної спільноти (Апель) [1, с. 442–443].

Яскравим прикладом виконання є громадський обов'язок, у якому відображається гідність людей. Адже саме при виконанні громадського обов'язку люди взаємодіють між собою, тим самим проявляючи свою громадську позицію. Прикладом громадського обов'язку є згадувана уже Революція гідності.

Недарма Майдан 2014 року називають Революцією гідності, тому що кожен свідомий громадянин розумів у той час свій громадянський обов'язок, свою громадянську позицію. Якщо не я, то хто на моєму місці? Люди пішли на Майдан, щоб відстояти свою позицію та захистити свої переконання. Прогресивною ланкою в цій боротьбі була молодь, нова генерація, якій не було байдуже майбутнє країни, в якій вони живуть. У

цій ситуації кожен свідомий українець проявив свою гідність. Українському народові дорогою ціною далася Революція гідності, тому хотілось би бачити результати діяльності на всіх ланках влади. Революція гідності заклала початок для будівництва української громадянської нації, оскільки протестуючі діяли під громадянськими гаслами, за просвіропейську Україну, проти корупції, міліцейської тиранії, обмеження прав людини, за свободу ЗМІ.

Революція гідності поставила нові акценти, які спрямовані на формування і встановлення загальноукраїнської ідентичності. Ця революція та наслідки післямайданних процесів почали об'єднувати громадян, стали потужним поштовхом до пробудження національної самосвідомості та національної гордості, люди стали пишатися тим, що є українцями. Українці почали усвідомлювати себе як громадяни, котрі здатні впливати на події, що відбуваються в країні. Набуває рис громадянської ідентичності загальноукраїнська ідентичність, що передбачає не тільки визначення себе громадянином цієї країни, але й активну участь у її житті [2, с. 65].

Слід зазначити, що в науці значення обов'язку розглядається по-різному. Як зазначав І. Кант, основу обов'язку потрібно шукати не в природі людини або в тих обставинах у світі, в які вона поставлена, а виключно в поняттях чистого розуму [3, с. 4]. І. Ільїн писав, що люди, які не знають своїх обов'язків, не можуть й дотримуватися їх; люди, які не знають своїх повноважень, довільно перевищують їх або ж боягузливо поступаються силі; люди, які не бажають визнавати заборон, легко забувають дисципліну або виявляються приреченими на правову неосудність [4, с. 24]. Своєю чергою, у тлумачному словнику зазначено, що обов'язком є те, чого треба безумовно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до власного сумління та вимог суспільства [5].

До обіцянок можемо відносити дружні обіцянки, які дані привселюдно, тобто публічно. Публічних обіцянок є багато, тому виділимо тільки одну, а саме обіцянку винагороди.

Важливим інструментом отримання кращого результату є публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу. У випадках, коли такий результат впливає на все суспільство, держава, як представник суспільних інтересів, повинна брати активну участь у цьому процесі. Держава може фінансувати конкурси, що проводяться в інтересах всього суспільства, та повинна нести відповідальність за невиконання покладених на себе зобов'язань. Можливість бути засновником конкурсу можна визнавати за державою. Чітке правове регулювання здатності держави бути

засновником конкурсу, що проводиться в загальнодержавних інтересах, є важливим аспектом захисту прав та інтересів учасників конкурсу [5, с. 48].

Як зобов'язуючі норми, онтологічно-правові догмати існують для того, щоб їх втілювати в життя людини, доводити цю дію до бажаного результату і бути готовим здійснювати нові онтологічні вчинки та виробляти бажання захищати й підносити суверенне верховенство природного права в духовному світі [6, с. 141].

Ми вважаємо, що зобов'язуючі норми – це норми, які встановлюють певний обов'язок для особи вчиняти ті чи інші дії.

Отже, саме у взаєминах в людей виникає багато конфліктів, при яких не варто забувати про свої моральні цінності, серед яких є і гідність людини. Виконання правових умов – це виконання обов'язків та наказів, покладених на людину насамперед Богом, а відтак державою. Тому можна сказати, що виконання дуже тісно пов'язане з Конституцією України та іншими нормативними актами. Варто виконувати покладені на нас обов'язки по совісті та відповідно до моральних принципів, проте так, щоб це не суперечило закону. Це яскраво проявляється у виконанні свого громадянського обов'язку, адже тільки при взаємодії людей і за наявності їх спільної мети буде досягнуто успіху.

Література

1. Білецький О. Обов'язок. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.); І. О. Покаржевська (худ. оформл.). Київ: Абрис, 2002. 742 с.
2. Кравченко П. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. *Філософські обрії: наук.-теорет. часоп.* Полтава: ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 2003. Вип. 9. С. 1–5.
3. Кант И. Основоположение к метафизике нравов / под ред. В. М. Хвостова. Москва: Тип. Вильде, 1912.
4. Ильин И. А. О сущности правосознания / подгот. текста и вступ. ст. И. Н. Смирнова. Москва: Рарогъ, 1993.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Ткач І. В. Участь держави у зобов'язаннях з публічної обіцянки винагороди за результатами конкурсу. *Наука і практика*. 2012. С. 45–48.
7. Сливка С. С. Проблеми філософії права: навч. посіб. Київ: Ліга-Прес, 2014. 160 с.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ : ШТРИХИ ДО «ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТУ»

Упродовж 30 років історії незалежної України парламентаризм виявився найменш вразливим в інституційному розвитку української державності. Окремі вчені вважають, що про передумови українського парламентаризму можна говорити, починаючи ще зі скіфської доби. Прихильники іншої точки зору говорять про парламентаризм, починаючи з часів Київської Русі. Нарешті, ще одні дослідники наполягають на зародженні парламентаризму з часів Козацької республіки. При цьому дослідники схиляються до того, що про дане явище можна говорити лише за наявності в історії інститутів народоправства та представницької влади.

Розглянемо докладніше аргументи вчених щодо проблеми походження інституту парламентаризму в Україні.

Дуже мало дослідників підтверджують думку про те, що витoki парламентаризму існували ще до Київської Русі. Серед них відомий історик О.М. Мироненко, який бачить їх ще у скіфському суспільстві. Зародження парламентаризму на українських землях відносять до часів Київської Русі такі дослідники, як Ч. Вайз та П. Кислий. Вони говорять про народне віче тих часів як про своєрідний політичний інститут, «який вирішував з давніх-давен долю народу» [1, с. 42]. Проте віче, хоча і посідало важливе місце в управлінні суспільними справами, з ним мусив рахуватися князь, все ж у ньому не брали участі широкі верстви населення, у ньому засідали, як правило, верхи суспільства [2, с. 220]. Таким чином, попри те, що в період князівської держави віче було наділене досить широким обсягом повноважень - ратифікація міжнародних угод, формування війська, а також ухвалення деяких фінансових та церковно-релігійних питань, вважати його інститутом парламентаризму вповному розумінні цього слова немає підстав.

У другій половині XIV ст. на Київській землі утворилася Литовсько-Руська держава. Це привело до появи на теренах України нових інституцій, серед яких т. зв. сойми, які представляли інтереси шляхти і відігравали роль своєрідних місцевих парламентів. Із середини XV ст. з'являється такий інститут, як Пани-Рада. На початку вона діяла як дорадчий орган, але згодом обмежила повноваження князя і почала виконувати не лише законодавчу, а й виконавчу та судову функції. На початку XVI ст. інститут Пани-Ради трансформувався у Сейм. Водночас відбувався шалений розвиток міст, виникнення магдебурзького права. Жителі міста самостійно обирали міську раду, яка вирішувала питання

оборони міст, податкової політики, правопорядку, виконання судових рішень. Також велике значення мав загальний Сейм, який давав згоду на оголошення війни, регламентував податки, обирав Великого князя. Згодом він перетворився на двопалатний парламент Речі Посполитої. Таким чином, такі інститути, як Пани-Рада, Сейм та Сейм були органами представницької влади і здійснювали законодавчі функції. І оскільки вони діяли на землях України і за невеликої участі української шляхти, то можна вести мову про перший в українській історії приклад представницької влади.

У середині XVI ст. на Україні з'являється Запорозька Січ. І багато хто з істориків починає відлік зародження українського парламентаризму саме з цієї доби. У Січі існувала Січова Рада, яка була тут вищим органом влади. Рада збиралась тричі на рік, проте були і позачергові скликання. При цьому право участі у зібранні мали абсолютно всі козаки. До компетенції Ради входили найважливіші питання: вибори кошового отамана, писаря, осавула, судді, курінних отаманів; вона перерозподіляла земельні угіддя серед куренів, старшин і козаків. Варто відзначити, що кошовий отаман щорічно звітував перед козаками щодо проробленої роботи - це була контрольна функція Ради. Крім того, ця інституція влади здійснювала також і судову функцію. Проте слід наголосити на тому, що хоча в Січовій Раді мали право брати участь усі козаки, реальна влада в ній належала все ж таки козацькій старшині, яка досить часто маніпулювала настроями серед козаків. Пізніше це було підставою для поступового перетворення Січової Ради на Раду січової старшини, а згодом, - і утворення Генеральної Ради (у козацькій Гетьманщині – *Авм*). Також у ті часи існувала т. зв. Чорна рада, яка була своєрідною опозицією правлячій Раді, і участь в ній брали представники всіх станів козацтва [2]. Таким чином, ці установи мали багато спільного з інститутами представницької влади цього часу, а саме: виконання законодавчих та контрольних функцій, представницький характер, регулярність зібрань тощо. Проте класичним проявом парламентаризму їх назвати не можна.

Крім того, відзначимо, що у кризові періоди (війна тощо) Рада майже не мала ніякого впливу, адже усю владу в такі моменти перебирав на себе гетьман. А це перешкоджало утвердженню засад реального парламентаризму, і взагалі ставить під сумнів демократичний характер правління за часів козацтва. А після гетьмана І. Мазепи роль колегіальних органів влади суттєво звузилася. Лише імператриця Єлизавета Петрівна в середині XVIII ст. дозволила проведення Генеральної ради з метою обрання гетьмана Лівобережної України - Кирила Розумовського, але тоді Гетьманщиною фактично правила Рада старшин, яка остаточно зникла у 1764 р. разом із остаточною ліквідацією гетьманства.

В середині ХІХ ст. розпочав свою роботу перший австрійський парламент - Рейхсрат, до якого входили й українські депутати, які висували вимоги щодо повернення захоплених земель, законодавчого закріплення права на землю, зменшення податків та запровадження ширшого самоврядування [2, с. 533]. З 1860 р. Галичина та Буковина здобули певну політичну автономію і право на власні парламентські установи - крайові сейми, але їх діяльність контролювалась адміністрацією австрійського імператора. Отже, деякі українські землі (Галичина і Буковина) в ті часі також відчували якісь ознаки представницької влади, що ж до іншої частини України, то там під впливом російського абсолютизму про парламентаризм говорили лише в теорії.

Унаслідок революційних подій початку ХХ ст. у 1906 р. в Росії була створена Державна Дума, яка мала законодавчі повноваження, хоча вони й були обмежені необхідністю їх схвалення царем. У складі цієї Думи були і українські представники, політичною програмою яких було надання автономії Україні, створення системи місцевого самоврядування, гарантія навчання українською мовою у школах тощо.

Під впливом подій 1917 р. відбувся бурхливий розвиток ідей відновлення української державності й парламентаризму. Представники українських лібералів створили Українську Центральну Раду. Одним із основних моментів діяльності ЦРУ була поява Універсалів, за якими встановлювалося «виключне право Української Центральної Ради видавати закони для Української Народної Республіки» [1, с. 42]. 22 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила IV Універсал, де відзначався той факт, що УНР стає самостійною, незалежною, суверенною державою. Цим же актом Україна проголошувалась парламентською республікою, унітарною і демократичною державою. Отже, про Центральну Раду як парламентську установу можна говорити, починаючи лише з проголошення IV Універсалу, адже саме ним вона наділялась функціями законодавчої та представницької влади [3, с. 100]. Центральною Радою також була прийнята Конституція УНР, яка запроваджувала принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Таким чином, Центральна Рада в процесі своєї діяльності виконувала функції, властиві парламентським органам уже в період її становлення. Проте про український парламентаризм того часу теж не можна говорити як про завершений факт, оскільки в цей період почалася німецька окупація, що, крім усього іншого, означала ще й обмеження суверенітету.

На початку 1919 р. була прийнята Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки, згідно з якою органами центральної радянської влади визнавались Всеукраїнський з'їзд Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів, Всеукраїнський Центральний

Виконавчий Комітет Рад та Рада Народних Комісарів. Вищою владою вважався з'їзд Рад, участь в якому брали лише представники панівного робітничого класу. Виключним повноваженням з'їзду Рад було затвердження, зміни і доповнення до тексту Конституції [5]. У новій радянській Конституції УРСР 1937 р. зазначалося, що вищим органом державної влади є Верховна Рада Української РСР. До її складу входили Рада Старійшин ВР УРСР, Президія ВР УРСР, Партійна група ВР УРСР, Слідчі та ревізійні комісії, Постійні комісії ВР УРСР. За багатьма ознаками (функції, структура) Верховна Рада УРСР може вважатись прикладом парламенту.

Однак на той час реальним суб'єктом політичної влади була комуністична партія, яка довгий час здійснювала контроль та мала вплив на все суспільство і на Верховну Раду зокрема. Таким чином, принципово відмовившись від ідей парламентаризму, радянська система все ж таки рухалась у напрямі до його принципів. Адже тотальний контроль держави (комуністичної партії) нанівець зводив усі свідомі чи несвідомі кроки до демократичного способу правління.

Нова сторінка в українській політичній історії розпочинається з 1990 р., коли вперше за роки радянської влади вибори до Верховної Ради УРСР відбувалися за принципом плюралізму. Верховна Рада УРСР працювала на постійній основі, сесійно, а не лише в період скликань, як раніше. Робота цього органу регулювалися нормами тимчасового регламенту. Саме ці ознаки дають підстави стверджувати, що ще до проголошення незалежності України Верховна Рада УРСР, по суті, трансформувалася в інститут парламентського типу. Однією з перших функцій, що її виконувала Верховна Рада у цей період, стала установча функція. Найвагомішими документами політичного значення стали «Декларація про державний суверенітет Української РСР» від 16 липня 1990 р. та «Акт проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р.

Література

1. Вайз Ч., Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду. К. : Абрис, 2000. 414 с.
2. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 574 с.
3. Звіркowska В. А. Центральна Рада - спроба українського парламентаризму. *Матеріали Всеукр. Єфремових читань. Черкаси, 1996.* С. 100-103.

Учасники конференції

АНДОНІЙ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ, студент першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: ас. А.В. Баран).

АНДРЕЙКО МАРІЯ ВАСИЛІВНА, аспірантка кафедри цивільного права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. і. н. В.З. Чорнописька).

АНДРУСЯК ІРИНА ПАВЛІВНА, доцентка кафедри теорії, історії та філософії права, кандидатка юридичних наук, доцентка (НУ «Львівська політехніка»).

АНДРУСЯК ТАРАС ГРИГОРОВИЧ, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень, кандидат юридичних наук, доцент (Львівський національний університет ім. І. Франка).

БАРАН АНАСТАСІЯ ВАСИЛІВНА, асистентка кафедри теорії, історії та філософії права (НУ «Львівська політехніка»).

БЕЛЧЕНКО ОЛЕКСАНДРА ВАЛЕНТИНІВНА, асистентка кафедри теорії, історії та філософії права (НУ «Львівська політехніка»).

БІЛИК ПАВЛО БОГДАНОВИЧ, аспірант кафедри цивільного права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

ВАВРИК ХРИСТИНА БОГДАНІВНА, аспірантка кафедри цивільного права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. Т.З. Гарасимів).

ВІЗНЯК ДІАНА АНДРІЇВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ГАРАСИМІВ ТАРАС ЗЕНОВІЙОВИЧ, професор кафедри теорії, історії та філософії права, доктор юридичних наук, професор (НУ «Львівська політехніка»).

ГАСІНСЬКА АНАСТАСІЯ ВІТАЛІЇВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ГУК НАЗАР ІГОРОВИЧ, аспірант кафедри цивільного права та процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

ДАВИДЮК ВАЛЕНТИН ВІКТОРОВИЧ, аспірант кафедри кримінального права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. Н.Д. Слотвінська).

ДЖУГАН ВІКТОРІЯ ОЛЕГІВНА, доцентка кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського юридичного інституту, кандидатка юридичних наук, доцентка (Національний університет «Одеська юридична академія»).

ДИЦЬО ДІАНА ВОЛОДИМИРІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ДУДА СОФІЯ ПАВЛІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ЗАХАРЧЕНКО ПЕТРО ПАВЛОВИЧ, професор кафедри історії права та держави юридичного факультету доктор юридичних наук, професор (Київський національний університет ім. Т. Шевченка).

КЕЛЬМАН МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ, професор кафедри теорії, історії та філософії права, доктор юридичних наук, професор (НУ «Львівська політехніка»).

КЕЛЬМАН РОСТИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ, студент другого (магістерського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. М.С. Кельман).

КОБИЛЕЦЬКИЙ МИКОЛА МАР'ЯНОВИЧ, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права, доктор юридичних наук, професор (Львівський національний університет ім. І. Франка).

КОВАЛЬ ІГОР МИРОСЛАВОВИЧ, доцент кафедри теорії, історії та філософії права, кандидат юридичних наук (НУ «Львівська політехніка»).

КОЗАК БОГДАН ОЛЕГОВИЧ, аспірант кафедри теорії, історії та філософії права (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. Т.З. Гарасимів).

КОЛИЧ ОЛЬГА ІВАНІВНА, доцентка кафедри теорії, історії та філософії права, кандидатка юридичних наук (НУ «Львівська політехніка»).

КОЛЯКІНА ВІОЛЕТТА ВОЛОДИМИРІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

КОРИТКО ЛІЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА, завідувачка кафедри загально правових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту, докторка юридичних наук, доцентка (Національний університет «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ).

КОРНЕЛЮК ЮЛІЯ ІГОРІВНА, асистентка кафедри теорії, історії та філософії права (НУ «Львівська політехніка»).

КРАСЬ ЮРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ, студент першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: ас. А.В. Баран).

КРИНИЦЬКИЙ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ, завідувач кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту, доктор юридичних наук, професор, ст. науковий співробітник, Заслужений діяч науки і техніки України (Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, м. Полтава).

КУЧЕРЯВЕНКО МИКОЛА ПЕТРОВИЧ, завідувач кафедри фінансового права, Перший віце-президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України (Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, м. Харків).

ЛЕВИЦЬКА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА, доцентка кафедри теорії, історії та філософії права, кандидатка юридичних наук (НУ «Львівська політехніка»).

ЛЕСЯК НАТАЛІЯ ІВАНІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ЛІВШУК БОГДАН МИКОЛАЙОВИЧ, студент першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. В.Я. Марковський).

ЛИСАК ЮЛІЯ СЕРГІЙВНА, аспірантка кафедри цивільного права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

ЛОПУШАНСЬКА ХРИСТИНА СЕРГІЙВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ЛОПУШАНСЬКА ЮЛІЯ ЮРІЙВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

МАКАРЧУК ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ, професор кафедри теорії, історії та філософії права, доктор юридичних наук, професор (НУ «Львівська політехніка»).

МАРКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права, к. ю. н. (Львівський державний університет внутрішніх справ).

МІРОШНИЧЕНКО МАРІЯ ІВАНІВНА, професорка кафедри історії права та держави юридичного факультету докторка юридичних наук, професорка (Київський національний університет ім. Т. Шевченка).

МІЩУК ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ПАРУТА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА, асистентка кафедри теорії, історії та філософії права, кандидатка юридичних наук (НУ «Львівська політехніка»).

ПИЛЬ НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: ас. Ю.І. Корнелюк).

ПРОТІНЯК АРІАНА РОМАНІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

РОМАНОВА АЛЬОНА СЕРГІЙВНА, професорка кафедри теорії, історії та філософії права, докторка юридичних наук, доцентка (НУ «Львівська політехніка»).

СІКОРА ЯРИНА ОЛЕГІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.М. Коваль).

СЛИВКА БОГДАН СТЕПАНОВИЧ, асистент кафедри педагогіки та інноваційної освіти (НУ «Львівська політехніка»).

СЛИВКА СТЕПАН СТЕПАНОВИЧ, завідувач кафедри теорії, історії та філософії права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (НУ «Львівська політехніка»).

СОРОЧКІН ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ, асистент кафедри теорії, історії та філософії права (НУ «Львівська політехніка»).

СТЕЦЮК БОГДАН РОМАНОВИЧ, завідувач кафедри права та правового забезпечення міжнародної авіаційної діяльності, доктор юридичних наук, професор (Льотна академія (м. Кропивницький) Національного авіаційного університету).

ТЕРЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ, доцент кафедри теорії, історії та філософії права, кандидат історичних наук, доцент (НУ «Львівська політехніка»).

ТЕРЛЮК ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ, аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. Р.І. Радейко).

ТОКАРСЬКА АНТОНІНА СЕМЕНІВНА, професорка кафедри теорії, історії та філософії права докторка юридичних наук, професорка (НУ «Львівська політехніка»).

ЦЕБЕНКО СОЛОМІЯ БОГДАНІВНА, доцентка кафедри теорії, історії та філософії права, кандидатка юридичних наук (НУ «Львівська політехніка»).

ЦИЦИК ОЛЬГА ІГОРІВНА, аспірантка кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права (Львівський держуніверситет внутрішніх справ, наук. керівник: д. ю. н., проф. О.М. Балинська).

ЧОРНА ЮЛІЯ БОГДАНІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: ас. О.В. Беліченко).

ЧОРНОБАЙ ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА, доцентка кафедри теорії, історії та філософії права, кандидатка юридичних наук, доцентка (НУ «Львівська політехніка»).

ЧОРНОПИСЬКА ВІКТОРІЯ ЗІНОВІЇВНА, асистентка кафедри цивільного права та процесу, кандидатка історичних наук (НУ «Львівська політехніка»).

ШАК РОМАН ІГОРОВИЧ, аспірант кафедри цивільного права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

ШВЕД ІРИНА ВАСИЛІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ШВЕЦЬ ОЛЕНА АНДРІЇВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ШЕПТИЦЬКА МАРТА МИКОЛАЇВНА, аспірантка кафедри цивільного права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. і. н. В.З. Чорнописька).

ШМІЛИК ОЛЕГ ЛЮБОМИРОВИЧ, студент першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

ШУЛЬГАН ІРИНА ІВАНІВНА, асистентка кафедри теорії, історії та філософії права (НУ «Львівська політехніка»).

ЩЕРБАЙ ІВАННА РОМАНІВНА, ст. лаборантка кафедри кримінального права і процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. С.С. Сливка).

ЯМБОРКО МАКСИМ ВІКТОРОВИЧ, студент першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. М.С. Кельман).

ЯРМОЛ ЛІЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, доцентка кафедри теорії, історії та філософії права, докторка юридичних наук, доцентка (НУ «Львівська політехніка»).

ЯРОЛЬ ВІКТОРІЯ ГРИГОРІВНА, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. І.П. Андрусак).

Зміст

ЧАСТИНА І.

Місце і роль українських правників, юридичної науки і освіти у розбудові української державності: питання історії та сучасності

АНДРУСЯК Т.Г.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВНИКИ ЯК ТВОРЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....3

БЕЛІЧЕНКО О.В., ЧОРНА Ю.Б.

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....6

ЗАХАРЧЕНКО П.П., МІРОШНИЧЕНКО М.І.

СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКА МОНАРХІЯ В РОСІЇ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС ІСТОРИКА ПРАВА Б. ЧИЧЕРІНА (1828-1904).....10

КЕЛЬМАН М.С., КЕЛЬМАН Р.М.

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ – ВІДОМИЙ АДВОКАТ Й БЕЗКОМПРОМІСНИЙ ЗАХИСНИК УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ.....15

КОБИЛЕЦЬКИЙ М.М.

ЮЛІАН ЗАЯЦЬ – ПРАВОЗНАВЕЦЬ І МИТЕЦЬ (1880-1971).....20

КУЧЕРЯВЕНКО М.П., КРИНИЦЬКИЙ І.Є.

ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «ПОДАТКОВИЙ ЮРИСТ»: ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....22

ЛЕВИЦЬКА О.В.

УКРАЇНСЬКІ СТОРІНКИ ПРОФЕСІЙНОЇ БІОГРАФІЇ АНАТОЛІЯ КОНІ, ОДНОГО ІЗ НАЙВИДАТНІШИХ СУДОВИХ РИТОРІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....25

СОРОЧКІН О.В.

КОСТЬ ПАНКІВСЬКИЙ – АДВОКАТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ТА ПУБЛІЦИСТ.....27

СТЕЦЬОК Б.Р.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВА ДЛЯ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ.....32

ТЕРЛЮК І.Я.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ЗАКОНОПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ВІДСТОЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ УКРАЇНЦІВ.....35

ТОКАРСЬКА А.С.

«ЗА ЗДОБУТТЯ ВЛАСНОЇ СВЯТИНИ НАУКИ»: ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО.....38

ЦЕБЕНКО С.Б.

ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО І УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА.....41

ЯРМОЛ Л.В.

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ З ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ.....45

ЧАСТИНА II.

Гендерна проблематика в об'єктиві юридичної науки і практики

АНДРУСЯК І.П.

МАРУСЯ БЕК І ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ.....51

ВІЗНЯК Д.А.

ПАЗЛИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ.....54

ГАСІНСЬКА А.В.

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І РЕФОРМИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ.....57

ДИЦЬО Д.В.

ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ ТА РОЛЬ ЖІНКИ У ЇХ ВИРІШЕННЯХ.....60

ДУДА С.П.

ГЕНДЕРНА РІВНОВАГА У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....64

КОЛЯКІНА В.В.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ.....67

ЛЕСЯК Н.І.

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ.....70

ЛОПУШАНСЬКА Х.С.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.....74

ЛОПУШАНСЬКА Ю.Ю.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У НАУЦІ ТА ІННОВАЦІЯХ.....77

МІЩУК О.М.

ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....80

ПРОТИНЯК А.Р.

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....83

ШВЕД І.В.

СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ.....85

ШВЕЦЬ О.А.

РОЛЬ ЖІНОК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ.....88

ШМІЛИК О.Л.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СІМЕЙНО-ШЛЮБНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....91

ЯРОЛЬ В.Г.

ЗАХИСТ ТА ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ.....94

ЧАСТИНА III.

Асоційовані питання

АНДОНІЙ О.В., БАРАН А.В.

ФОРМА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ, ЕЛЕМЕНТИ Й ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....98

АНДРЕЙКО М.В.

«ВИНА»: ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО ТА ПРАВОВОГО ТЛУМАЧЕННЯ.....101

БІЛИК П.Б.	
ФОРМУВАННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА: ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ.....	105
ВАВРИК Х.Б.	
СТАНДАРТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ.....	109
ГАРАСИМІВ Т.З.	
ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	113
ГУК Н.І.	
ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ ЯК ІНСТИТУТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	117
ДАВИДЮК В.В.	
ПРАВОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОСВІДОМОСТІ.....	122
КОЗАК Б.О.	
ВИДОЗМІНА ПОВЕДІНКИ СОЦІУМУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	127
КОЛИЧ О.І.	
ЗМІСТ БІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	130
КОРИТКО Л.Я., ДЖУГАН В.О.	
НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	132
КОРНЕЛЮК Ю.І., ПИЛЬ Н.В.	
ОСОБЛИВОСТІ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	136
КРАСЬ Ю.Л., БАРАН А.В.	
ПРАВОВИЙ (СУДОВИЙ) ПРЕЦЕДЕНТ – ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРАВА У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ АНГЛОСАКСОНСЬКОГО ТИПУ.....	139
ЛИСАК Ю.С.	
ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	141
МАКАРЧУК В.С.	
ПРАВОВІ ТА НЕПРАВОВІ ЗАСОБИ СТИМУЛЯЦІЇ ВІЙСЬКОВИКІВ ТА ВЕТЕРАНІВ: СТАРОДАНІЙ СХІД ТА АНТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО.....	145
МАРКОВСЬКИЙ В.Я., ЛІВШУК Б.М.	
ФОРМУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ.....	154
ПАРУТА О.В.	
ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ.....	159
РОМАНОВА А.С.	
ПОВЕДІНКОВО-ДІЯЛЬНІСНА СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ У ПРИРОДНО-ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ.....	163
СІКОРА Я.О., КОВАЛЬ І.М.	
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ МАЙБУТНЬОГО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	165
СЛИВКА Б.С., СЛИВКА С.С.	
ДУХОВНА КУЛЬТУРА ДОШКІЛЬНИКА.....	167
ТЕРЛЮК О.І.	
МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ.....	171
ЦИЦИК О.І.	
ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА В ПРАВОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ.....	175

ЧОРНОБАЙ О.Л.	
ВОЛОНТАРИСТСЬКИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ ПРАВА.....	178
ЧОРНОПИСЬКА В.З.	
ТЕОРЕТИЧНА СКЛАДНІСТЬ ПІЗНАННЯ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ.....	180
ШАК Р.І.	
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ.....	185
ШЕПТИЦЬКА М.М.	
ПРАВОВІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	188
ШУЛЬГАН І.І.	
ПРОКУРОР ВИШИНСЬКИЙ НА ЗАХИСТІ СТАЛІНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	191
ЩЕРБАЙ І.Р.	
ОБОВ'ЯЗОК ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ РИС ЛЮДИНИ.....	195
ЯМБОРКО М.В.	
ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ : ШТРИХИ ДО «ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТУ».....	199
 Учасники конференції.....	 203

Н а у к о в е в и д а н н я

ПЕРСОНАЛІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ –
ТВОРЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції

www.lp.edu.ua/idp/naukova-diyalnist-kafedry

Відповідальний за випуск – проф. *Макаруч В.С.*

Упорядкування й макетування – доц. *Терлюк І.Я.*